

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 3 APRIL 2019 PRIS: 89:-

De tar makten över minnet

**Christopher Coker om auktoritära regimer
som vill ha monopol på historien**

SAMHÄLLE

KARIN STENSDOTTER

om ett franskt stjärnskott
utan gul väst.

FRIZON

STAFFAN HEIMERSON

om svenska pionjärer i
apelsinlundarnas Florida.

TEMA

KONSERVATISMER

Vad är det för idéer
som håller på att göra
comeback?

PANELN

I "Panelen" analyseras veckans viktigaste händelser av kvalificerade gäster under ledning av Erik Thyselius. Se programmet varannan söndag kl. 22.00 på Axess TV, eller när det passar på axess.se

På Axess TV varannan söndag kl 22.00 • När det passar på axess.se

COM HEM

BOXER

Telia

AXESS TV

"Årets mest ambitiösa mediesatsning"

fler än

Nu 130 000 användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Foto: Mostphotos

Finns ditt jobb om 20 år?

fPlus reder ut framtidens arbetsmarknad

Finns ditt jobb kvar om 20 år när AI-utvecklingen har förändrat arbetsmarknaden? fPlus har hela listan på jobben som vinner och försvinner.

Läs mer i fPlus

Foto: Simon Eliasson/TT

Kritiken: Löfvens gröna skatteväxling - en dyr bluff

Kritiken mot regeringens gröna skatteväxling på 15 miljarder kronor hårdnar. "Det är bara ett sätt att få in pengar till statskassan, utan att det ger några miljömässiga förbättringar", säger Ulf Lindberg, näringspolitisk chef på Teknikföretagen.

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✦ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, före frukost.
- ✦ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✦ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet. Startar under våren 2019.
- ✦ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✦ **fplus.se:** Nyheter dygnet runt.

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Foto: Andreas Hillegren/TT

Våldet tog död på företagandet - "nu skjuter man direkt i huvudet"

Nedlagda affärslokaler och tomma fönster. Här tvingas handlare in i kriminalitet eller får butiken nedbränd eller ännu värre, berättar polisen Glen Sjögren när han guidar runt fPlus reporter. "Här fick ett butiksbiträde halsen avskuren", säger han i förbifarten. Följ med till stadsdelen där polisen gett upp kampen mot brottsligheten.

Läs mer i fPlus

Ny forskning: Så styr miljöaktivister kommunerna inifrån

Maud Olofsson talar ut om bråken inom Alliansen

Därför borde stockholmarna ha lägre skatt

Hetaste branschen när Kina storinvesterar i Sverige

Läs mer i fPlus

✦ Tusentals nyhetskällor i ett svep.

✦ Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik.

✦ Skräddarsy ditt nyhetsflöde.

f står för företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Alla är beroende av nyhetsflödet och näringslivet blir allt mer beroende av sin omvärldsbevakning. Samtidigt har det blivit allt svårare att orientera sig i överflödet av information. Därför har Svenskt Näringsliv tagit initiativ till att starta nyhetstjänsten fPlus. Redaktionen arbetar oberoende efter journalistiska principer. Ansvarig utgivare: Henrik Svidén.

Allsidighet är ingen akademisk fråga

**PJ Anders
Linder**

Det vimlar inte precis av svenska tänkare som lämnat originella och självständiga bidrag till den politiska idédebatten, men sociologen Hans L. Zetterberg (1927–2014) är definitivt en av dem. Av hans magnum opus *The Many-Splendored Society* hann bara fyra av sju planerade delar bli klara, men han har lyckligtvis skrivit på många andra ställen om de bärande bjälkarna i sitt tankebygge.

Zetterberg byggde vidare på tankar från Max Weber och Torgny Segerstedt dy när han argumenterade för ett "allsidighetens samhälle" där skilda sektorer får chans att utvecklas var och en utifrån sin egen logik. Politik och ekonomi, konst och vetenskap, moral och religion: varje sfär behöver blomstra, och ingen får dominera över de andra, för att helheten ska bli riktigt bra.

Imperialister av alla slag ska hållas kort. Marknadsekonomins vinstmaximerare får inte ta kommandot över vetenskapen och demokratins majoritetsföreträdare får inte ta befälet över konsten, för då devalveras vetenskap och konst till något annat och fattigare. Lika lite bör präster, professorer och poeter styra och ställa med företag och parlament. "Fantasin till makten!" är ett stridsrop från -68 som får det att gå kalla kårar längs ryggraden på varje vettig människa och allra helst på dem som har läst sin Zetterberg.

EFTER EN LÅNG KARRIÄR som akademiker vid amerikanska universitet, företagare och tidningsman tog Zetterberg klivet in i partipolitiken när han blev ordförande för en framtidsgrupp inom Moderaterna. Året var 1989 och såväl Europakartan som svensk inrikespolitik var i stöpsleven. Moderaterna behövde nya verktyg för att navigera i en ny verklighet och Zetterberg gav dem inte bara allsidighetens samhälle utan också "den lilla och stora världen". (Vi talar om insikten att relationerna i nära, personliga miljöer följer helt andra spelregler än relationerna i marknaden och den offentliga sektorn och att spelreglerna från den ena världen inte utan vidare kan

föras över till den andra.)

Bäggedera var värdefulla tillskott till de angelägna men litet ensidiga marknadsekonomiska budskap som de stridbara delarna av borgerligheten hade utvecklat under kampen mot högskattepolitik och löntagarfonder, och tankarna väckte en hel del uppmärksamhet och debatt. Men så kom 1990-talskrisen och så småningom "De nya moderaterna" med sitt ensidiga evangelium om arbetade timmar och en påtaglig förtjuning i just den statsindividualism som Zetterberg hade ifrågasatt.

Förhoppningsvis har det blivit annorlunda nu. Det borde i alla fall vara uppenbart för de flesta att ingen ensidighet kan ge svar på tidens frågor. Det behövs en bredare och mer fullödig ansats.

OCH VISST FINNS det vårtecken. I *Svenska Dagbladet* har Tove Lifvendahl nyligen gett stort utrymme åt en serie Zetterbergsamtal, där Susanna Popova intervjuat representanter från olika sfärer. I sitt jultal 2018 talade Ulf Kristersson om Zetterberg som "min ungdoms mentor" och beskrev sitt liberalkonservativa credo i Zetterbergska termer. *Barometerns* Martin Tunström lyfter fram Zetterberg i föredrag och artiklar. Ett par författare till tematexter i detta nummer gör samma sak. En svala gör ingen sommar, men svalorna har alltså inte varit ensamma. Nästa steg blir förhoppningsvis att fler än moderater intresserar sig för tankegodset, för man behöver inte vara just moderat för att ha gott utbyte av hans idéer. Endast riktigt hårdkokta sfärimperialister – politruker, ekonomister och teokrater – behöver gå tomhänta från *The Many-Splendored Society*.

Men om intresset åter spirar i politiken kan man inte säga detsamma om akademien. För en tid sedan blev jag nyfiken på i vad mån Hans L. Zetterbergs insatser studeras och blir omskrivna vid universitet och högskolor och bad statsvetaren Björn Östbring i Lund att undersöka läget. Låt oss säga så här: det blev en kort rapport.

Östbring sammanfattar: "Mitt intryck är att det i princip inte skrivs något alls om Zetterberg inom akademien. Det gäller både hans sociologis-

Hans L. Zetterberg från tiden som chefredaktör i *Svenska Dagbladet*.

FOTO: LEIF R. JANSSON/TT

ka gärning och hans gärning inom svensk offentlighet". Ett metodologiskt arbete från 1960-talet har många citeringar och tidskriften *Sociologisk forskning* har efter Zetterbergs bortgång publicerat minnesord och en uppsats. I övrigt förefaller det att vara tyst, vilket rimligen inte bara betyder att forskning om Zetterberg saknas utan också att hela studiet av den svenska borgerlighetens moderna idéhistoria i bästa fall går på flämtande sparlåga.

HANS L. ZETTERBERG själv skulle kanske inte ha blivit så förvånad över detta. I nummer 2/2004 av *Svensk tidskrift* skrev han: "Vid svenska universitet kan man, grovt sagt, lära sig mycket om internationell socialism, litet grand om liberalismen och ingenting väsentligt om konservatismen."

Det är förstås möjligt att det står lika illa till med forskningen om socialdemokratins och vänsterns idéarv – jag har inte undersökt saken – men det skulle förvåna mig om arbetarrörelsens ledande tänkare och partier blev lika styvmoderligt behandlade.

Zetterberg fortsatte för övrigt i sin artikel: "Förståelsen för det anti-utopiska inslaget i det konservativa idéarvet är fortfarande liten och väntar på en modern uttolkare. Också här har den akademiska forskningen svikit oss. Jag känner inte till en enda avhandling eller forskningsprojekt om anti-utopismen från ett svenskt universitet."

Har något hänt under de 15 år som förflutit sedan detta skrevs? Är en förändring på gång? Låt oss ändå hoppas. Litet anti-utopism skulle vara som svalkande källvatten i en debattmiljö av allt hetare radikaliserings och polarisering, och det samma gäller tanken bakom rubriken på Zetterbergs SvT-artikel: "Samhället är större än staten." Allt ska inte vara politik. Allt ska inte vara marknad. Ju fler politiker, debattörer och forskare som går i clinch med den sortens idéer, desto mer allsidighet i vårt samhälle.

PJ Anders Lindh

"Endast riktigt hårdkokta sfär-imperialister – politruker, ekonomister och teokrater – behöver gå tomhänta från The Many-Splendored Society."

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg skriver brev till Emmanuel Macron **10**
 Susanna Birgersson vill bli författare **10**
Litauen Arne Lapidus granskar Litauens skuld i Förintelsen **12**
Frankrike Karin Stensdotter presenterar den franska högerns nya stjärnskott **14**
Försvarspolitik Oscar Jonsson varnar för att söla med reformeringen av försvarspolitikern **16**
Urbanitet Henrik Nilsson lyssnar på städernas ljud **18**
Public Service Olle Lidbom noterar att lyssnarna lämnar Sveriges Radio **19**

20 FRIZON

- Christopher Coker tar sig an imperiernas manipulativa mytbildningar **20**
 Birgit Schlyter skildrar khedivdynastins uppgång och fall **24**
 Staffan Heimerson hedrar bortglömda svenska pionjärer i Florida **28**

32 OPINION

Erik W Larsson uppmanar läkarkåren att prata och lyssna.

TEMA: KONSERVATISMER

36 Visa omdöme

Människor är varken ofelbara eller änglar. Betoningen av normer och regler och förtroende för samhälleliga institutioner är därför central för konservativa.

Av Emil Uddhammar

40 Allt svagare i tron

En ny och råare verklighet gör att de svenska fixstjärnorna sekularitet och individualism inte längre lyser lika starka. Istället börjar många famla efter konservatism. **Av Fredrik Haage**

44 Värna gemenskaperna

Konservatismens utgångspunkt måste vara att människan inte mår bra av att vara ensam. Vi finns och blir till i en väv av gemenskaper. **Av Joel Halldorf**

48 Tillbaka till framtiden?

Socialdemokraternas konservatism förklarar dess otroliga maktdominans. Men formerna och samhällsstrukturerna som förr danade stora medborgargrupper till socialdemokrater finns inte kvar. **Av Widar Andersson**

54 Leta rätt på konservatismen

Liberalism och konservatism skiljer sig åt men har också beröringspunkter. Istället för att demonisera konservatismen bör liberaler bejaka vad de båda traditionerna har gemensamt. **Av Jenny Sonesson**

”

Med coachning
och rätt attityd
skall vi undvika
svårmod och
istället nå
framgång och
outsinlig lycka.

Paul Linjamaa, sid 67

58 TRADITION

Anna C Rédei om Madame de Staël.

62 CIVILISATION

- Film* Fredrik Gustafsson tittar på Stanley Donen 62
Litteratur Josefin Holmström läser Walt Whitman 64
Idéhistoria Paul Linjamaa om den antika synen på känslor 66
Litteratur Alfred Sjödin läser Les Murray 68
Arkitektur Jakob Sjövall om duon som skapade Europas teatrar 69
Historia Helena Lindskog om en okänd del av Förintelsen 70
Krönika Fanny Forsberg Lundell letar efter en rättvis värld 71
I korthet David Andersson om titelpersonernas betydelse 71

72 RECENSIONER

- Göran Frankel försätter sig i trans 73
Martin Lagerholm hanterar åtrå och fasa 77
Carl Rudbeck iakttar en demografisk revolution 79
Bengt G Nilsson ölar i tropikerna 81
Ann-Sofie Dahl frossar i danska skandaler 83
Katrine Marçal varnar för allvetande algoritmer 85
Lars Åke Augustsson lystrar till en profet 87
Ulf Lindström firar Frihetens Utpost 89
Erik W Larsson misstror vetenskaplig utopism 91
Karin Henriksson följer en fördom över tid 93
Lars-Håkan Svensson granskar lån och stölder 95

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson öppnar kartonger och skräms.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür,
Peter Luthersson och
Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 14 maj 2019

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras

och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Alamy

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Widar Andersson
Chefredaktör och
vd i *Folkbladet*

Håkan Arvidsson
Fil dr i historia

Lars Åke Augustsson
Författare

Susanna Birgersson
Fristående skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Christopher Coker
Professor i internationella
relationer vid London
School of Economics

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik,
bosatt i Köpenhamn

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist
och författare

Fredrik Gustafsson
Fil dr i filmvetenskap

Fredrik Haage
Politisk chefredaktör i
Smålandsposten

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria vid
Uppsala universitet

Staffan Heimerson
Journalist

Karin Henriksson
Författare och journalist

Josefin Holmström
Författare och kritiker,
fil dr i litteraturvetenskap

Oscar Jonsson
Fil dr i krigsvetenskap och
tf chef för tankesmedjan Frivärld

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Arne Lapidus
Journalist

Erik W Larsson
Läkare

Olle Lidbom
Kommunikationschef på
Norstedts och Rabén & Sjögren

Helena Lindskog
Teknologie doktor

Ulf Lindström
Professor emeritus i
statsvetenskap

Paul Linjamaa
Fil dr i religionshistoria
vid Lunds universitet

Fanny Forsberg Lundell
Fil dr i franska vid
Stockholms universitet

Katrine Marçal
Journalist och författare

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Anna C Rédei
Forskare i kognitiv semiotik
vid Lunds universitet

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Birgit Schlyter
Professor em i
Centralasienstudier vid
Stockholms universitet

Alfred Sjödin
Fil dr i litteraturvetenskap
vid Lunds universitet

Jakob Sjövall
Statsvetare

Jenny Sonesson
Liberal debattör och tidigare
politiskt sakkunnig (FP)
i alliansregeringen

Karin Stensdotter
Författare och arkitekt

Lars-Håkan Svensson
Professor emeritus i engelska,
översättare och kritiker

Emil Uddhammar
Professor i statsvetenskap
vid Linnéuniversitetet

Kurt Gödel och
Albert Einstein.

FOTO: LEONARD
MCCOMBE/GETTY IMAGES

Felfinneri och ordmärkande

JAG ÄR, AXESS LÄSEKRETS liksom Bengt EY Svensson, en ursäkt skyldig. Kurt Gödel var inte jude som jag i hastigheten påstår i min recension (Axess nr 1/19). Han umgicks däremot flitigt i judiska kretsar och blev förmodligen av denna grund överfallen av ett gäng nazister på en gata i Wien. Gödel var noga besett tjeckoslovakisk medborgare från staden Brünn (numera Brno) i regionen Mähren i det dåtida Tjeckoslovakien, närmare bestämt tillhörde han den sudettyska minoritet som var bosatt i dubbelmonarkin Österrike-Ungern. Han betraktade sig alltid som österrikare. För nazisterna sågs han som misstänkt för sitt umgänge och för sin udda och högt specialiserade filosofiska orientering. Med sin frikostiga definition av etnisk tillhörighet definierades han som judisk vid överfallet.

Däremot kan jag inte se vari skillnaden på min formulering att man utifrån vilket som helst axiom aldrig kan sluta sig till alla sanna satser som följer av den ursprungliga satsen (en formulering hämtad från Leon Rappaport) och den formulering som Svensson lanserar, att man kan sluta sig till alla satser men att man aldrig kan avgöra om de är sanna eller falska. Jag ser inte vari skillnaden består. Om man har slutit sig till en sats men inte vet om den är sann så vet man ju faktiskt ingenting om den. Den saknar allt värde och kan inte ingå i ett vidare resonemang eftersom den lika gärna kan vara falsk som sann. Den undandrar sig vår logiska förmåga, likväl kan den vara sann, vi kan bara inte avgöra det. Alltså kan vi inte sluta oss till alla sanna satser som följer ur ett givet axiom. Jim Holt författaren till den bok jag skriver om formulerar problemet på följande sätt: "The conclusion

– that no logical system can capture all the truths of mathematics – is known as the first incompleteness theorem."

INVÄNDNINGEN MOT MIN beskrivning av Einsteins problem med kvantfysiken tycks mig också tillhöra ett slags högdraget ordmärkande som knappast hjälper läsaren att förstå problemet utan tvärtom vilseleder honom eller henne. Einstein invände mot vad han kallade en "spöklik kommunikation" och kommunikation är alltid en överföring av information, om så bara informationen att partiklarna känner till varandras existens.

Den andra invändningen mot min eller Jim Holts beskrivning av relativitetsteorin handlar om tidsbegreppet, en fråga som man vet att Einstein och Gödel diskuterade på sina dagliga vandringar till och från arbetet. Det ursprungliga problemet är här att Einstein gjorde upp med Newtons syn på tiden som en absolut konstant och visade att den är relativ, beroende på iakttagaren. Man kan uppfatta ett och samma tidsförlopp som en blinkning och som oändligt utsträckt. Alla som stått och väntat på bussen 5 minuter vet att dessa fem minuter går erbarmligt långsamt, medan 5 minuter tillsammans i glada vänners lag är över på ett ögonblick. Det hindrar naturligtvis inte att vi i varje ögonblick kan skilja på dåtid, nutid och framtid. Gödel ville för sin del helt avskaffa tidsbegreppet, Einstein nöjde sig med att vilja relativisera det. Men båda var av uppfattningen att tidens användbarhet låg i att den förhindrade att inte allt hände på en och samma gång.

NÄR JAG ÄNDÅ HAR TILLFÄLLE att diskutera artikeln vill jag passa på att rätta ett fel i texten som uppenbarligen förbigått felfinnaren Svenssons falkblick. I hastigheten har jag råkat skriva "matematikens fysik", som är rent nonsens, jag har naturligtvis menat "fysikens matematik".

Håkan Arvidsson

Krönikor

Monsieur le Président

Herr president Emmanuel Macron, det har nu gått en tid sedan ni skrev ett öppet brev till Europas medborgare, som publicerades i en dagstidning här i Sverige och i andra länder på vår kontinent. Jag har några reflektioner om er vision av förnyelsen av Europa som jag beslutat att delge er i ett likaledes öppet brev. Men låt mig först påpeka att jag är en vän av den europeiska gemenskapen och – i huvudsak – av EU, så att inga oklarheter råder på de punkterna.

Jag går rakt på sak: Ert brev har en viss bombastisk ton, samtidigt som det är defensivt och vädjande. Kanske har det varit er

tanke. Möjligen följer det av att ni försökt anpassa tonläget till en spännvidd av skilda kulturella kontexter. Men här i Sverige är vi inte vana vid politiska företrädare som tilltalar oss på det sättet. Sedan mycket länge regerar du-reformen här och svenska politiker kan klä sig i jeans eller tajts på sammanträdena. Och ministrar har dreadlocks. Detta innebär dock inte att det ej finns hierarkier i mitt land, utan enbart att de är mindre synliga. För vi gör skillnad på folk och folk även i Sverige, alla du-reformer, platta organisationer, jämställdhetsintegreringar och certifieringar till trots. Men i berättelsen om vårt fosterland tycker vi om bilden av oss själva som mer moraliskt framgångsrika och framsynta än andra.

Ingen vill vara bödel

12 Många judar i Litauen mördades av sina landsmän under Förrintelsen. En bok om samarbetet med tyskarna väcker uppståndelse i Litauen.

Låt oss vila

14 En ung konservativ toppar Republikanernas lista i EU-valet. François-Xavier Bellamy lockar den höger som inte förlorats till Emmanuel Macron.

Det är nu det gäller

16 Att enas om en ny försvarspolitik tog tid. Nu är det bråttom att omsätta teori i praktik.

Stad i ljud

18 Olika städer har olika ljud som är typiska för dem. I Malmö är det polisirenera.

Ta ner masten

19 Även Sveriges Radio har drabbats av den digitala revolutionen. Lyssnarna blir färre och frågan är när dess uppdrag ändras.

Dags att debutera?

JAG SKULLE VILJA skriva en bok. Världen behöver inte en enda romanförfattare till. Vad den behöver är fler onkologer, fler kärnkraftsingenjörer, fler agronomer, fler minröjare, fler – så oerhört många fler – dataingenjörer och programmare, nätverkstekniker och systemtestare, webbproducenter och dataspelsutvecklare (nåja), IT-konsulter och mjukvarudesigner. Romanförfattare har vi redan tillräckligt av, levande, liksom de nyligen och de sedan länge döda. Ändå sitter jag här, en frilansskribent mitt i livet och funderar på om jag inte borde ta och försöka skriva en bok, ändå.

Inget beslut är ännu fattat, och jag misstänker att det här är den bästa delen av romanskrivandet, när idéerna far runt, hakar i och hakar av varandra, brottstycken av dialoger uppenbarar sig och inga avgränsningar ännu har behövt göras.

Jag köper tidskrifter som handlar om språk och om att skriva, börjar förstå att skrivandet är något av en folkrörelse. Det är visst inte bara jag som går runt och bär på oskrivna böcker.

MEN HUR GÖR DOM, författarna? Hur berättar man och hur berättar man utan att det märks? Jag tänker på *Spådomen*. En flickas memoarer av Agneta Pleijel. I efterhand slogs jag av att man ingenstans kunde se resterna av författarens litterära vedermödor. Inte en enda tillkämpad liknelse eller metafor, inga syntaktiska volter, inga trottsigt korta meningar – bara en mjukt framskrivnen barndom. Ett stilideal. Ett annat är nydebuterade Agnes Lidbeck. Fast hon inte alls döljer hantverket. Hennes språk innehåller på något sätt i sig självt redovisningen av hur hon använder det. Transparent, men ack så elegant, det också.

Ni får ursäkta, men ni borde nog ha strukit formuleringen "Vi kan inte vara sömngångare i ett kraftlöst Europa". Det var väl ändå onödigt dystopiskt? Populistiskt rentav. Jag noterar att ni vid upprepade tillfällen talar om sådant ni vill förbjuda. Ni vill förbjuda alla hat- och våldsbejakande inlägg på internet, eftersom respekten för individen är grundvalen för vår civilisation, skriver ni. Men vem drar gränsen mellan kritik och hat? Vem tillges tolkningsföreträdet? Herr president, ni vill förbjuda politiska partier i Europa som finansieras av främmande makt samt förbjuda de företag som skadar våra strategiska intressen och våra grundläggande värderingar. Förbudsfrågorna genererar en djup tjärn av tolkningsfrågor och hyllmeter av gränsdragningsproblem.

Er uppfattning att EU ska inrätta en byrå för skydd av demokratierna, förstår jag som ett uttryck för att ni själv inser den problematiken och den eventuella kollisionen med, precis: våra värderingar. Men när politiker börjar tala om byråer som ska skydda demokratin väcks hos mig, som är uppvuxen under kalla kriget, illavarslande associationer. Monsieur le Président, ni förstår säkert vart jag vill komma.

Ert EU är sannerligen ett Stor-EU, ett omfattande transnationellt organ. De som inför folkomröstningen i mitt land 1994 påpekade den potentiella utvecklingen mot ett EU som omspanner fler

Men vem drar gränsen mellan kritik och hat? Vem tillges tolkningsföreträdet?

och fler av ländernas nationella angelägenheter anklagades för att sprida skrämselpropaganda. Det tål att tänkas på såhär tjugofem år senare. Ni glömmer dessutom, eller vet möjligen inte, att Sverige alltid vill vara bäst i klassen. Vi läser och efterlever det EU beslutar och implementerar till punkt och pricka. Är det ett Stor-EU som ligger i korten, vill vi vara detta EU:s mönsterelev. Som ni kan föreställa er blir det hela mycket vidsträckt och genomgripande.

Ni skriver, naturligtvis, om brexit. Jag omfamnar de bestämda uppfattningarna att britterna inte är några idioter samt att de politiker som behandlar dem som sådana riskerar att behöva se sig själva i skattspegeln. William Shakespeares, Jane Austens och Winstons Churchills landsmän och landsmaninnor uppskattar knappast att bli tilltalade som trotsiga barn som ska lockas och hotas.

Herr president, Konferens för Europa kallar ni det nya organ som ska peka ut de nödvändiga förändringarna för EU:s frihet, skydd och framsteg. Ni vill höra en rad representanter för att kunna sätta kurs med rätt färdplan. Bland annat ämnar ni ge religiösa och andliga samfund inflytande.

Nu börjar det brännas, monsieur Macron. Vilka religiösa ledare är det ni har i åtanke? Vem utser dem och hur får de sina mandat? Vad har de egentligen för mandat? Här vill jag, avslutningsvis, sända med en uppmaning: Se upp med religiösa ledares kravlistor när EU:s framtida politiska utveckling mejlas fram. Deras krav och uppfattningar kan nämligen nära den polarisering jag tror ni är ute efter att motverka. Leve Europa! ✨

Av Annika Borg

Hur ska den börja? Första meningen är ju en alldeles egen gren inom litteraturen. På måfå drar jag ut böcker ur hyllorna på biblioteket. "Don't you like me sir?" börjar en. "Det var den bästa av tider och det var den värsta..." (Jo, den råkade faktiskt stå där.) Stannar framför raden med

telsen som fjädrarna i en trasig soffa. Så oskönt. Skönlitteraturen kan säga mer om tillvaron än någonsin en avhandling, i alla fall något djupare, men om gestaltningen inte är solid har författaren misslyckats – och borde kanske ha blivit filosof eller präst eller terapeut eller ledarskribent

erbart moment i tillkomsten av en roman är hur den ska kännas." Det är en underbar mening. Och jag tänker genast på motljuset och ökensanden i Albert Camus *Främlingen*, instängdheten i Amos Oz *Min Michael*, snön och blodet i Lindqvists egen debut. Ja, hur ska boken kännas? "Plötsligt dyker det upp en bild, en sång som hjälper till att definiera berättelsens feeling", skriver Lindqvist.

Så nu vet jag. När jag kommit underfund med känslan – då ska jag börja skriva! ✨

Första meningen är ju en alldeles egen gren inom litteraturen.

Dostojevskijböcker. *Brott och straff*, den har jag ju läst för ett halvt liv sedan, hur börjar den nu igen? "I skymningen en mycket het dag i början av juli lämnade en ung man sin kammare, som han hyrde vid S-gränd, steg ut på gatan och började långsamt och nästan obeslutsamt gå bort mot K-bron." Vadå, varför "nästan obeslutsamt"? Vilken meningslös precisering. Då föredrar jag inledningen på *En underjordisk dagbok*: "Jag är en sjuk människa... arg och elak."

MIN STÖRSTA FARHÅGA är att idéerna och sensmoralerna ska sticka fram ur berätt-

istället. Man kan, om man är av Marilynne Robinsons kaliber, låta litteraturen bölja fram i ett landskap av moralfilosofiska resonemang. Men till och med hos Robinson, denna gudabenådade författare, blir det stundom lite för mycket av den nakna metafysiken.

Jag köper John Ajvide Lindqvists *Misslyckas igen, misslyckas bättre* och får en fascinerande inblick i en skräckförfattares tankar och skrivande. Lindqvist beskriver en process som är både ett flöde och ett hantverk. Redan i första kapitlet hittar jag följande formulering: "Ett viktigt och svärdefini-

Av Susanna Birgersson

LITAUEN

Ingen vill vara bödel

De allra flesta judar i Litauen mördades av sina landsmän under Förintelsen. Något som tystats ned och relativiserats. En bok om samarbetet med tyskarna har väckt stor uppståndelse i Litauen, skriver **Arne Lapidus**.

I LITAUEN MÖRDADES på kort tid runt 95 procent av landets mer än 200 000 judar under Förintelsen. En av de högsta procentsiffrorna i de länder som ockuperades av Nazi-Tyskland under andra världskriget.

De allra flesta mördades av sina litauiska landsmän. Mer än 20 000 litauer samarbetade med tyskarna – men idag försöker landets regering och myndigheter förneka och förminska den egna befolkningens roll i slakten.

Den världskände "nazistjägaren" Efraim Zuroff och den bästsäljande litauiska

författaren Rūta Vanagaitė – han ättling till judiska offer, hon ättling till kollaboratörer – reste runt i bil till de massakerplatser som finns utanför nästan varje stad och by i Litauen. Till ett 40-tal av de orter som har koppling till deras respektive familjer. Till skogar och fält där judarna sköts ihjäl av sina grannar.

De samlade in vittnesmål, de dokumenterade, de grälade och de grät tillsammans. Resultatet av denna känsloladdade och makabra *road trip* blev en bok, avsedd att väcka den litauiska opinionen. Nu kom-

mer *Vårt folk. En resa genom den litauiska Förintelsen* ut också på svenska på förlaget Karneval.

De startade turen som "fiender" med häftiga meningsutbyten i vilka hon försvarade sin familj och sin nation mot hans anklagelser. Dessa gräl och konversationer spelades in och finns återgivna i boken. Under resans gång fördjupades deras relation, utvecklades till kärlek och de blev ett par.

Bokens litauiska originaltitel är "Vårt folk – resa med en fiende". Och Efraim

Litauisk milis för ut judar
ur staden Kovno.

FOTO: KARNEVAL FÖRLAG

Zuroff är verkligen sedan decennier Litauens kanske mest hatade person, närmast nationens fiende. Detta för att han i decennier krävt att landet ska göra upp med sitt mörka förflutna.

HAN HAR JAGAT landets styrande med historiska dokument, med internationella petitioner och glödande opinionsartiklar. Han har krävt att krigsförbrytare ska ställas inför rätta och kämpat mot amnestilagrar. I Litauen finns till och med ordet "zuroffister" som beteckning på personer som gräver i det förgångna – och det är inte menat som en komplimang.

– Litauens regering skapar ett falskt narrativ för att dölja och förminska litauers roll i Förintelsen. Minst 20 000 personer från alla samhällsskikt deltog i morderna. Litauer skickades också till grannländer som Belarus för att mörda judar, medan judar från Central- och Västeuropa fördes till Litauen för att mördas av lokala, säger Efraim Zuroff, historiker och chef för Simon Wiesenthal-centrets avdelning i Jerusalem.

Han vänder sig särskilt mot doktrinen om dubbla folkmord, alltså uppfattning-

Hon undrade om de antikviteter hon ärvt av sin farmor hade tillhört mördade judar.

en att det kommunistiska Sovjets och det nazistiska Tysklands förbrytelser var likvärdiga. Det är en idé som vunnit insteg i Litauen och andra länder som under cirka 45 år ingick i Sovjetväldet och kunde göra sig fria först runt 1990.

– De relativiserar Förintelsen genom att likställa kommunismens och nazismens brott. Och de överdriver judiska kommunisters roll för att förminska sina egna brott. Trots alla Sovjets förbrytelser, hur kan man jämställa dem som byggde Auschwitz och dem som befriade döds-lägrer, säger han på sitt kontor i centrala Jerusalem.

FLERA AV DE STÖRSTA nationella hjältarna i Litauen, Ukraina och andra av Rysslands randstater i Öst- och Centraleuropa deltog också entusiastiskt i historiens värsta folkmord. En lång rad av deras frihetshjältar i kampen mot Sovjetväldet mördade judar under Förintelsen, antingen i samarbete med Nazi-Tyskland eller "på eget initiativ". Liksom 10 000-tals av deras landsmän som mördade och plundrade sina judiska grannar.

Det skapar ett dilemma för dessa länder. Dels ser det illa ut internationellt när man hyllar dessa personer med statyer och uppkallar gator och torg efter dem. Dels blir det svårt att få yngre generationer att se upp till hjältarna med tillbörlig vördnad och respekt. De här länderna, som under senare år fått alltmer nationalistiska regeringar, lyfter därför fram frihetsskam-pen mot Sovjet och framställer sig själva enbart som offer, medan de tonar ned de egna brotten mot judarna. Detta sker i historieböcker, på museer och officiella monument, i medier. Under rubriken "Alla vill vara offer, ingen vill vara bödel" skriver Svetlana Aleksijevitj, Nobelpristagare i litteratur 2015, i bokens förord att det här är "en bok som borde ha skrivits på 1990-talet, när vi var mer öppna för sanningen, men den har kommit först nu. Bättre sent än aldrig."

"I det lilla Litauen finns det 227 platser – gropar, diken – där judar sköts. Vid några av dem har man satt upp skyltar men på andra ställen har marken redan övertagits av privata jordägare. Man sköt 200 000 judar. Nästan alla judar i landet! Detta ville man glömma, såväl krigsgenerationen som nu deras barnbarn: av mördarna var fler litauer än tyskar. Tyskarna var hundratals, litauer i tusentals", skriver hon och fortsätter:

"Det var enkla pojkar från landet, men

även lärare och pastorer, för man måste inte bara sätta ett automatgevär i händerna på en mördare, utan också banka in vissa idéer i huvudet på honom."

RŪTA VANAGAITĖ var tidigare en av de mest populära författarna i Litauen. Hennes bok med råd till kvinnor i 50-årsåldern blev en enorm bästsäljare, hon var teaterchef, tv-profil, pr-kvinna, rådgivare till presidenten.

– Jag var som alla andra litauer helt ointresserad av Förintelsen och vad som hänt judarna i landet. Vi hade vår egen tragedi, vi var ockuperade av Sovjetunionen i 45 år, säger Rūta Vanagaitė.

– Den officiella linjen är att judarna mördades av de tyska nazisterna med hjälp av några få samarbetsmän från samhällets botten-skikt. Jag upptäckte att flera av mina släktingar och tiotusentals andra litauer ingick i dödsmaskineriet. Och att möbler och värdesaker som tillhört judar än idag finns i många litauiska hem, säger hon.

Hon undrade om de antikviteter hon ärvt av sin farmor hade tillhört mördade judar. Hon började fördjupa sig i ämnet och ville sprida kunskap om Förintelsen i sitt hemland. Och uppmuntrade sina landsmän att ställa frågor om både sina familjers och sina ägodelars förflutna.

Vanagaite arrangerade en utbildningskonferens om Förintelsen och fick kontakt med Zuroff. De beslutade att göra sin resa.

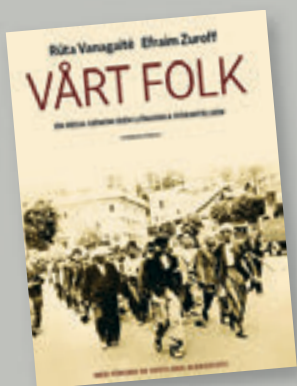
Zuroffs morfars bror Efraim, som han är uppkallad efter, mördades i Ponarskogen utanför Vilnius tillsammans med 100 000 andra människor, bland dem 70 000 judar. Vanagaites morfar gjorde upp dödslistor på judar, hennes morbror var polis-chef i en stad vars 10 000 judiska invånare mördades.

Efraim Zuroff säger att det var första gången han hörde en litauer medge att släktingar var inblandade i massmorden. >>

Efraim Zuroff och Rūta Vanagaitė.

FOTO: KARNEVAL FÖRLAG

BÅDA FÖRFATTARNA beskriver resan som känslomässigt omskakande. De intervjuade människor som bevittnat massmord som barn, de citerar andra som lagt beslag på döda judars bostäder och ägodelar.

– Vi knackade på dörren till små stugor intill massakerplatserna. Människor berättade och grät. De hade gått och burit på sina minnen hela livet, säger Rūta Vanagaitė.

Deras bok blev en stor succé när den kom ut 2016 och såldes på kort tid i 20 000 exemplar, en hög siffra i Litauen. Den väckte intensiv debatt – och hat. Den tidigare så hyllade Vanagaitė anklagades för att gå både Vladimir Putins och ”judarnas” ärenden. Men hon fick också positiva reaktioner.

När det senare blev känt att Vanagaitė och Zuroff hade en nära relation tilltog hatstormen i styrka. Nu kallades hon öppet ”förrädare”.

Vanagaitė hann också ge ut en memoarbok innan den stora skandalen briserade 2017. I en intervju påstod hon att det fanns indikationer på att en av de mest kända litauiska motståndsmännen hade samarbetat med den sovjetiska säkerhetstjänsten KGB. Det ledde till mordhot, bokförlaget drog in alla hennes böcker.

DEN POPULÄRE expresidenten Vytautas Landsbergis, Litauens första statschef efter frigörelsen från Sovjet, skrev att hon borde gå ut i skogen och hänga sig. Hon lämnade Litauen och har sedan dess bara gjort korta besök.

– Det kändes hemskt, Landsbergis var min store hjälte. Jag hade gått för långt. Nu kunde de ge igen, också för boken om Förintelsen, säger Rūta Vanagaitė.

Men hon ger inte upp ambitionen att göra sina landsmän medvetna om Förintelsen. Tillsammans med en tysk forskare skriver hon en ny bok som mera djupgående analyserar det litauiska samarbetet med tyskarna under ockupationen 1941–1944. ✨

FRANKRIKE

Låt oss vila

En ung filosoflärare toppar Republikanernas lista till EU-valet. François-Xavier Bellamys konservativa framtoning lockar den höger som inte förlorats till president Macron, skriver **Karin Stensdotter**.

DÉGAGEISME. SÅ KAN MAN förmodligen sammanfatta fransk politik alltsedan valet av Macron till president och en majoritet av hans parti, La République en Marche, till nationalförsamlingen.

Så vad betyder då *dégagement*? Ordet är en avledning av verbet *dégager*, i det här sammanhanget ungefär befria, rensa. I vanliga ordböcker hittar man det inte, däremot på nätsajter där man säger att det handlar om ett nytt ord som används för att beskriva ett politiskt fenomen (märktes först i samband med den arabiska våren) som betecknar att krav reses på att den som innehar makten helt enkelt ska

försvinna. Sticka. Avgå. Kravet kommer från stora grupper, inte politiska motståndare, och de presenterar inte något annat eller bättre alternativ. De är bara urtrötta på något man också kan kalla etablissemanget. Även Emmanuel Macron valdes alltså tack vare *dégagement*, en majoritet av väljarna ville bara ha bort allt vad gamla etablerade politiker och partier hette.

Vad däremot ingen sa då, men som tydligen ingår för den som kan sin historia, är att *dégagement* inte tar slut i och med att en ny makthavare kommit på plats. Också den nya konstellationen löper en överhängande risk att bemötas med samma

François-Xavier Bellamy.

FOTO: CHRISTOPHE ARCHAMBAULT/TT

krav: Stick och brinn! av fortsatt lika missnöjda väljare.

Och det är det vi ser då de gula västarna bland annat kräver just Macrons avgång. Nästan hans huvud på ett fat.

HANS RÄCKVIDD har varit mycket begränsad under vintern. Inga möten på farliga ställen, inga spontana besök. Horder av säkerhetsmän och en allmänt försiktig hållning, även om han börjat delta ibland i den allmänna jättedebatt han själv initierat som pågår för fullt på lokal nivå. På något vis måste han ju försöka återvinna förlorat förtroende. Han ser även valet till EU-parlamentet som helt avgörande för kontinentens framtid och där har han helt enkelt startat en valkampanj.

Men man konstatera att även de gula västarna råkar ut för dégageismen, det är i stort sett inbyggt i deras rörelse som vägrar all representation, all auktoritet och där den som börjar synas för mycket i medierna omedelbart mordhotas till tystnad. Just sköna juveler.

Nu kommer ju Macron med största sannolikhet att sitta kvar liksom hans majoritet. Västarna kommer antagligen att ge sig framåt vårkanten – för den här gången. Men inget säger att dégageismen är över för det.

Jag ser framför mig ett ödelagt landskap när jag tänker på fransk politik, en orkan eller en brand har dragit fram över det. Gamla kvarlevor eller relikter som vänsterpopulistiske Jean-Luc Mélançon eller högerdito Marine Le Pen tittar tilltufsade fram och försöker dra nytta av situationen, det går enligt opinionsundersökningarna sådär. De tillhör ju faktiskt också det gamla gardet, det som folk har fått nog av, även om det är de som numera ska föreställa opposition.

Och det är förmodligen i ljuset av detta som den hårt sargade men åtminstone fortfarande existerande högern, Republikanerna, har bestämt sig för att försöka något nytt i valet till Europaparlamentet i maj.

DET NYA BESTÅR I EN ung lärare i filosofi, politiskt intresserad och aktiv alltsedan demonstrationerna mot förslaget om samkönade äktenskap i början av Hollandes mandatperiod. Utövande katolik som en gång sagt att han på ett personligt plan inte tyckte att abort var en bra lösning, något han numera får stå till svars för i varje intervju. Och varje gång svarar han lika artigt och vänligt att det absolut inte innebär att han vill ändra lagstiftningen i frågan.

François-Xavier Bellamy, 32 år gammal, toppar alltså Republikanernas lista till EU-valet. Han beskrivs ömsom som konservativ, ömsom som omöjlig att sätta etikett på. Klart är dock att han fått en traditionell uppfostran i Versailles med privat katolsk skola och så småningom de bästa statliga skolorna i Paris. Han har även varit aktiv scout i den scoutorganisation som är den mest konservativa, Scouts d'Europe. Den som kan sitt konservativa Frankrike kan i stort sett beta av alla de klassiska traddismarkörerna på en lista. Han beskrivs dessutom som både änglalik och svärmorsdröm.

Det är alltså lätt att stoppa Bellamy i ett fack, men när man lyssnar på honom själv så inser man att han är långt ifrån den stereotyp han framställs som.

En av de viktigaste frågorna för honom på EU-nivå är klimatet. Konservativ som han ändå är förespråkar han en förnuftig hushållning med resurserna som han tycker att Europa ska gå i bräsch för. Mindre överstatlighet eftersom Europa är en sammanslutning av olika folk. Bellamy talar hellre om en europeisk civilisation som han dessutom inte vill förändra i grunden utan snarare lämna över till kommande generationer.

ENLIGT EN DEL BEDÖMARE är valet av Bellamy framförallt strategiskt inför nästa nationella val där republikanerna förstås hoppas göra bättre ifrån sig – Bellamys framtoning lockar den höger som inte förlors till Macron.

Men han är också ung och fräsch, folk

kan inte rimligen redan vara trötta på honom. Ett liknande val har även Nationell Samling (före detta Front National) gjort med den blott 24-årige Jordan Bardella, som förstås går till val på ett mer kritiskt program. La République en Marches lista är i skrivande stund inte spikad.

Jag ser framför mig ett ödelagt landskap när jag tänker på fransk politik, en orkan eller en brand har dragit fram över det.

Bellamy är nu igång med sin kampanj. Med franska mått mått har han alltså en lite annorlunda profil och bakgrund jämfört med professionella politiker. Han är lärare i filosofi, håller konferenser om samma ämne och har även skrivit böcker, där *Les Déshérités* (De som gjorts arvlösa), Plon, 2014, handlar om dagens skolas oförmåga att förmedla kunskap mellan generationer, och där han säger att han inte är rädd för kulturkrockar, men för "okulturkrockar", alltså ungefär att etniska grupper brakar ihop i konflikt i brist på bättre vetande. Förra året kom *Demeure – pour échapper à l'ère du mouvement perpétuel* (Bernard Grasset), vars titel redan berättar en hel del om bokens innehåll. Ordet *demeure* har flera betydelser, först ungefär egendom, hus, hem, alltså en gedignare bostad. Men *demeure* är också en form av verbet *demeurer* som betyder ungefär förbli, stanna, alltså motsatsen till (Macrons) *en marche* eller allt som är rörelse.

Boken handlar som undertiteln berättar om att finna ro, stillhet, hem och förnuft i vår era av evig rörelse. Den är en genomgång av konflikten rörelse-vila genom tiderna och Bellamy konstaterar att Herakleitos utsaga *Panta rei* (Allt flyter) "vann", och att den senare även blivit självändamål: Politik ska numera alltid förändra allt i grunden, ekonomi är inte längre läran om att hushålla med begränsade tillgångar utan har blivit ett självändamål i läran om att skapa pengar. Vi har slutat att tala om emigranter och immigranter, istället talar vi om migranter, som om de som flyttar varken hade ett ursprung eller ett mål, som om bara själva rörelsen vore viktig.

Exemplen är förstås många fler och inget är revolutionerande (såklart!) men sammantaget framträder en bild av lågmäld eftertanke och av klart förnuft, som märkligt nog känns ganska ovanlig bland politiker idag. *

Det är nu det gäller

Enigheten om behovet av ökad försvarsförmåga tog lång tid att uppnå. Ett försämrat säkerhetsläge gör det bråttom att omsätta insikterna i praktiken, skriver **Oscar Jonsson**.

MAN HADE KUNNAT TRO att den bristande försvarsförmågan var åtgärdad.

Sedan 2013 har det talats om miljardtillskott i försvarsbudgeten och de flesta bedömare och partier värda namnet är eniga om att de militära hoten ökat och att totalförsvarsförmågan måste höjas. Men i den uppvisade enigheten ligger dock en falsk trygghet. För det första är det osannolikt att finansieringen löses – något som skulle kräva att försvarsutgifterna uppgår till åtminstone 2 procent av BNP. Men framförallt är frånan av brådska det största problemet.

Årets största försvars- och säkerhetspolitiska händelse, Folk och Försvars rikskonferens i Sälen, visade upp just denna

enighet bland politiker, myndigheter och bedömare. Samtliga var överens om att säkerhetsläget är allvarligt och att vi borde agera. Den som har följt den försvarspolitiska debatten vet att det inte alltid varit så. Så sent som i januari 2014 betonade dåvarande statminister Fredrik Reinfeldt hur mycket de ryska väpnade styrkorna rostat för att slippa att matcha deras ökade förmåga.

Med höstbudgeten har försvar och krisberedskap fått sitt enskilt största tillskott på länge. Överbefälhavaren sade också att krigsdugligheten bland våra förband ökar. Dock lade han till att om vi inte håller samma takt som omvärlden

ökar risktagningen. Denna kritiska passus utvecklades inte, vilket var synd eftersom omvärlden, läs Rysslands, förmåga ökar betydligt fortare än den svenska. Därmed sänks vår relativa försvarsförmåga även om den höjs i absoluta termer.

DET ÄR NU förmågeglappet mellan de ryska väpnade styrkorna och väst är som störst. Ryssland har rustat kraftigt sedan 2008. Tidsperspektivet är signifikant – det kan ta upp till tio år innan försvarsinvesteringar omvandlats till försvarsförmåga. Man kan, enkelt uttryckt, säga att man får avkastning tio år efter gjord investering. Samtidigt har vi tio år av nedskärningar bakom

FOTO: ADRIAN LOMBARDO/HEREN

oss vilka vi kommer att skörda effekterna av i ytterligare tio år. Vi befinner oss nu i en situation där vi fortfarande med flygvapenchefens ord "fördelar underskott".

Det är nu säkerhetsläget sviktat. I Ryssland har förtroendet för Putin på ett år fallit från 60 procent till 39 procent efter den impopulära höjningen av pensionsåldern. Vidare torde opinionsläget förvärras ytterligare när den planerade momshöjningen för 2019 genomförs. Sedan invasionen av Ukraina har reallönerna i Ryssland

Försvarmakten har blivit mer av en förvaltningsorganisation än en krigsorganisation.

sjunkit 11–14 procent. Lärdomarna från invasionen av Ukraina, när Putins popularitet ökade till 87 procent, finns givetvis kvar och således frestelsen att försöka chockhöja legitimiteten med utrikes provokationer.

DEN SAMMANTAGNA bedömningen kan låta alarmerande, men granskar man de officiella dokumenten får den stöd. I Försvarsmaktens budgetunderlag till regeringen skriver myndigheten att "den försvarspolitiska inriktningsperioden för 2021–2025 blir ett delmål relativt vad som krävs för att uppnå en trovärdig militär förmåga på längre sikt". Försvarmakten säger med andra ord att trovärdig militär förmåga inte kommer att uppnås före 2026 och att försvarsbeslutet 2021–25 i bästa fall kan bli ett delmål för att nå dit. Detta är ett budskap som torde vara lika allvarligt som "enveckasförsvaret".

Den insikten i kombination med omvärldsläget borde ge upphov till en kriskommission med frågeställningen "Hur kan vi uppnå trovärdig militär förmåga före 2026?". Att fortsätta längs den inslagna, återhållsamma vägen med en gradvis tillväxt till 2026 är ohållbart.

Regeringen borde till att börja med använda det säkerhetspolitiska råd som inrättades 2014, men som inte ens våra bästa journalister kan få bekräftat att det verkligen sammanträtt. Därtill bör rådet institutionaliseras, med en permanent analys- och stabsförmåga för att kunna överblicka omfattningen av och koordinera svaren mot de militära och icke-militära hot som Sverige står inför.

Ett annat konkret exempel är att regeringen måste ge Försvarmakten de miljötillstånd den behöver. Under den "strategiska timeouten", efter Berlinmurens fall och då Rysslands militära förmåga befann sig i fritt fall, justerades miljötillstånden ned i en omfattning som idag utgör ett direkt hinder när Försvarmakten ska växa. Miljötillstånden hamnar visserligen under det kommunala självbestämmandet, men regeringen kan sätta press på kommunerna.

INTE BARA SJÄLVA sakfrågan är viktig. Minst lika betydelsefullt är att regeringen visar beslutsamhet och verkligen prioriterar i försvarsfrågan. Det sker inte idag.

Inom Försvarmakten finns det även ett kulturellt arbete att göra. Försvarmakten har blivit mer av en förvaltningsorganisation än en krigsorganisation. Det har tagit sig uttryck i certifieringsfrenesi där varje moment av officers- och soldatprofessionens arbete måste föregås av en inte alltid välmotiverad utbildning. Det krävs exempelvis nio dagars utbildning för att köra en vanlig minibuss, en veckas utbildning för motorsåg och längre tid för att bli certifierad hjulfordonsinstruktör än att bli flyginstruktör för JAS 39. Därutöver tillkommer behoven av datakörkort, certifiering för "coachande förhållningssätt" och "prime for life" mot drogmissbruk. Alla utbildningar har givetvis

Försvarsminister Peter Hultqvist och ÖB Micael Bydén.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

en god tanke eller en tråkig incident bakom sig, men det kommer också en punkt där kärnverksamheten, att höja krigsdugligheten, blir lidande av oproportionerliga sidomoment.

Byråkratiseringen av Försvarmakten har slagit hårt mot officerskåren. I och med införandet av New Public Management och avskaffandet av det administrativa stödet har chefernas huvudsyssla oftare blivit administration istället för utbildning. Det är inte bara ett ineffektivt sätt att utnyttja sin kompetens, det sänker även officerarnas vilja att stanna kvar. Detta blir särskilt allvarligt när personalbristen är det största hindret för att Försvarmakten ska växa snabbt.

DET FINNS BARA två sätt att hantera personalbristen inom Försvarmakten och det är att se till att behålla den personal man har och se till att fler rekryteras. Att ge anställda inom Försvarmakten förutsättningar för att göra rätt saker är avgörande för att få dem att stanna. Med hänsyn till att det tar över tio år att utbilda officerare är kostnaden för att anställa fler administratörer inte särskilt hög. Stödfunktionerna inom Försvarmakten måste bli stöd åt kärnverksamheten igen, och inte tvärtom.

Fler värnpliktiga måste också utbildas. I år ska 5 000 tas in, vilket är bra, men med tanke på att det är nästan den enda vägen in för soldater, officerare och hemvärns-soldater inser man att tempot måste öka. Självklart är uppgiften komplicerad och mellan att utbilda fler och öka krigsdugligheten här och nu finns onekligen ett motsatsförhållande. Men personalförsörjningen är helt avgörande för Försvarmaktens tillväxt och det går att göra mer.

Det har tagit lång tid att uppnå enighet i försvarsdebatten. Det är dock en avgrunds djup skillnad mellan en teoretisk insikt och en praktisk förändring. Eller lite mer spetsigt, ett par fina handlingsplaner stoppar inga ryska kryssningsrobotar. Det bästa tillfället var att göra något för tio år sedan, det näst bästa är idag. ✨

Stad i ljud

Olika städer har olika ljud som är typiska för dem.
I Malmö är det polissirenerna, skriver **Henrik Nilsson**.

NÄR JAG VAR I tjugooårsåldern gjorde den afroamerikanska poeten Safiya Henderson-Holmes diktsamling *Madness and a Bit of Hope* (1990) ett visst intryck på mig. Hur boken hamnade i mina händer minns jag inte längre, och sedan dess har den försvunnit spårlöst. Poeten var bara i femtioårsåldern när hon dog, och av läsningen har endast några rader dröjt sig kvar. De vittnar om vardagen i de stadsdelar – Bronx och Harlem – som var hennes: "when making love / in new york city / i break for sirens."

Olika städer har olika ljud, som dyker upp och försvinner under årens lopp. Det klappande ljudet av hästhovar som en gång fyllde de europeiska städerna har ersatts av accelererande bilmotorer. I Lissabon kan man fortfarande höra gnisslet från spårvagnarna, men den ambulerande skärsliparens visslingar – som fick mig att skynda till fönstret när jag bodde där för två decennier sedan – har idag så gott som helt försvunnit. För inte så länge sedan förknippades de herrelösa hundarnas skall lika mycket med Bukarest som minareternas rop gör med Istanbul, men när jag idag besöker den rumänska huvudstaden har hundarna tystnat, efter att stadens ledning gjort sig kvitt dem.

NÄR JAG SITTE och skriver på mitt kontor i centrala Malmö händer det ibland att pennan stannar upp ett ögonblick, hejdar

sig mitt i en mening. Det är polissirener som har börjat ljuda. Då tänker jag på Henderson-Holmes diktrader. Blixtsnabbt målar fantasin upp en scen ute på gatorna eller i en lägenhet, som lika snabbt skingras – och sedan återvänder jag till arbetet. I inga andra städer jag besöker hörs polissirener så ofta som i min egen stad. Hur kan det komma sig? Kanske har det med akustiken att göra. Kanske fortplantar sig ljuden med en särskild lätthet till just den punkt i staden där jag befinner mig. I Lissabon till exempel – där jag periodvis fortfarande arbetar – hör jag inte polissirener alls lika ofta. Vad kan det bero på? Har polisen inte råd att åka på uttryckningar? Eller kan det finnas någon annan förklaring?

Vi vill att Malmö ska låta som andra städer. Men det gör den inte. Från mitt hem har jag hört både skottsalvor och den sortens explosioner som omedelbart väcker alla oss som inte sover särskilt tungt. Det är inte alla europeiska städers invånare som har gjort den erfarenheten. Under den gångna vintern blev dessutom den dovt surrande polishelikoptern ett allt vanligare inslag om kvällarna. Så fort den hörs undrar alla vad som står på. Eller gör alla verkligen det?

MORGONEN EFTER skjutningen utanför ett internetkafé förra sommaren, där tre människor dödades och tre skadades,

Tryggt och välbekant i Lissabon.

FOTO: ALAMY

stötte jag på en kulturjournalist som jag känner i Malmö. Jag uttryckte min bestörtning över dådet. Hon verkade förvånad över att jag förde saken på tal och frågade: "Tycker du att det berör dig?"

För en tid sedan var jag på en middag där en utländsk ambassadör närvarade. Vid en tidpunkt ville han förhöra sig om hur det egentligen var ställt i vår stad. Gästerna, som de flesta var goda vänner till mig och hade sina politiska sympatier till vänster, tycktes tagna på bar gärning – men svarade snabbt med överslätande fnysningar och avfärdande handviftningar. Jag kände mig föranledd att lugnt upplysa ambassadören om att bara ett par dagar tidigare hade en man skjutits till döds mindre än en kilometer från den plats som vi befann oss på. Han verkade uppskatta det sakliga svaret. En kort tystnad lade sig runt bordet innan vi alla – som brukligt i Sverige – började tala om något annat.

SVERIGE ÄR INTE det enda land där man undviker att tala om våldet av rädsla för repressalier från de kriminella. Men Sverige är det enda land jag känner till där man undviker att tala om våldet av rädsla för att framstå som intolerant. Jag hyser inga större förhoppningar om att den saken kommer att förändras inom kort. Så jag har bestämt mig. Det är om städernas ljud jag ska tala när frågan kommer på tal. Om hur de kommer och går, förändras och försvinner. Och när sirenerna ljuder kommer jag att göra en kort paus över papperet – och sedan fortsätta att skriva. Ännu har de inte avbrutit mig mitt i akten, på det sätt som Henderson-Holmes beskriver. Men trägen vinner. Jag arbetar hårt för att det bara ska vara en tidsfråga innan hennes dikt sprider sitt förklarande neonljus även över mina lakan. ✨

Otryggt och ännu ovan i Malmö.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

Ta ned masten

Nu har även Sveriges Radio drabbats av den digitala revolutionen. Lyssnarna blir färre och frågan är hur litet SR får bli innan uppdraget ändras, skriver **Olle Lidbom**.

LITE MÄRKLIGT ÄR DET ALLT. När snart sagt alla traditionella medier digitaliserats har radio och bastionen Sveriges Radio klarat sig undan. Såväl dagstidningar och tv-kanaler som skivaffärer och videobutiker har alla sett fundamentet ryckas undan för deras fötter. Radion har stått där som oomkullrunkelig obelisk. Men nu pekar mycket på att tiden kommit ifatt även radion.

Ett tydligt tecken är utvecklingen för Sveriges Radios ungdomskanal P3. På tre år har lyssnandet på P3:s FM-sändningar minskat med 40 procent, vilket skakat om Radiohuset. Sveriges Radio har försökt väga upp detta med många poddsändningar och det har varit mycket framgångsrikt, inte minst P3 Dokumentär är Sveriges mest lyssnade poddsändning. Men trots framgångarna väger de inte upp de stora tapparna: radiokoncernen tappar lyssnare, framförallt unga lyssnare.

Att unga väljer bort tablåsänd radio för Youtube, sociala medier och poddar är knappast överraskande. Men det är en viktig kanariefågel i gruvan – de unga lämnar först. Det var precis så dagstidningskrisen inleddes. Dagspressens dramatiska upplage- och läsartapp följde sedan i generation efter generation. Detsamma gäller nu radio där de unga droppat av i flera år.

Det behövs inte längre någon radiomast för att lyssnaren ska få exakt det innehåll hon vill ha.

I Sveriges Radios public service-redovisning för 2018 visas hur också 20–49-åringarna börjar överge Sveriges Radio.

NÄR MAN SKRIVER om krisen i Radiohuset väcker man lobbymaskinen. Alla påståenden om att radion befinner sig i kris beskrivs utåt som en beklaglig missuppfattning, eftersom "on demand"-lyssnandet ökar i Sverige. Men Sveriges Radios lobbymaskin redovisar inte hur många digitala

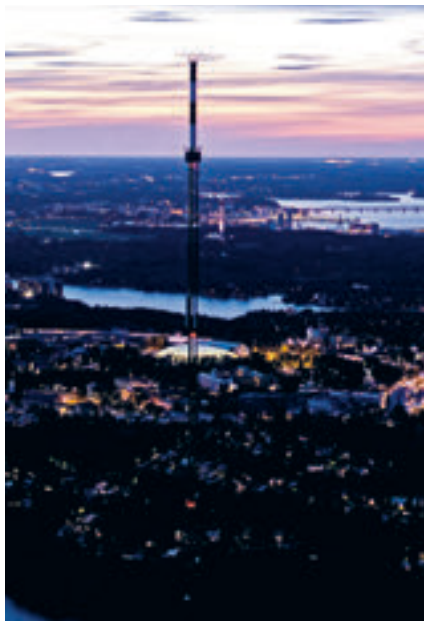

FOTO: ULF GRÜNBAUM/TT

lyssnare de har och uppgifterna som sippas ut ur Radiohuset talar sitt klara språk. Den digitala tillväxten kompenserar inte tillnärmelsevis för minskningen bland de traditionella lyssnarna. I Sverige lyssnar 55 procent på vanlig radio varje dag, medan bara 12 procent lyssnar på poddar eller webbradio. Det är ett stort gap.

Årets public service-redovisning från Sveriges Radio är den mest öppenhjärtiga på många år och problemen antyds mellan raderna. Ordet "podd" nämns 131 gånger. Podd är, vid sidan om Instagramkonton, ett fokusområde för Sveriges Radio.

Frågan väcks förstås varför andra poddare ska behöva konkurrera med Sveriges Radios skattefinansierade budget. På Poddindex (som oberoende mäter lyssnandet på svenska poddar) är de dominerande, men det finns även många fristående, kommersiella aktörer som Acast, Bauer och Perfect Day. Inom tv-branschen finns en lång tradition av att kritisera Sveriges Televisions breda, publikfriande program för att konkurrera på ojunga villkor med kommersiella tv-kanaler. Varför ska skattepengar gå till Melodifestivalen, lekprogram och sporträttigheter som marknaden

kan ta hand om? Räkna med att debatten kommer även till Sveriges Radios utbud – kanske borde de sälja ut *Sommar* i P1 till högstbjudande privatradiostation – eller poddbolag?

BAKTANKEN MED Melodifestivalen och sportsändningarna är att de ska ge public service-bolagen legitimitet och förankring hos svenska folket. Bredden behövs för att locka tittare och skapa kredd för andra program. Utmaningen för Sveriges Radio (och Sveriges Television) är att det bygger på den gamla medielogiken där radio- och tv-masten står i centrum. Idag behövs de inte för att sända ut programmen och poddarna. Effekten av on demand-samhället är att mediekonsumenterna flyttat sina beteenden digitalt, och då förslår inte masterna långt.

Att medierevolutionen även nått Sveriges Radio var förstas bara en tidsfråga. Populister skrånar om att Sveriges Radio skrämmer bort lyssnare med vänsterstinkande propaganda, men det mesta talar för att de lämnar för att det finns miljontals nya alternativ – det finns poddar om allt från marinhistoria (Naval History Podcast) till pennor (Pen Addict). Det behövs inte längre någon radiomast för att lyssnaren ska få exakt det innehåll hon vill ha. Alla medieföretag som haft monopol på distributionen drabbas när nya aktörer enkelt kan slåss om mediekonsumenternas tid och uppmärksamhet.

FÖR SVERIGES RADIO handlar det nu om att fortsätta slåss om publikens gunst – i poddar och sociala medier. Ska resurserna användas på rätt sätt måste någon lyssna. Detta har Sveriges Radio förstått, den inslagna vägen med poddar må se desperat ut men är den enda rimliga.

Den viktigare frågan är nu hur mediepolitiken möter dessa nya utmaningar. Hur litet får Sveriges Radio bli? Hur få ska lyssna på Sveriges Radio innan uppdraget förändras? Och är det verkligen bara Sveriges Radio som ska få skattefinansiering för att producera ljudberättande? Alla traditionella medier må ha digitaliserats, men ännu inte mediepolitiken. ✨

Av Christopher Coker

1

Christopher Coker är professor i internationella relationer vid London School of Economics.

Imperiernas myter

Ryska och kinesiska ledare hävdar att deras egna kulturer har ett väsen som är oföränderligt. Mytbildningen är ett sätt för staten att försvara sin överhöghet.

Vasilijkatedralen på Röda torget i Moskva.
FOTO: VITALY STASOV

I början av 2000-talet vann en roman, i engelsk översättning *Wolf Totem*, sensationell framgång i Kina. Den handlar om livet på de ödsliga stäpperna i Inre Mongoliet, Kinas nordligaste provins, där varg och människa delar utrymme. I en oavslutligt påfrestande tillvaro tävlar de om knappa resurser. De har funnit ett sätt att leva i harmoni, som dock hotas av det moderna livets krav. *Wolf Totem* är en totemisk bok. I Kina har den sålts i fler exemplar än någon skrift frånsett Maos *Lilla röda*, och den har översatts till flera västerländska språk.

Dess författare Jiang Rong (en pseudonym) blev offer för kulturrevolutionen (1966–76), en period av politiskt tumult av ett särskilt slag i Kinas historia. Jiang förvisades till Inre Mongoliet, där han med tiden lärde sig att uppskatta ett levnadssätt som var ännu äldre än den kinesiska kulturen. Nomadfolken som han levde bland betraktade inte Mao som gud, däremot Himlen. Och istället för Maos famösa *Lilla röda* med dess revolutionära katekes hade de vargen, både som totem och som lärare.

På ett plan är boken ett angrepp på det politiska livets disharmoni i en värld där en ledare som Mao kan slunga ett helt land i förödelse enbart på en senil nyck. På ett annat presenterar den sig som en ändamålsenlig militär manual, om man sätter tilltro till författarens påstående att vargflockens taktik var den hemlighet som lät mongolerna erövra halva världen på 1200-talet, däribland Kina självt. Boken var en populär nyårspresent till generalerna i Folkets befrielsearmé. Militären kan rentav vara mest mottaglig för dess budskap.

Att boken har gjort succé i väst har en helt annan förklaring. Den uppfattas som ekologiskt sund. Den är en favorit bland många miljöaktivister, som gärna tar till sig ett enkelt budskap i texten och sprider det vidare: vi måste alla leva i nära kontakt med naturen. Men det de inte finner i någon översättning är epilogen med dess kvasi-kulturdarwinistiska budskap. De möter inte det bisarra påståendet att ett lands historia bestäms av dess speciella genetiska arv, i detta fall från olika nomadfolk som vandrat in i Kina under århundradenas lopp. Enligt författaren är den kinesiska civilisationen en produkt av två olika genupsättningar: dess "varginslag" härrör från de nordliga nomadfolken och dess kommersiella "fårdrag" från det ursprungliga hanfolket. Och den utmärkande vågrörelsen i Kinas historia – de många dynastiernas uppgång och fall – förklaras med att dess krigiska gener har dominerat under alla epoker då landet hävdade sin makt i världen.

I en artikel i *New York Times* förra året uttryckte en kinesisk professor sin glädje över att den patriotiska historieundervisning som nu är obligatorisk i alla kinesiska skolor framhåller de varglikna generna. Även i Ryssland omkodas en variant av tatargenerna. Processen fick beteckningen "passionaritet" av en av de första eurasisterna, Lev Gumiljov, som var son till poeten Anna Achmatova och togs ifrån henne i Gulag. Ordet är obekant för de flesta ryssar även om Putin ibland använder

det i sina tal. Det syftar på den process där organismer absorberar biokemisk energi från naturen, i detta fall från Eurasiens jord. Författaren Pjotr Savitskij utvecklade längre fram begreppet topogenes, "lokal evolution", som klarade det djupgående sambandet mellan geografi och kultur.

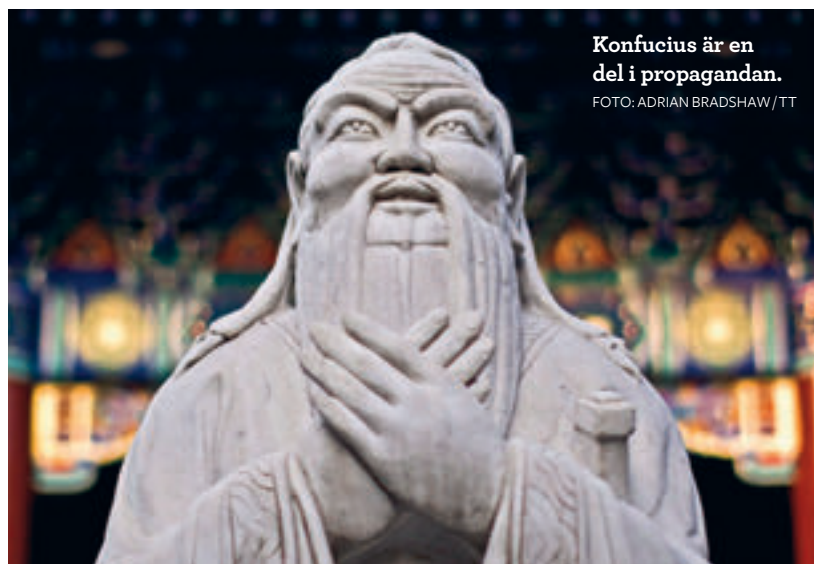
Kulturdarwinismen omhuldas inte bara av romanförfattare och poeter; i Ryssland har den blivit ett ämne som många statsvetare fördjupar sig i. Peter Katzenstein och Nicole Weygandt påpekar att gruppmentaliteter och oföränderliga former av biosocial organisation, utan förankring i historia, i etologi eller ens i vanliga läroböcker om kultur och civilisation, har blivit legitima ämnen för undervisning och forskning i Ryssland och nu är väletablerade bland landets ledande politiker. Det är en anledning, tillägger de, till att ryssarna börjar identifiera sig själva i allt starkare kulturella termer. (För övrigt uppenbarar sig tatargenerna likaså i Ungern, där det högerextrema partiet Jobbik kopplar ungrarna till de turkisk-tatariska folken i Centralasien och hävdar att de därför är oemottagliga för EU:s västeuropeiska normer). För politiker på jakt efter det stora genombrottet är ett lands genetiska arv en blank yta där de kan projicera de ursprungsfantasier som de tror att deras anhängare mest tilltalas av.

Alla har kanske inte ägnat några djupare funderingar åt civilisation och kultur i denna bemärkelse, men somliga har gjort det. Vi lever redan i en värld där kultur snabbt är på väg att bli den internationella politikens valuta. Ett exempel är Putins Ryssland. Som sociologen Lev Gudkov skriver är Sovjetperiodens bärande narrativ, det stora fosterländska kriget (1941–45), nu i många ryssars ögon "en seger inte bara över Tyskland utan också över väst". Och den historietolkningen är viktig därför att många ryssar betraktar kriget som sin historias viktigaste händelse (vilket för övrigt är orsaken till att Stalin och inte Peter den store regelbundet hamnar högst på listan över de tio största ryssarna). Denna kulturs språk har gett politiker som Putin möjlighet att prioritera de slag som kommer att utkämpas i framtiden. Vid Valdajmötet

”

Boken var en populär nyårspresent till generalerna i Folkets befrielsearmé. Militären kan rentav vara mest mottaglig för dess budskap.

>>

Konfucius är en del i propagandan.

FOTO: ADRIAN BRADSHAW/TT

”

Dagens kinesiska statsledning har även anammat vissa gamla konfucianska idéer och gett dem ny dräkt som ett led i Kinas förnyring.

2013 förklarade Putin Ryssland vara en "civilisatorisk stat". Idag är Ryssland ivrigt sysselsatt med att fabricera sitt förflutna så att det avspeglar urgamla sanningar och nedärvda föreställningar för att vaccinera sig mot "smittan" i liberala idéer.

Dagens kinesiska statsledning har även anammat vissa gamla konfucianska idéer och gett dem ny dräkt som ett led i Kinas förnyring. Vid den nittonde partikongressen 2017 visade regimen upp en unik förebild för världen, en konfuciansk-leninistisk modell, "socialism med kinesiska egenskaper". Det var en idé som inspirerade universitet och forskningsinstitut över hela landet att etablera dussintals "studiecenter i Xi Jinpings tänkande". Ledningens uppfattning är att världen inte rör sig mot införandet av enhetliga normer och standarder i ekonomi, politik och internationella relationer och inte heller i moral. Kulturella olikheter är varaktiga och kommer inte att ge vika för universella värderingar. Xi Jinpings Kina har lagt fram övertygande skäl för att "västerländsk" internationell rätt inte gäller i Sydkinesiska sjön och hänvisar till ett "geokulturellt födelsemärke". Geopolitiken är alltså inte längre rent geografisk eller politisk, den är också sociokulturell eller civilisatorisk.

I Ryssland gäller detta redan. Att ett lands nationella säkerhetskoncept hänvisar till "nationens ande" är sällsynt, men den förekommer i Ryska federationens nationella säkerhetsstrategi som offentliggjordes 2009. Där nämns också behovet av "en värdig inställning till nationens historiska minne". Frågan är: Vems minne, och vem är det som minns? Och exakt vad är det som säkras? Som väntat talas det om "den ryska statens frihet och oberoende", men de flesta blir nog förvånade över att frasen därutöver omfattar vad som kallas det ryska folkets "kulturella enhetlighet". Ännu mer förvånande är att texten tar upp försvaret för nationens "ideal och andlighet". Vi har alltså att göra med något helt nytt i den internationella politikens diskurs, men som samtidigt är tätt knutet till en kulturstyrd stat: tanken att alla samhällen utöver allt annat måste värna sin "andliga säkerhet".

Och med en stor rysk diaspora utanför själva Ryssland anses säkerheten kräva en strategi av preventiva försvarsåtgärder. När Dmitrij Medvedev var president formulerade han ett av Rysslands nya politiska mål, att skapa en sfär av "kulturbetingat privilegium" i länder med stora ryska minoriteter. Putin påminner ofta väst om att ryssarna utgör den största etniska gruppen som delas upp av nationsgränser, och om att skyddet för deras kulturarv måste vara en av den ryska statens prioriter. Det bådär inte gott för den som råkar vara medborgare i ett grannland med en betydande rysk minoritet.

Allt detta innebär att ryska och kinesiska politiker nu med kraft vidhåller att deras egen kultur har ett väsen som är oföränderligt. Låt oss ta ett välbekant begrepp som exempel, den ryska "själen" som enligt Liah Greenfield först framträdde i 1800-talets ryska romankonst som en reaktion på att ryssarna inte ansågs ha uppfyllt Västerlandets förväntningar på utveckling. I europeiska ögon fanns inte många tecken på framskridande. Ryska författare som Dostojevskij sökte sig till mysticismen; den ryska själen fick bli den individuella självaktningens grundval. Och för att plåstra om sina sårade känslor fördömde ryssarna västvärlden som "dekadent" och "rutten". *Gniloj* och *gniljusjnik* är vanliga uttryck i dagens politiska samtal.

Angreppet på den liberala kulturen bör naturligtvis ses för vad det är, mindre som ett utfall mot globalismens eller den västerländska exceptionalismens ideologi än som ett cyniskt trick av staten för att förstärka sina egna kulturella meriter i medborgarnas ögon. Det som tryggas mot väst är inte kulturen som sådan utan en viss regims intressen. Det är därför som regimen skriver om historien. År 2013 inledde den ryska regeringen utgivningen av en serie läroböcker som skulle "eliminera möjligheten till inre motsägelser [...] och främja exkluderande tolkningar av historiska händelser". Tre år senare slog det nationella säkerhetsrådet fast att ett av dess främsta uppdrag var att förhindra främmande makters "förvrängningar" av Rysslands historia. Kulturmi-

Det stora fosterländska kriget beskrivs även som en seger över väst.

FOTO: GEORGIZELMA/GETTY IMAGES

nister Vladimir Medinskij gick rakt på sak och betonade att fakta bara skulle förhindra skapandet av den "historiska mytologi" som ligger i den ryska kulturstatens hjärta. I ett klassiskt försvar av postfaktisk historieskrivning påstod han med bestämdhet att "fakta i sig inte betyder så mycket. Jag ska uttrycka mig mer brutalt: i den historiska mytologin betyder de ingenting alls. Fakta existerar bara i konceptets sammanhang. Allt börjar med tolkningar, inte med fakta."

Där har vi kruxet. Problemet med alla mytologier är att de inte låter individen hålla fast vid den enskilda upplevelsen. Av den anledningen är myter i regel immuna mot faktiska motbevis – de opererar på ett djupare medvetandeplan när de påstår sig komma med en mer omedelbar metafysisk sanning. Och den sanningen förmedlas av en enda auktoritetskälla: staten. Det förvånar ingen att Ryska historiska samfundets ordförande inte är akademisk historiker utan chef för det ryska utrikesspionaget. Historia är summan av allt man kan komma ihåg (vilket inte brukar vara mycket), sade författarna till den populära engelska klassikern *1066 and All That*. Idag är det vad staten kommer ihåg åt medborgarna eller vad den väljer att framhäva på deras vägnar.

De ryska myndigheterna predikar också att staten och dess förmåga att skydda nationen hotas. Putin utfärdar gärna olycksbådande profetior om att Ryssland inom kort kommer att "avsuveräniseras", det vill säga försvinnas som en självständig kulturell enhet om västerländska idéer tillåts cirkulera utan motstånd. Många kinesiska skribenter är förvissade om att de bygger upp vad en av dem kallar en "homöekologisk symbios" som genom att stimulera "kulturell samhörighet" ska göra det kinesiska folket resistent mot smittsamma västerländska idéer, till exempel demokrati.

Låt mig upprepa: det som försvaras – och samtidigt inskräps – är statens överlägsna ställning. Staten hävdar att den ensam kan betros med att säkra sina grundläggande värderingar och att den förkroppsligar landets själva kultur. Det kinesiska kommunistpartiet understryker ideligen att det reformprogram som öppnade landet för den rovgiriga kapitalismen efter 1979 har sin rot "i Kinas jord". Och precis som suveräniteten inte får spädas ut får inte heller säkerheten spädas ut i kosmopolitanismens eller multilateralismens namn. Den obrutna makten kvarstår som den hårda verkligheten. I Kina har internetbrandväggar ersatt det förgångnas stenmurar. År 2013 varslade den ideologiska tidskriften *Röda fanan* sina läsare om att väst försökte använda internet till att störta Kina. Samma år uppmanades kinesiska universitetslärare att undvika ämnen som regimen ansåg farliga, till exempel universella värden, medborgerliga rättigheter och informationsfrihet. Allt sådant var inte bara främmande för den kinesiska traditionen utan även redskap som väst använde till att försvaga den inifrån. Till och med musiken kommer in. I försvaret för kinesiska värden ingår nu också ett angrepp på den västerländska sakrala musiktraditionen – Händels *Messias* eller

FOTO: JUNGE, HEIKO/TT

Verdis rekviem får inte längre uppföras eftersom de utgör en fara i form av kulturell kontamination.

Läget är inte bättre i Ryssland, där kulturministern anklagar det globala filmströmningsföretaget Netflix för att ingå i en amerikansk sammansvärjning med avsikt att underminera det ryska samhället. I ett försök att modernisera försvaret mot inflytanden utifrån har hans ministerium nu infört licenser där medierna förbjuds att visa filmer som "besudlar den nationella kulturen". Och med hänvisning till att staten anser landet vara belägrat kräver den obetingad lojalitet av sina medborgare. De må ha tillåtelse att hysa andra sympatier, i politiska val eller andra sammanhang, men att hysa sympatier som strider mot kulturella identiteter är inte tillrådligt.

Allt detta ifrågasätter om de två stater i världen som styrs av sin interna kultur har något större intresse av att föra en dialog med någon annan – varför skulle de det när de stort sett förbjuder en öppen dialog mellan sig själva och sina egna medborgare? Istället för att hylla en polyfoni av röster från det förflutna låter den kinesiska regimen bara en enda, konfucianismen, höras för att ge kraft åt ett fast etablerat narrativ: berättelsen om Kina. Sanningen är att regimen inte är det ringaste intresserad av polyfonisk mångfald i politiken eller av att tala "ett mänskligt språk" (*shuo ren hua*), ett populärt uttryck i dagens Kina som förkastar partispråket som omänskligt.

Myterna som stater spinner formar våra tankar och känslor. De är verkliga nog även om de inte är objektivt sanna. Och man behöver inte fördjupa sig i fantasier om Kinas vargener eller rysk eurasism för att förstå varför markeringen av kulturen försvagar västerländska idéers dragningskraft. För närvarande är det alltjämt svårt att bedöma i vilken grad språkbruket och koncepten har omformat allmänhetens tänkesätt, men ju längre sådana koncept åberopas, och ju längre de dröjer sig kvar i det allmänna medvetandet, desto troligare är det att nästa politikergeneration finner sig inspärrad i deras fångelse. ✨

Översättning: Margareta Eklöf

” Problemet med alla mytologier är att de inte låter individen hålla fast vid den enskilda upplevelsen.

Av **Birgit Schlyter**

Brickan i stormaktsspelet

Den egyptiska khedivdynastin spelade en central roll i det sönderfallande Osmanska riket. Med sitt mondäna liv i Kairo och Konstantinopel bidrog den till västerniseringen av det moderna Turkiet.

2

I kvällsmörkret får det förmåmig att tänka på ett älghuvud. Det som lyser guld-gult kunde vara horn och mule. Mulen är avlång och bullig, hornen kantiga och oregelbundna. Den långa halsen därunder lyser blå. I gryningsljuset nästa morgon är det ett vanligt slottstorn igen, fyrkantigt och beigevitt. Det röda som fladdrar på toppen är den turkiska flaggan. Resten av slottet – Khedivens palats – gömmer sig i en skog av yviga träd på en kulle snett norrut från min terrass i Emirgan på den andra, europeiska, sidan av Bosporen.

Några timmar senare tar jag mig över till det gamla färjeläget i Kanlıca i en liten taxibåt som kryssar fram i svallvågorna från den aldrig sinande trafiken av last- och militärfartyg. Efter ett par kilometer till fots är jag framme vid Khedivens palats. Jag klättrar upp i det höga tornet. Utsikten är magnifik. Jag ser den höga bropelaren borta

vid Svarta havet och blir varse närheten till Ryssland, som efter annekteringen av Krim 2014 inte är mer avlägset än på tsarens och de osmanska sultanernas tid.

Ett kort stycke söder om Khedivens palats finns den andra och numera mellersta Bosporenbron, Mehmed Erövrarens bro, och bortom den de två fästningar som uppfördes på varsin sida av sundet under den långa belägringen av Konstantinopel. Det var visserligen inte den vägen osmanerna intog kristenhetens viktigaste fäste i maj 1453, men det är ändå det här området som kanske starkast förknippas med deras intåg i Konstantinopel – det parti där Bosporen är som smalast och avståndet mellan Asien och Europa är mindre än 700 meter.

Plötsligt känns det som om jag i ett enda blickfång kan greppa Osmanska rikets hela historia – med början i fästningar och vadställe, där en gång soldater trängde fram från

Birgit Schlyter är professor em i Centralasienstudier vid Stockholms universitet. 2012–2014 var hon direktör för Svenska forskningsinstitutet i Istanbul.

Anatoliens inre, och med ett slut i det torn där jag själv står och får mig till livs de egyptiska khedivernas uppgång och fall i det osmanska väldets alla sista skälvande minut.

Det var i Egypten som europeisk och osmansk imperialism möttes i en sista avgörande konfrontation. Landet hade erövrats av turkarna redan 1517, då Yavuz Selim Sultan regerade (1512–1520) – den sultan som nu fått ge namn åt den nybyggda tredje Bosporenbron vid inloppet från Svarta havet. Genom sin storlek, det geografiska läget och den lokala administrationens effektivitet fick Egypten med tiden en allt viktigare men också mer problematisk ställning bland de osmanska provinserna.

Napoleons invasion av Egypten 1798 skakade imperiet i dess grundvalar och blev startskottet för den europeiska transformeringen av det som under 1900-talet skulle utveckla sig till det politiska haveri vi idag kallar Mellanöstern. Det var först ett drygt halvsekel senare, år 1853, som Rysslands tsar Nikolaj I myntade uttrycket ”Europas sjuke man”, men långt dessförinnan hade det börjat skönjas oro i de osmanska leden; man insåg behovet av militära, ekonomiska och sociala reformer både för en bättre intern sammanhållning av riket och för en alltmer påträngande kraftmätning med andra europeiska stormakter.

Även om fransmännen inte blev kvar som ockupationsmakt efter Napoleons härjningar, hade de gjort avtryck i Egypten inom vetenskap och kultur, och politiskt genom att uppmuntra idéer om nationell identitet och självständighet. Sedan kom engelsmännen. Deras förhållanden i regionen fick mot slutet av 1800-talet alltmer karaktären av regelrätt kolonialisering, då de i egen hög närvaro verkade för Egyptens ”befrielse” från den osmanska centralmakten och dess fortsatta europeisering. Kairo och Alexandria blev magnetiska centrum för nya strömningar inom såväl politik som kultur och mode. Giuseppe Verdis opera om den nubiska prinsessan Aida och den egyptiske krigaren Radamès, som under de senaste säsongerna spelats på Stockholmsoperan, var ett beställningsverk av den lokala ståthållaren, khediven Ismail Pascha, och hade världspremiär i Kairo i slutet av 1871.

Titeln khediv – ett persiskt ord som här närmast betyder ”vicekung” – hade förlänats Ismail Pascha av den osmanske sultanen år 1867. Som nominella makthavare och i andra avseenden inflytelserika personligheter inte bara i Kairo, utan också i Konstantinopel/Istanbul var många medlemmar ur den stora egyptiska khedivdynastin centrala aktörer i det skede då Osmanska riket gick mot sin definitiva upplösning. Med sin europeiserade stil bidrog de till västerniseringen av det moderna Turkiet.

Det skulle bara bli två khediver till, innan engelsmännen gjorde slut på den regentlängden i början av första världskriget. Dynastin omfattade dock fler ledare än så. Anfadern Mehmed Ali (1769–1849), en illitterat men försigkommen turk från Kavala, Trakien, hade varit med om att fördriva såväl yttre fiender som de muslimska mamlukerna, de sedan sekler lokala makthavarna, och därefter lagt grunden till ett eget herravälde över Egypten. För uppbyggnaden av landet knöt han nya kontakter med framförallt Frankrike. De kungar som sattes in på tronen efter khediverna fram till Nassers revolution på 1950-talet hörde till samma släkt, och även de talade utmärkt franska, ibland till och med bättre än arabiska eller turkiska.

Mehmed Alis sonson Ismail Pascha (regerade 1863–1879) har gått till historien som ärelysten och slösaktig. Invigningen av Suezkanalen 1869 blev en århundradets fest, där khediven solade sig i glansen av europeiska prominenser och uppträdde som den osmanske sultanens jämlike. Som den kvinnokarl han också var – med fyra fruar och ett stort harem – lär han ha blivit bedårad av den franska kejsarinnan Eugénie så till den grad, att han inför hennes ankomst till festligheterna lät bygga om stora delar av Kairo för att imponera på henne. Till slut avsattes han och skickades i exil till Neapel.

Under den andra khediven, Tefvik Pascha (regerade 1879–1892), följde en tid av ekonomisk sanering och alltmer högljudda krav på politiskt inflytande från nationalistiska kretsar. I den rådande turbulensen ingrep England under förevändning att skydda Suezkanalen och

”

Kairo och Alexandria blev magnetiska centrum för nya strömningar inom såväl politik som kultur och mode.

»

”

Nu är all denna politiska historia ett minne blott – liksom det osmanska rike som khediverna och deras släktingar var en del av.

ockuperade landet 1882. Sultanen i Konstantinopel var oroad men gjorde ingenting annat än att intensifiera kontakterna med Tyskland.

Tevfik Pascha dog oväntat vid 45 års ålder efter att ha insjuknat i influensa. Den 18-årige sonen Abbas Hilmi fick avbryta sin utbildning vid militärakademien i Wien och hals över huvud bege sig till sin installation i Kairo.

Abbas Hilmi (1874–1944) var i motsats till sin farfar Ismail återhållsam på gränsen till snål och en man med enkla vanor trots sin rikedom, men liksom denne hade han en fäbless för det europeiska. Hans andra fru – formellt bihustru – var en adelsdam av ungersk börd, Marianne May Török de Szendrő (1877–1968), som han levde med från 1900, gifte sig med 1910 och slutligen skilde sig från 1913. ”Comme tu es drôle”, sade han inför hennes påhitt, som den gången då hon klädde ut sig till page för att kunna vara med vid invigningen av den första Assuandammen, där inga kvinnor fick närvara; detta enligt ex-frun själv i memoarboken *Harem Life*, utgiven 1931 i New York under hennes muslimska namn Djavidan Hanum.

Om khediven Abbas Hilmi II:s relationer till det egyptiska folket råder skilda meningar. Klart är dock att han inte alls kom överens med britterna. Den ömsesidiga misstron blev bara värre med åren och tycks till slut ha urartat till ren fientlighet. Abbas Hilmi avsattes i december 1914. Enligt författaren till *The Dethronement of the Khedive*, A H Beaman, som personligen hade träffat ex-khediven vid ett antal tillfällen, skedde detta redan i september samma år, då Abbas Hilmi fortfarande var konvalescent efter ett attentatsförsök mot honom den 24 juli vid infarten till (khedivsläktingen) storvesirens kansli vid Höga porten.

Från den brittiska ambassaden hade man låtit

honom förstå att man ville ha honom ut ur landet och att han var förbjuden att återvända till Egypten. När han några månader senare lämnade Konstantinopel för att bosätta sig i Schweiz, kom inom loppet av en vecka den officiella kungörelsen att Abbas Hilmi II blivit avsatt, beskylld för att ha övergivit sitt land och konspirerat med fienden. Den ”fiende” som avsågs kan inte ha varit någon annan än Osmanska rikets bundsförvant i första världskriget, det vill säga britterna och de allierades motpart Tyskland.

Ex-khediven Abbas Hilmi gjorde aldrig något uttalande som skulle ha kunnat kasta ljus över omständigheterna kring hans avsättning. Andra har sagt och skrivit desto mer, varav en del är väl spekulativt. Att Abbas Hilmi alltsedan ungdomen var en stor Tysklandsvän var ingen hemlighet. Det kan ha gett bränsle åt påståenden om att han skulle ha agerat på egen hand oberoende av den osmanska centralregeringen och stått i direkt kontakt med tyskarna i avsikt att så split mellan Frankrike och England och att befria Egypten genom en attack mot Suezkanalen. Turkarna genomförde visserligen en misslyckad marsch mot Suez i januari–februari 1915, men vilken roll ex-khediven hade i detta är höljt i dunkel.

Nu är all denna politiska historia ett minne blott – liksom det osmanska rike som khediverna och deras släktingar var en del av. De mest påtagliga spåren av khedivdynastins svunna inflytande och mondäna liv är istället de många byggnadsverk och anläggningar som finns kvar efter dem i Istanbul, och då i synnerhet längs Bosporus stränder.

För det senosmanska Konstantinopel var Bosporus fortfarande en lantlig idyll, dit samhällseliten tog sin tillflykt undan den tryckande sommarhettan inne i staden. Familjerna installerade sig i sina stora strandvillor för

Khedivens palats,
byggd 1907.

FOTO: ALAMY

att under några månaders tid njuta av svalkan-
de vindar och ett påkostat socialt liv. Roddbåtar
pilade fram och åter mellan bryggorna inte bara
för frakt av varor och människor utan också för
umgänge och utflykter med levande musik och
välsmakande förtäring; forna dagars mänskens-
turer på Bosporen har blivit ett begrepp.

Bland denna crème de la crème av statstjäns-
temän, diplomater med flera gjorde sig den egypt-
tiska khedivdynastin märkbar. Den några år gamla
utställningskatalogen *From the Shores of the Nile
to the Bosphorus. Traces of the Kavalalı Mehmed Ali
Pasha Dynasty in Istanbul* berättar om stora kul-
tursatsningar och en för sin tid djärv arkitektur
och inredningskonst.

Den tredje och sista khediven Abbas Hilmi II
bodde en del av året i Konstantinopel. Vid stran-
den i Bebek disponerade han ett slottsliknande
residens i sober jugendstil som tillhörde hans
mor och som efter hennes död 1931 blev egypt-
tiskt generalkonsulat. Sedan Abbas Hilmi lie-
rat sig med den ungerska grevinnan, som khe-
divmodern inte tålde, flyttade han till distrik-
tet Çubuklu-Beykoz på den asiatiska sidan och
byggde det palats som i våra dagar blivit känt som
”Khedivens palats”, på turkiska ”Hidiv Kasrı”.
Palatset, som efter färdigställandet 1907 kritise-
rades för sin ”oosmanska” arkitektur, genomgick
en omfattande restaurering på 1980-talet och har
blivit ett populärt utflyktsmål med en stor välan-
sad park och restauranger i de gamla konungsliga
salongerna. Entrén leder in till en marmorrondell
i antik romersk stil med kolonner och en hög
fontän i mitten.

Tornet, där jag befinner mig, hade khedi-
ven velat göra ännu högre. Efter tillsägel-
se från sultanen om att ingenting fick vara
högre än moskéernas minareter hade han tving-
ats revidera sina planer. Ändå blev tornet opro-
portionerligt högt, tyckte somliga, vilket gav
upphov till rykten om att khediven ville spana
på Yıldızparken ovanför färjeläget i Beşiktaş en
mil söderut i sundet, där den paranoide Abdül-
hamid II förskansade sig bakom en mur runt
palats och paviljonger fram till sin avsättning
1909. Khediven skulle ha haft för avsikt att spi-
onera på sultanen och kanske till och med rap-
portera till tsaren!

På närmare håll, tvärs över vattnet, kunde khe-
diven se det flotta strandresidens som hans far-
far och företrädare, den förste khediven Ismail
Pascha, fortfarande hade haft till sitt förfogan-
de efter sin 10-åriga exil i Neapel och bott i under
något slags husarrest från 1889 till sin död 1895.
Det residenset revs i slutet av 1920-talet för att
ge plats åt en bilväg och så småningom en bred
strandpromenad. Men i den bakomliggande
Emirganskogen – på Ismail Paschas tid hans pri-
vata trädgård och idag Istanbuls största tulpan-
park – finns alltjämt de tre paviljonger som den
avsatte khediven en gång låtit uppföra där.

Under större delen av första världskriget var
Said Halim, en kusin till Ismail Pascha, storvesir
och därmed rikets främste maktinnehavare näst
sultanen. Förutom sitt kansli vid Höga porten

hade Said Halim ett palats i Yeniköy på en udde
snett emot Khedivens palats. Där, i Pembe Aslan
Yalı (strandvillan med rosa lejon), underteck-
nades den 2 augusti 1914 det försvarsavtal som
skulle dra in Osmanska riket i kriget på Tysk-
lands sida och besegla dess öde som ”Europas
sjuke man” – eller kanske till slut snarare ”Euro-
pas döende man”.

Khediven Abbas Hilmi II å sin sida befann
sig i närheten, i det egna palatset eller i
moderns residens i Bebek – oklart vilket –
där han vårdades för de skottskador han drabbats
av i attentatsförsöket tio dagar tidigare. Han var
redan en icke-person, som ingen tyckte sig behö-
va ta notis om, utom engelsmännen, som ville ha
honom avsatt.

Said Halim lämnade posten som storvesir före
krigsslutet, i februari 1917, och med honom för-
svann khedivdynastin från den politiska makten.
Men med sina rikedomar och världsliga vanor
fortsatte de att synas i det nya Turkiets kulturel-
la och sociala liv.

I sin livs- och samhällsåskådning var khediv-
dynastin konservativa osmaner snarare än libe-
rala reformivrare. Deras historia är fascinerande.
Från till synes ingenstans dök de upp och bistod
sultanen i kampen mot främmande inkräkta-
re och lokala herremän i Egypten, vilket gav
dem chansen att bli provinsens styrande nobi-
litet med anspråk på landområden och autono-
mi i en utsträckning långt över vad sultanreger-
ingen i Konstantinopel kunde acceptera. Deras
uppgång kan ses som en effekt av den decentrali-
sering av ekonomisk och militär administration
som pågått i århundraden och blivit ett känne-
tecknande drag i det osmanska styret.

Till slut blev khediverna en bricka i den sis-
ta dragkampen mellan osmansk och europeisk
imperialism, utan ork att sätta något emot seg-
rarmakternas triumfer. För turkiska nationalis-
ter som efter världskriget kämpade för en ny stat i
Mindre Asien utan utländsk inblandning var khe-
divsläkten en del av *l'ancien régime* och hörde det
förgångna till. Men med sina världsliga, väster-
ländska vanor och kontakter kan de ha gillats av
kemalisterna och setts som levande exempel på
den modernisering som Kemal Atatürk och hans
anhängare ville genomföra efter den turkiska
republikens grundande 1923.

Mörkret sänker sig. Jag är hemma igen på
min egen terrass. Bosporen krusar sig,
blänker till och lägger sig till ro över sina
djup och vattenströmmar. Nedsläckta fartyg gli-
der förbi likt tysta spökskepp på väg mot Mar-
marasjön och kanske vidare i den internationel-
la passagen genom Dardanellerna ut till Egeiska
havet och Medelhavet. Lampor på hängbron mel-
lan Asien och Europa, Mehmed Erövrarens bro,
lyser i rött och vitt, den turkiska flaggans färger,
vilka blivit allena rådande efter det militära kupp-
försöket i juli 2016 utan att som tidigare alternera
med andra färgnyanser. Så väntar jag bara på att
tornet i Khedivens palats ska tändas och ännu en
gång bli en ”älg”. ❀

”

I sin livs- och
samhällsåskåd-
ning var khediv-
dynastin konser-
vativa osmaner
snarare än libe-
rala reformivrare.
Deras historia är
fascinerande.

Av Staffan
Heimerson

3

Staffan Heimerson är
journalist.

FOTO: STEVE TRYGG
OCH MARIANNE PIHL

Bortglömda pionjärer

Svenskar lade grunden till Floridas tillverkning av apelsinjuice. Men om deras gärningar råder tystnad.

En rödbrun ekorre kilade över First Street i det stillsamma Sanford. En vit Chevrolet Silverado pickup levde upp till fordonets motto uttryckt på en dekal: "Safety is my goal". Föraren bromsade in. Ekorren klarade sig.

Namnet på pickupens ägare fanns angivet i stor stil fram och bak: **Asplundh**. Byggaren. Störst i bygden i sin bransch. Likadant i hörnet First och Park Avenue: en gul bajamaja, placerad där i samband med en skörfest bland gungor och karuseller, grillkorv och sockervadd – av **Anderson Rentals Inc.** Alltid till er tjänst.

Båda namnen vittnade om en fortsatt svensk närvaro i det centrala Floridas sjörika regioner – fortsättningen på en invandrarsaga som inletts 138 år tidigare.

Svenskar lade grunden till Floridas – näst tivolianläggningar – "nationalindustri", tillverkning av apelsinjuice. De var 1870-talets pionjärer. Idag har denna industri en omsättning om 80 miljar-

der kronor. För att få sin frukt på marknaden byggde de ett decennium senare en järnväg från New Upsala till Mexikanska golfen. Järnvägen, The Orange Belt Railway, fraktar i kilometerlånga tågsätt sin frukt till hamnen i Saint Petersburg. En av Sanfords längsta och bredaste gator heter fortfarande Upsala Road. På denna ligger alltså den vita Upsala Presbyterian Church, byggd i trä för 130 år sedan, och där predikar kyrkoherde Coltzon varje söndag. På samma plats fanns fram till 1904 den svenska församlingens skola. Den svenska kyrkogården längre bort på Upsala Road är däremot i ett bedrövt skick.

Flit och risktagande brukar besjungas i Amerika. Parallellt med den kända svenska utvandringen 1860–1915 till New York, Chicago och Minnesota pågick alltså en utvandring till Florida, en efterbliven delstat präglad av träsk och surskog, fuktig hetta, malaria och tropiska sjukdomar, alligatorer och seminoleindianer.

Men om de svenska gärningarna i Florida råder tystnad. Det var i tystnaden på First Street jag

tyckte mig slukas av en bisarr dröm. Jag tyckte mig höra en röst på amerikaniserad svenska med lidelse säga:

”Var tuuuusan är Vilhelm Moubörg when we need him ...”

Dock, det var verklighet. Jag råkade stå utanför First Streets – och hela Sanfords – enda riktiga attraktion, Hollerbach's Willow Tree Café. Detta jättelika mat- och dryckespalat var en framgång för en annan etnisk manifestation, den tyska: Sauerkraut och Eisbein, Paulaner öl, underhållning: fyra dagar i veckan spelar Eckhard Wachsmuth och Jimmy Horzen tysk folkmusik och dragspel på Alphorn, och på skedar och på såg. Weissbier och Jägermeister Schnapps bärs fram av servitörer i Lederhosen och servitriser i Dirndl.

Umpa-bumpa och Gemütlichkeit! Bara Oktoberfest i München kan vara värre.

På Hollerbachs uteservering stod en skara män. En av dem var en äldre skäggig herre i eleganta motorcykelkläder. Hans solglasögon var uppskjutna i pannan. Det långa håret hängde i knut i nacken. Hans glänsande svarta Harley-Davidson stod hotfullt parkerad nedanför verandan.

”Swänn Swanberg”, skojade en av hans kamrater, ”är Sanfords variant av Hells Angels. Han står Swänn med ett ’a’ and two dots.”

Det var Swanberg som utvecklade tanken, att en amerikansk delstat, Florida, saknade vad en annan fått i överflöd, Minnesota: ”Var tuuuusan är Vilhelm Moubörg when we need him ...”

Swanberg, om det nu var hans riktiga namn eller om det var så att sällskapet på skoj ville bjuda mig på en ”äkta svensk”, sa:

”Vi är alla sorter här. Kroater och irländare, skottar, holländare, norrmän, ja vi har svarta och kinamän också om än inte så många.” Han kupa-de handen bakom örat för att understryka musiken och oljudet från restaurangen – ”och så har vi tyskar”.

”Och ingen av dem vet att utan oss svenskar hade Florida inte haft den här blomstrande regionen. Alla människor vet att Minnesota hävdar sig tack vare den stora svenska invandringen till just den delstaten. De vet det tack vare Vilhelm Moberg.” Moberg med sina rötter i Algutsboda i den utvandrarintensiva Smålandsbygden skrev från 1949 till 1959 ”Utvandrarna”, ”Invandrarna”, ”Nybyggarna” och ”Sista brevet till Sverige”, ett oöverträffat epos med dess Karl Oskar och Kristina i centrum för drömmar och karlatag, hemlängtan och besvikelser.

Moberg hade själv i tonåren tänkt emigrera; emigrationen är ett tema i flera av hans tidiga böcker. I juni 1948 flyttade han med hela familjen till Amerika och reste runt (cyklade!) i svenskbygderna för att få källmaterial. Han bosatte sig sedan i Carmel, Kalifornien, och skrev. I samband med publiceringen uppstod en häftig debatt kring böckernas sedlighet. Mobergs sängscener är saftiga, och flera romangestalters okristlighet skildrad i vulgära termer. Sviten blev en väldig framgång och Moberg skattskrev sig i Schweiz.

Framgångarna fortsatte, när Jan Troell med Max von Sydow som Karl Oskar och Liv Ullmann som Kristina gjorde de fyra böckerna till två spelfilmer.

Detta förstärktes ytterligare, när de gamla ABBA-musikanterna Björn Ulvaeus and Benny Andersson skrev musikalen ”Kristina från Duvemåla”.

”Det är så vi vill”, gick snacket på tyskarnas terrass, ”att vi Floridasvenskar ska bli skildrade. Var är Vilhelm Moubörg when we need him ...”

Kring den svenska utvandringen till Florida finns nästan ingenting skildrat; ingen härads-höra, som Ulrika i Mobergromanerna, hon som i det bördiga Minnesota anonymt donerade pengar för att den gamla sockenkyrkan i Ljuder skulle få en ny ljuskrona.

Utvandringen till Florida saknar sägner och skrönor. Den präglades av flit och plikt men också av svält, sjukdomar, känslökyla och strävan att både geografiskt och mentalt vandra vidare.

Den mest iakttagande och välartikulerade av den första vågen av svenska invandrarna klagade i ett brev till en pojkkvän i Sverige över dagens id: ”Det är hårt att här vara en ensamstående karl och ogifta män är inte vanliga. Många flickor här gifter sig vid tolv års ålder! Det finns mängder av flickor i de gamla familjerna. Men även om de skulle svälta går de inte ut och arbetar.”

Josef Henschen studerade 1871 med någorlunda framgång, 28 år gammal, medicin, zoologi och botanik vid Uppsala universitet. Läslusten var begränsad men han var utåtriktad och optimistisk, samtidigt som han beskrevs som mycket blyg i umgänge med kvinnor. Av en släkting i New York fick han tips om en pensionerad general i Florida som sökte svenska invandrare till sin plantage. Josef åtog sig att värva dem och sätta dem på en båt till Amerika.

Det var rännen som skulle breddas till en flod. Generalen var den Henry S Sanford som fått staden uppkallad efter sig. Han kom ur nordstaternas rikare, ”aristokratiska” kretsar, var en politiker och affärsman men framförallt en framgångsrik diplomat. Han säkrade amerikanska rättigheter att öppna gruvor i den dåvarande belgiska kolonin Kongo. I det amerikanska inbördeskriget hade han för nordstaternas räkning en central roll i underrättelsetjänsten.

Efter kriget köpte Sanford en apelsinodling i Saint Augustine, som är Amerikas äldsta stad och ligger på Floridas östkust.

Det gick bra och han expanderade längre in i landet. Men han irriterade nybyggare genom att anställa nyss befriade svarta medborgare för att röja mark. Hans anställda attackerades. Flera arbetare dödades, andra skadades och många gav sig på flykt ut i tassemarkerna.

”

Utvandringen till Florida saknar sägner och skrönor. Den präglades av flit och plikt men också av svält, sjukdomar, känslökyla och strävan att både geografiskt och mentalt vandra vidare.

»

”

På lokaltidningen *Sanford Herald* läste jag gamla lägg och noterade svenska framgångar.

Sanford tog det med lugn. Han hustru, Gertrude, hade många svenskar på sitt släktträd. Hon fann lösningen på arbetskraftsbristen: Sanford lockade med ett ettårskontrakt – resan betald, levnadskostnaderna betalda i ett år – svenskar att bli kontraktsarbetare. Sedan var de fria att skapa sitt liv på egna villkor. Så skapades New Upsala.

På svenska sidan var det medicinstudenten Josef Henschen som hade ansvaret för rekryteringen och att Sanfords sponsring kunde genomföras.

På Sanfords museum vid stranden av Lake Monroe togs jag om hand av curatören Alicia Clark – euforisk när hon äntligen fick visa dokumenten över svenska invandrare som samlats genom åren men ingen visat intresse för – och kunde visa mig en lista på Henschens första 33 utvandrare, i huvudsak från Uppsalaslätten.

”Mogna människor med yrkeskunnande”, sammanfattade Ms Clark listans innehåll. Namnen på utvandrarerna var i huvudsak svenska, från Anderson till Soderblom. De var oftast 30 plus. De 26 männen uppgav sina yrken till lantarbetare, snickare och smed. För de 7 kvinnorna var vanligaste titeln piga eller mjölkerska.

I Sverige härjade en utvandringsfeber. Missnöjet var stort med ”överheten och prästerskapet”, och för männen värnplikten. Jordbruket hade svårt att försörja medborgarna med mat; svält stod ofta för dörren. Brev hem från Amerika stimulerade fler och fler att följa i utvandrarernas spår. I början av 1900-talet levde var femte svensk – 20 procent av befolkningen! – i Amerika.

General Sanfords kostnad var 65 dollar för transporten och 10 till rekryteringsagenten. Josef ledde sina utvandrare, bland dem en Hanna, som skulle till hustru till en redan utvandrad broder till honom. De reste med tåg till Oslo (som då fortfarande hette Kristiania) och med en ångare till Aberdeen i Skottland. De färdades med tåg till Glasgow, där de bordade S/S Columbia som tog dem över Atlanten till New York, där de sedan bordade en annan ångare till Florida.

Svenskarna etablerade sig. De arbetade hårt i general Sanfords citruslundar. Men det var tydligt att när deras ”trä tillvaro” var avbetald hade de flesta planer på att söka lyckan på egen hand.

Sanford sockrade sitt bud. De som förband sig att stanna fick fem tunnland mark och möjligheten att skapa sin egen apelsinodling.

År 1900 fanns det 41 svenska familjer i Seminola county, som är Sanford med omnejd. ”I detta Little Sweden lades gårdarna innanför faluröda staket”, berättade museets curator för mig, och svenskarna anpassade sig snabbt till det amerikanska livet. De tog utbildning och juridik på allvar. Läskunnigheten var större än i andra invandrargrupper.

Svenskar gjorde sig gällande. På lokaltidningen *Sanford Herald* läste jag under uppsikt av redaktören Erick Erickson gamla lägg och noterade lokala svenska framgångar: Charlie Carlson befordrades från sergeant till major. Italienare deltog i det svenska luciafrandet. Och det stora fyndet, svensken som satsade på delstatspolitiken. På museet fann jag svenskens valaffisch: ”Elect DOUG STENSTROM The right man for Congress. Democrat.”

Stenstrom var son till en av den första generationens pionjärer. Han var krigsveteran från andra världskriget i Stilla havet. Som politiker vurmade han för infrastruktur och trafikfrågor.

”Men”, sa redaktör Erickson, ”livet är mer än politik.” Själva markerade han sin uppfattning, att Florida alltid är varmt och har kanonväder. Han går därför alltid – året runt – klädd i kortbyxor och hawaiiiskjorta. ”Jag tror att viktigare än nya broar är att den svenska seden ’Four o’clock-coffee’ lever kvar i vår bygd.”

Varma, soliga Florida har sina undantag. I Sanford lever minnet av vintern 1884. Frost och minusgrader. De svenska pionjärerna minns den som en klimatkatastrof. Kylan blev svår med minusgrader. Odlarna som satsat på citrusfrukter – de finns i 140 varianter – såg frukterna först bli svarta och sedan falla från grenarna. För odlarna innebar det ekonomisk katastrof.

Många nyodlare högg ner sina apelsinträd – den som hade 100 träd hade före den ödesdigra köldknäppen sett sig som ekonomiskt oberoende – och gick över till att odla en köldtåligare – men mindre romantisk – grönsak.

Det skulle kunnat vara i detta ögonblick som en av den svenska tv-historiens mest kända replik föddes. Svenskar minns programmet ”Nöjesmassakern”. I detta spelade Åke Cato och Sven Melander kockarna Werner & Werner och varje receptsketch slutade med en punchline: ”Det går lika bra med selleri.”

De som var ännu mera missnöjda med sitt nya liv tog tillfället att bryta upp. De sålde sin egendom till större jordägarna. En nybyggare hade noterat: Kilopriset på Floridas apelsiner är det samma som i Sverige priset är på potatis. På selleri var det inte sämre. Kommunen Orangeville kallas idag Celeryville.

De blev fria arbetare och intalade sig att gräset var grönare längre söderut och sökte lyckan där. Några få återvände till Sverige och levde vidare med känslan att de lurats eller var misslyckade.

En som inte var frestad av att återvända till Sverige var pionjärernas fixare, Josef Henschen.

Jag hörde många berättelser om hans företagssamhet. Jag fick också tipset om en släkting till honom, Rebecca Weiss, som ställt samman brev mellan Josef, hans vänner och familjemedlemmar till en skrift. Jag bilade några timmar till Belair, en burgen stadsdel nära Mexikanska golfen i den stora staden Tampa.

Rebecca Weiss är konstnärinna och gift med ett holländskt IT-snille. Tack vare sina föräldrar har hon starka rötter i svensk vänsterintellektualism; hennes pappa är den östtyske teatermannen och socialistiske ikonerna Peter Weiss och mamman den svenska konstnärinnan Helga Henschen.

Rebecca Weiss har i *A Florida Pioneer, The Adventurous Life of Josef Henschen, Swedish Immigrant in the 1870s* beskrivit släkten Henschen som "multitalangfull".

"När jag läste breven, som var långa och detaljrika, kände jag att jag beundrade dem, speciellt Josef. Jag upplevde något säregt: jag kunde identifiera mig med en man."

Rebecca Weiss är barnbarnsbarn till Josefs bror Salomon. Flera bröder i den generationen Henschen utvandrade. De hörde till en privilegierad klass av välbeställda akademiker med god ekonomi som kunde göra god karriär i sitt eget land. "Men", har hon noterat, "de var romantiska äventyrare som drömde om mera eggande liv."

Josef Henschens liv blev spännande. I brev beskriver han hur han med en kamrat under en 40-milaexpedition till fots sover i vildmarken och de uppvaktas av tre björnar. Som zoolog besjunger han hägrar och pelikaner, delfiner, alligatorer och sköldpaddor. Under ett kort besök i födelselandet något decennium senare hade han med sig en alligator och han lät den provsimma i Göta kanal.

Efter bara två år noterade han: "Jag kan språket, lagarna och förutsättningarna för att klara

mig väl. Var än jag rör mig behandlas jag artig och med gästfrihet. Amerikanerna, även de fatigaste och enklaste av dem, uppför sig ädelt och alltid hövligt."

Efter åtta år hade Josef fullgjort sina förpliktelser mot staten för att denna gett honom ett *homestead*: 160 tunnland mark att odla och bygga på. Han blev också amerikansk medborgare.

Ytterligare fyra år senare var han så besutten att han skickade bud till Sverige om att få över två arbetare till sig med krav på dem "att husdjuren

skulle behandlas väl och att de skulle vara nöjda med maten och inkvartering". Från Uppsala fick han ner en kvinna som hushållerska och hon skulle ta sysslorna "med glatt lynne och utföra dem försiktigt".

När Josef kommit upp i fyrtioårsåldern höll han i staden Oakland, där han bosatt sig, den åtråvärda, politiskt tillsatta rollen som postmästare och tidvis som fredsdomare. Framförallt blev han en del av projektet Orange Belt Railway.

Apelsinodlingen var i mitten av 1880-talet på väg att bli en mångmiljonaffär. Det behövdes mera praktiska sätt att skeppa ut frukten till kusten. Tre investerare tog kontakt med den skotsamme Henschen – och det blev han som med sitt friska kapital räddade järnvägen.

De byggde 1888 en 245 kilometer lång järnväg till Mexikanska golfen. Det hade berättats för mig, att i sin fantasilöshet gav rallarna järnvägstationerna svenska namn; Hudiksvall, Knivsta etc. Uppgiften kan vara osann. På Sanfords museum visade curatören mig en gammal järnvägskarta och alla stationer bar "normala" amerikanska namn: Winter Garden, Clermont, Trilby, Clearwater etc.

Dock, när de med rälsen var framme vid havet vid fiskeläget Wardsville lät de ryska rallare ge den i stort sett obebyggda platsen, som förmodades att ej få större betydelse än som utskeppningskaj, namnet Saint Petersburg. Detta blev dock en storstad men har fått behålla namnet.

Järnvägen blev ingen succé. Men en musikal med titeln "The Orange Belt Railway" skrevs. Den hyllar de svenska rallarna.

Den smalspåriga järnvägen finns kvar på en del sträckor och fraktar sporadiskt frukt till depåer. Men dess betydelse har drastiskt minskat.

Under samma period fick Josef in kvinnan i sitt liv. Han hade, heter det i släktlegenden, till sina anhöriga i Sverige bett dem "att sända mig en postorderbrud". Kvinnan, Carolina Svensson från Blekinge, kom och bokfördes som "tjänstefolk". Men något år senare födde hon honom ett barn och de var gifta.

Efter några år hade han byggt en rejäl villa, hade tillgång till en Ford och hade nu en son och tre döttrar. Det blev en ny generation med många barnbarn.

Josef Henschen levde till 1930, som änkeman de sista 25 åren. I 80-årsåldern såg han med ett stort skägg ut som en patriark. Rebecca Weiss som fann breven summerar honom:

"I nära sex decennier var han en pelare i den svenska samfälligheten. Han var uppenbart en god far och farfar och morfar och en lojal vän. Han bidrog på många olika sätt till den ekonomiska utvecklingen i det centrala Florida.

Han var en av dessa djärva spelare som tog stora risker och ibland förlorade stort."

Jag tänkte: Det där, Swänn Swanberg och dina svenskättade patrioter vid Hollerbach's Willow Tree Café i Sanford, borde ni läsa eller höra.

Ni skulle känna igen den kärva saklighet och den sentimentalitet som kännetecknade Vilhelm Moberg. ✨

Den unge Josef Henschen.

FOTO: WIKIPEDIA

Josef Henschen efter väl förrättat värv.

FOTO: WIKIPEDIA

”

Tre investerare tog kontakt med den skotsamme Henschen – och det blev han som med sitt friska kapital räddade järnvägen.

Vetenskapen är idag enig om att relationen till läkaren spelar en mycket stor roll för patientens prognos. Särskilt goda resultat uppnår läkare som låter sina patienter tala till punkt och tar deras bekymmer på allvar.

Dags att börja lyssna

Av Erik W Larsson

”

Hur mycket vi psykiatrer än tycker om att leka hjärnkemister går vårt jobb i första hand ut på att prata med människor som har det jobbigt.

I sin bok *Unhinged. The Trouble with Psychiatry* beskriver den amerikanske psykiatern Daniel Carlat ett patientmöte som fick honom att tänka om beträffande sin yrkesroll. En ung kvinna vid namn Carol kom till hans mottagning efter att hennes far dött i en bilolycka. Det framgick snart att Carol själv hade suttit i bilen och grålat med fadern just när de sladdade av vägen. Under en dryg timme delade den gråtande patienten med sig av all sorg, skam och ilska hon kände inombords. Vid timmens slut överlämnade doktor Carlat ett recept och visitkortet till en lokal psykoterapeut. Carol verkade förvirrad. ”Är inte du min terapeut?” frågade hon besviken. Doktor Carlat skakade på huvudet och förklarade att han som läkare tyvärr inte hade tid att syssla med psykoterapi. ”Men kommer vi att ses igen?” insisterade Carol. Doktorn nickade och föreslog att de skulle träffas en månad senare, för att se hur medicinen fungerade. Carol tog emot receptet och sade adjö, en smula modstulet. Efter deras möte reflekterade Daniel Carlat över vad han hade åstadkommit. Trots att han är utbildad läkare hade han inte gjort några traditionella ”läkargrejer”, som att mäta blodtryck eller lyssna på patientens hjärta. Han hade etablerat god kontakt med Carol, men därpå kyligt hänvisat henne till en annan instans. Pillren han skrev ut hade lika gärna kunnat tillhandahållas av en husläkare efter tio minuters konsultation. Carlat frågade sig: Vad sysslar en psykiater egentligen med?

JAG KOM ATT TÄNKA PÅ denna historia när jag läste en debattartikel i *Svenska Dagbladet* från den 22 februari, undertecknad psykiatern Linda van Paaschen. I artikeln ondgör hon sig över det godtycke som råder inom psykiatrin, och hur hon som psykiater förväntas ta hand om personer som inte uppfyller kriterierna för psykisk sjukdom. van Paaschen förordar en “genomgripande förändring” av svensk psykvård för att komma till rätta med detta problem. Hon vill också “flytta fokus inom psykiatrisk sjukvård från omhändertagande till diagnostik”, där den senare uppgiften bör reserveras för läkare. Medicinska resurser bör satsas på verkligt sjuka patienter, sedan övriga hänvisats till “icke-medicinska centrum för människor med psykiska besvär”. Beträffande sin yrkesroll fastslår van Paaschen att hon minsann inte är någon ”Doktor Snäll”, utan att hennes kompetens bäst utnyttjas för medicinsk diagnostik, hellre än “lindring och tröst” av personer utan psykiatrisk diagnos.

Denna förvirring beträffande psykiaterns roll gör sig också påmind inom utbildningsväsendet. Vid det amerikanska universitet där jag själv avlade min specialistexamen ägnades en oerhörd massa lektionstid åt freudianska terapiformer. Hela eftermiddagar kunde gå åt till att dryfta Melanie Kleins teorier om projektiv identifikation, och hur dessa skilde sig från Otto Kernbergs idéer på samma tema. Detta psykoanalytiska fokus föranledde en del klagomål från oss studenter. Varför

En ömsesidig relation.

FOTO: MARTTI KAINULAINEN/TT

siva preparat. Att skriva ut dessa mediciner går på en halv minut, och kan göras av vilken läkare som helst. Så vad ska då en vetenskapligt orienterad psykiater ägna sin tid åt? Mitt förslag är: att lyssna. Forskning har visat att antidepressiva mediciner – i den mån de har någon verkan alls – främst fungerar som placebo. Detta kan tyckas nedslående, men på sätt och vis är det uppmuntrande. Placeboeffekten är nämligen inte statisk, utan går att påverka. Vetenskapen är idag enig om att relationen till läkaren spelar en mycket stor roll för patientens prognos. Särskilt goda resultat uppnår läkare som låter sina patienter tala till punkt och tar deras bekymmer på allvar. Att som psykiater iklä sig rollen som "Doktor Snäll" är på intet sätt bortkastat – tvärtom rör det sig om evidensbaserad medicin i dess renaste form.

HÄROMDAGEN TRÄFFADE JAG själv en patient som känt sig deppig och ensam i flera år. Han hade genomgått alla tänkbara behandlingar, utan resultat. Under vårt samtal framgick att han som ung hade intresserat sig mycket för frimärken. I slutänden valde jag att "remittera" honom till en lokal frimärksklubb. Filateli har nog ingen evidens som psykiatrisk behandling, men jag tyckte idén var värd ett försök. Min patient verkade behöva ett miljöombyte efter oräkneliga kvällar i världens väntrum.

Vad gäller van Paaschens "icke-medicinska centrum" för milda, psykiska besvär är jag också skeptisk. Vad gör vi när även dessa drunknar i hjälpsökande med remisser? Kommer vi då att behöva skapa nya centrum för personer med ännu mildare besvär? Västerlandet tycks gå igenom något slags själslig kris, och lilla jag har ingen aning om hur vi ska få bukt med den. Men att förlita sig på skärpt diagnostik eller "genomgripande förändringar" av den offentliga sektorn ter sig föga hoppfullt. Förställningen om att själslig ro och livsmening tvunget ska tillhandahållas av offentliganställda bakom skrivbord har hur som helst något totalitärt över sig. Snarare än att leta efter grandiosa och allomfattande lösningar kanske vi istället borde efterlysa ett flertal, pyttesmå lösningar. Kanske behöver vi alla helt enkelt lyssna lite mer på varandra. Kanske behöver vi fler frimärksklubbar?

Erik W Larsson är läkare.

lägga så mycket tid på denna urmodiga, wienska schamanism, när vi istället borde få lära oss riktig vetenskap? Ledningen svarade med att bjuda in diverse laboratorieforskare och empiriker, som skulle delge oss de senaste rönen. Vi blev nu upplysta om hur tjocktarmens bakterieflora kan påverka tvångssyndrom, hur litium hämmar ackumuleringen av intracellulärt adenosinmonofosfat, och att ångest korrelerar med en nedsatt myelinisering av fasciculus uncinatus vid diffusionstensoravbildning. Dessa lektioner formligen osade av vetenskaplighet och evidens. De var också, från klinisk synpunkt, rätt värdelösa. Hur mycket vi psykiatrer än tycker om att leka hjärnkemister går vårt jobb i första hand ut på att prata med människor som har det jobbigt.

ETT LIKANDE PROBLEM präglar van Paaschens resonemang om psykiatern som en rent diagnostisk expert. I ett blogginlägg från 2013 kungjorde doktor Thomas Insel, chef för det amerikanska National Institute of Mental Health, att institutet inte längre skulle erkänna forskning baserad på diagnostiska kriterier ur Diagnostic and Statistical Manual (DSM) – den amerikanska psykiatrins "bibel". Insel påpeka-

de att DSM endast tar hänsyn till patienternas subjektiva upplevelser, och därför inte kan betraktas som ett genuint vetenskapligt verktyg. Dr. Insel's uttalande fick ett enormt genomslag, och de stora amerikanska läkemedelsföretagen drog ner på sina investeringar inom psykiatrin från den ena dagen till den andra. Bristerna i DSM gäller även det ICD-system som vi använder i Sverige. Psykiatrisk diagnostik håller helt enkelt låg kvalitet, och gränserna mellan olika syndrom och störningar är minst sagt diffusa. Våra patienter har därtill fräckheten att variera i sitt mående över tid, vilket skapar ytterligare oreda i journalerna. Därmed inte sagt att psykiatrer bör sluta diagnostisera sina patienter – ett bristfälligt system är trots allt bättre än inget alls. Jag frågar mig dock hur van Paaschens utpräglade diagnostiker ska kunna berättiga sin lön och plats i vårdkedjan genom att enbart bidra med en så flyktig produkt? Och hur länge dröjer det innan diagnostikerna ersätts av datorer?

Även ur behandlingssynpunkt kan man ifrågasätta poängen med diagnostiskt finlir. I princip alla tillstånd som grovt kan klassas som "neurotiska" – såsom ångest, depression och posttraumatisk stress – behandlas idag med samma antidepress-

TEMA

KONSERVATISMER

Det talas allt oftare om en comeback för konservatismen. Värdet av tradition och gemenskap, ansvar och balans, betonas i många och skiftande sammanhang. Kanske handlar det snarare om en palett med idéer och förhållningssätt än om en bestämd ideologi.

Visa omdöme

Människor är varken ofelbara eller änglar. Betoningen av normer och regler och förtroende för samhällsliga institutioner är därför central för konservativa.

Av Emil Uddhammar

En ganska märklig sak med konservatismen är att den i vissa fall kan ses som en trygg och lugn uppfattning av samhället och hur förändringar bör genomföras, medan den i andra sammanhang uppfattas som en närmast reaktionär politisk åskådning. Socialdemokrater som Widar Andersson åberopar inte sällan den ”goda konservatismen” som beteckning för ett slags pragmatisk eller reformistisk hållning inom socialdemokratien. I allmänt språkbruk används exempelvis ett ”konservativt mått” i betydelsen återhållsamt eller försiktigt.

Bortom dessa mer vardagliga beteckningar finns en känd historia av uppfattningar och ställningstaganden i politiska och samhällsliga frågor, först formulerade av tänkare som Edmund Burke, Joseph de Maistre och Hegel som en kritik mot upplysningsens och franska revolutionens överdrifter och fanatism. I Tyskland utvecklades den så kallade historiska skolan inom nationalekonomin, med kommunitära förtecken, liksom en pragmatisk och tidig socialpolitik.

Det har slagit mig, då det är tal om konservatism, hur sällan man hänvisar till en av den moderna samhällsvetenskapens mest framträdande skolbildningar, som också fått brett genomslag – den institutionella teorin. Med denna har konservatismen i det tysta vunnit en stor seger på det akademiska fältet i vår tid. Därmed inte sagt att det finns skäl att utropa något slags vetenskaplig konservatism, i stil med vad Karl Marx hävdade för sina lärare. Konservatismen förblir ett slags modus, ett sätt att reflektera över människans villkor i samhället, ett prisma att betrakta verklighetens skiftningar genom. Den är inte en ideologi eller ett vetenskapligt system. Låt oss ändå se litet närmare på den institutionella läran i samhällsvetenskapen och dess kopplingar till konservativa tankar.

I modern statsvetenskap slog dessa teser igenom inte minst med James G Marchs och Johan P Olsens bok *Rediscovering Institutions* 1989. Jag minns ännu när den först omnämndes på det Skytteanska seminariet i Uppsala, då jag var doktorand. Det var en numera ganska känd statsvetare, då nyss aktiv i vänsterpartiet kommunisternas studentorganisation, som talade sig varm för boken. En orsak var sannolikt besvikelsen över marxismen och

ett sökande efter alternativ till dess ekonomistiska grundsyn. En doktorandkollega, som förut varit clartéist, men vunnit frälsning som pånyttfödd liberal, hävdade på samma seminarium att nej, den teorin har ingen framtid, det är public choice, byggd på tankar om egenintresset, som kommer att vinna världen. Där hade marxismens grundantaganden inte övergivits, utan endast fått en annan form.

March & Olsen lanserade en teori som hävdade att institutioner är centrala för att förstå hur samhället fungerar. Dessa är inte bara de organiserade – socialstyrelsen, kyrkan eller kungamakten – utan även de normer som omgärdar och understöder dem, framhölls det. Rutiner, procedurer, konventioner, roller och strategier formar de institutioner som ligger till grund för politisk organisation, hävdade de.

Våra handlingar baseras vanligen på hur vi identifierar det normativt lämpliga beteendet i olika situationer; vi följer institutionella rutiner, även när det inte ligger i vårt snäva egenintresse att göra det, menade March & Olsen, med hänvisning till sociologin. Det är inte nödvändigt att handla enligt dessa normer, men vi gör det som regel. Det gäller vare sig vi står i kön på Ica, kör bil eller pläderar i en domstol. Bryter du mot reglerna, till exempel genom att gå före i kön, måste du i allmänhet utstå ett slags socialt straff; andra blir arga och du riskerar en utskällning.

March & Olsen framhåller att vi bedömer våra handlingar i ljuset av deras lämplighet och i en kontext av identitet – hur vi identifierar en institution. De regler som vi identifierar reflekterar en historisk erfarenhet inom en institution, en erfarenhet som individen inte nödvändigtvis själv har. Regler kan också vara motstridiga, så vi kan komma att behöva reda ut vilka som är hållbara och rimliga, eller inte.

Slutligen är det de nätverk av normer och regler vilka bygger upp institutionerna, som ligger till grund för deras legitimitet och det förtroende vi har till dem. Detta förtroende innebär att vi också förväntar oss ett lämpligt beteende från dem som företräder institutionen. Vi tar för givet att läkaren följer de senaste rönerna inom sin vetenskap i yrkesutövningen, liksom att domaren eller

»

KONSERVATISMER

Säkrast att följa reglerna.

FOTO: TRONS/TT

revisorn fullföljer sina uppdrag med noggrannhet och oväld.

Ett exempel från politiken är att en moderat väljare förväntar sig att partiledaren i vått och torrt stöder ett starkt svenskt försvar. När vederbörande inte gör det – som då Fredrik Reinfeldt famöst utpekade försvaret som ett särintresse, ett slags kulmen på många års ointresse för denna kärnfråga – kan förtroendet för partiet snabbt erodera.

Statsvetaren Elinor Ostrom utvecklade den institutionella teorin genom att hävda att det är väsentligt att utforma institutioner för felbara människor. Vi är inte änglar utan ofta svaga, inte sällan lättleda och alltid ofullkomliga, varför det är dumt att utforma samhällets institutioner med överdrivet optimistiska grundantaganden om människan. Det var klokt av de amerikanska grundlagsfäderna att bygga in kontroller och motverkande makter i författningen, på samma sätt som 1809 års män i ganska stor utsträckning gjorde det i Sverige.

Institutionell teori kan också hjälpa oss att förklara varför konservativa brukar betona att auktoritet är en väsentlig del av ett fungerande samhälle. I ett sådant har exempelvis socialtjänstens företrädare, åklagare och polis en given auktoritet, de blir normalt åtlydda. Det är inte normalt eller i enlighet med lämplighetslogiken att mordhota tjänstemän, bland annat därför att man då avviker från den grundläggande regel för samhällsfred – formulerad av Max Weber – som säger att staten och det offentliga har monopol på våldsmakten.

När jag första gången besökte Kenya 1999 för vi med bil från Nairobi mot Naivasha utmed den stora vägen mot Uganda, och på flera ställen var det poliskontroller. Dessa kontroller genomfördes med utlagda spikmattor på båda körfälten och med tungt beväpnad polis. Det chockade oss något den gången att se så kraftfulla potentiella våldsåtgärder blottade för alla i en vanlig vägkontroll. Vi var vana vid att en sådan genomförs så att en enskild polis stiger ut i vägen och vinkar in fordonet med handen. Enligt lämplighetslogiken i det svenska samhället blir polisen normalt åtlydd.

I Kenya fanns uppenbarligen inte detta tysta samhällskontrakt; lämplighetslogiken understödde inte polisen som institution. Den slutsats vi drog var att förtroendet för statsmakten var svagt. Hela bilden av spikmattorna och de beväpnade poliserna gjorde att vi blev mer på vår vakt, vilket är en rationell reaktion.

I Sverige har vi länge på gott och ont haft ett stort och utbredd förtroende för centrala offentliga institutioner, vilket i vart fall gjort att de inte behövt understödja sitt maktmonopol med ostentativa uppvisningar av maktmedel. Det har funnits ett allmänt förtroende mellan medborgare och myndigheter.

Idag, när kriminella nätverk bildar enklaver i förortsområden, fungerar inte det lågmälda, hävdvunna uppträdandet från sjukvård, ambulans, brandkår och polis. Det förekommer att de blir attackerade av stenkastande gäng så att skadade inte kan få vård, eller att rivaliserande klanmedlemmar vill avsluta sina vendettor inne på sjukhusen. Det är ett tecken på att samhällskontraktet inte fungerar i relation till dessa grupper. Den lama responsen från Myndighets-Sverige och politiker visar att man inte förstått vad som hänt.

Konservativa har länge hävdat att det ofta är svårt och tar lång

tid att bygga upp institutioner, men att de snabbt kan raseras. Därför bör man tänka efter en extra gång innan man tillåter åtgärder som underminerar förtroendet för dem.

En annan del av teorin om institutioner talar om hur förändring sker. Sådan påbörjas enligt denna lära vanligen med en kritisk vändpunkt. En liten regeländring kan på sikt få stora konsekvenser.

Ett prosaiskt exempel på sådan förändring är då fondsparande i aktier blev gynnat efter den borgerliga valsegern 1976. Det skedde delvis som ett politiskt drag mot löntagarfonderna, delvis för att öka tillgången på riskkapital. Detta fortsatte sedan även under de socialdemokratiska regeringarna – normen hade satt sig, fondsparande i aktier sågs som lämpligt. Detta bidrog successivt till att aktiesparande blev en bred folklig rörelse, från att tidigare ha varit begränsat till en elit.

Ett mer ödesdigert exempel är Olof Palmes och Lennart Geijers proposition, om avskaffandet av det särskilda ämbetsansvaret för statliga och kommunala tjänstemän från 1975. Straffansvaret för tjänstefel skulle bortfalla, liksom straffen avsättning och suspension. En tanke var att anpassa lagstiftningen till de nya reglerna om anställningsskydd, som också skulle gälla för offentliga tjänster. Med min gamla klockarkärlek för riksdagens protokoll, letade jag upp justitieutskottets betänkande, som följde propositionens linje. De moderata reservationerna gick inte emot de bärande delarna av lagförslaget. I kammaren ventilerades frågan kort den 28 maj, innan beslutet fattades. Debatten rymde på tio sidor i protokollet; en fråga om riktlinjer för älgvården, som behandlats tidigare samma dag, upptar 100 sidor. Inte för inte har perio-

den 1965–1975 kallats det galna årtiondet i svensk politik. Vi har de senaste åren sett ett antal exempel på ytterst betänklig tjänsteutövning inom statlig och kommunal verksamhet, utan att de ansvariga kunnat ställas till svars.

Det är en fördel med konservatismen, att den inte är en ideologi där verkligheten är en gång för alla fixerad. Konservativt tänkande tog, som nämnts, sin början i opposition mot upplysningens överdrifter och mot franska revolutionen. Man var kritisk till utopier – det bör man vara – men också generellt till möjligheterna att enligt upplysningens program förbättra människan och samhället. Det har dock visat sig mer möjligt än vad dåtida konservativa skeptiker antog. Harriet Taylors och John Stuart Mills argumentation till förmån för kvinnors rättigheter och möjligheter är ett slående exempel på att den liberala framstegstanken har givna poänger. Den har ofta fungerat som en välbehövlig förändringsmotor. På många sätt har teknikutveckling, vetenskapliga framsteg och ekonomins organisering utvecklats positivt, vilket i vår tid bland annat Steven Pinker och Hans Rosling framhållit. Konservatismen tar denna verklighet och dessa erfarenheter i beaktande, men behåller en skepsis mot möjligheten att helt göra om människan och tänka bort hennes mörka sidor.

En central tanke inom konservatismen är den enskildes ansvar för sig själv, sina nära gemenskaper och sin omvärld. Detta ansvar kan hanteras klokt, men kan också missbrukas. Du kan aldrig själv svära dig fri från ditt ansvar. Du är satt att på bästa sätt ta hand om den tid du befinner dig i verkligheten. Livet, också i vår moderna

”Konservatismen förblir ett slags modus, ett sätt att reflektera över människans villkor i samhället, ett prisma att betrakta verklighetens skiftningar genom.”

tid, innehåller besvikelser och sorg, det måste var och en lära sig att hantera. Genom ett ensidigt betonde av våra rättigheter – eller, som i den amerikanska kontexten, rätten att söka lyckan – glömmar vi lätt vår skyldighet att i första hand själva anstränga oss, för att göra det bästa av varje given situation och de gemenskaper där vi ingår.

Den grekiske filosofen Platon formulerade våra skyldigheter i form av dygder: visdom, mod, måttfullhet eller besinning. Vi kan nå dessa genom god uppföstran, utbildning och träning, men vi kan aldrig bli perfekta. De tre dygderna, rätt utövade, kan leda fram till den högsta dygden: rättfärdighet. Det är inte detsamma som rättvisa eller att ha rätt, det är en förmåga till omdöme, till att kunna fatta väl avvägda beslut med det gemensamma bästa för ögonen, beslut som är något bättre än alternativen. Det är en karaktärsegenskap.

Det här kan låta högtflygande men har egentligen en helt vardaglig tillämpning i exempelvis olika professionella yrken. En konservativ tanke – den går tillbaka till romarnas syn på vad som krävdes för att vara medborgare, det vill säga en högt bildad och väl tränad person – är att de som är väl skolade och kunniga i sina yrken – läkare, brandman, sjuksköterska, domare, lärare – också skall ha ett förtroende att utöva det genom sitt omdöme. Sedan länge är denna professionella självstyrelse trängd, genom alltmer detaljerade föreskrifter för hur man i varje situation bör agera, utifrån olika mallar som antas kunna förutse specifika situationer. Sannolikt är detta ett valhant sätt att från marknadsmodeller låna in olika ”benchmarks” för att säkerställa något slags kvalitet, i ett vakuum efter det borttagna ämbetsansvaret.

Det går som bekant inte att förutse alla händelser. På sikt underminerar dessa regleringar professionernas möjlighet att utvecklas. De som utövar dessa roller bör i första hand tränas i sitt omdöme. Genom att frånta de yrkeskunniga denna frihetsgrad under ansvar, undermineras också auktoriteten för de institutioner där de är verkamma: skolan, sjukvården, polisen, rättsväsendet.

Troligen definieras konservatismen till stor del av vad den inte är, vad den ställer sig kritisk till. En sådan tankeriktning har länge varit liberalismen. Medan konservatismen är pragmatisk och gärna bygger på historiska erfarenheter, är liberalismen ideologisk och principiell. Konservatismen kan ofta nöja sig med stegvis förbättring, medan liberalismen kräver att de rättigheter den identifierar respekteras direkt, utan dröjsmål och utan undantag. Detta har ibland gjort liberalismen kompromisslös, till och med fanatisk.

Nationalism är en annan ideologi som i mina ögon inte har någonting med en tänkande konservatism att göra. En förpliktelse att göra värtjänst för sitt land och vara stolt över dess framgångar är något helt annat än ideologisk nationalism. Nationalism eller identitetspolitik – vänsterns alternativ, som bygger på samma tankefel – är i grunden ett slags okritisk, kollektiv självbelåtenhet.

Socialism i alla dess former, nationell eller internationell, är anatema för en konservativ åskådning. En kommunitär

Man tränger sig inte: svensk kökultur.

FOTO: CLAUDIO BRESCIANI/TT

uppfattning om gemenskapernas betydelse är väsensskild. Efter att ha varit ordförande i en studentdebatt nyligen fick jag som gäva Göran Greiders *Liten bergspredikan för socialister* (2018). Det är en välskriven bok och försöket att återuppliva det direkta tilltalet från möteskulturens dagar är lyckat. I början finns ett politisk-filosofiskt principprogram i tolv punkter.

Många av dem är mig främmande, men några innehåller tankar jag som konservativ ser poänger med. ”Utgå från att den sociala människan alltid är större än den ekonomiska människan” – ja. ”Bejaka det universella förnuftet, följ med i naturvetenskaperna, var teknikoptimist.” På det stora hela – ja. ”Se all politik som planetär. Varje beslut vi fattar lämnar ett avtryck i den för all liv gemensamma biosfären.” Där finns en ansvarstanke, som jag finner tilltalande. ”Betrakta den offentliga sektorn som socialism.” Det kan jag givetvis

inte bokstavigt hålla med om, men jag kan se en poäng – stat och kommun är offentlig förvaltning, med sitt specifika etos, och bör inte styras som privata företag med marknadslogik. Tanken om ämbetsansvar är relevant också i detta sammanhang. ”Nyformulera en reformism för vår tid. Gör klart att det aldrig finns en enda lösning på problemen utan alltid många lösningar.” Ja, reformism är socialdemokratins form av ”god konservatism”, för att återknyta till Widar Andersson; inget fel i en sådan pragmatism. Den sista punkten talar om statsanarkism. Det låter vid första anblicken befängd. Den fortsätter dock med att statens resurser bör fördelas jämnt ”men så mycket autonomi som möjligt ges till alla nivåer därunder, från arbetsplatser till kommuner”. Här skönjer jag vagt en parallell till kristdemokratins tanke om subsidiaritet, att beslut bör fattas på lägsta möjliga nivå.

Debatten om konservatismen är igång igen, och det är bra. Den förtjänar att förstås bättre, än de försök att sjanghaja den som gjorts av nationalismen.

Emil Uddhammar är professor i statsvetenskap vid Linnéuniversitetet.

Allt svagare i tron

En ny och råare verklighet gör att de svenska fixstjärnorna
sekularitet och individualism inte längre lyser lika starka.
Istället börjar många famla efter konservatism.

Av Fredrik Haage

Det är inte lätt att vara agnostiker i Sverige. Som när kollegan i bilen kräver att få sätta på radion för att njuta kristna amatörsångare vars entusiasm sågar sig igenom hörselgången den närmaste milen. Men det finns det som är värre. Man kan tvingas läsa Lena Mellin.

Under rubriken "Släng ut religionen från SVT" förklarade Lena Mellin i *Aftonbladet* (24/2 -19) att hon var trött på "utsändningarna av deras ritualer i public service". Det var den ena olägenheten efter den andra: gudstjänst, helgmålsringning och lyckönskningar om frid och ro. Och hon hade utövat journalistik och kontrollerat saken vidare:

"På hemsidan slog företaget fast att 'när klockorna ringer på lördagskvällen vet du att helgen är här'.

Utanför Sveriges Radio är det sannolikt mycket få som tycker att helgen inträder på lördagskvällen. En bedövande majoritet anser att helgen inleds redan på fredagen."

Djupsinnigheter av just det slaget är det nog inte en bedövande majoritet som vill kännas vid. Men Mellin har förstås rätt i att svenskarna numera är ett sekulärt folk. Även om nu invandring har börjat påverka mätetal kring sådant, och även allmänna bekännelser till någon form av "andlighet".

I den kända så kallade kulturkartan från World Values Survey sitter datapunkten Sverige högt uppe i högra hörnet som en sekularitetens, individualismens och modernitetens ensamma stjärna. Det är den svenska exceptionismen som strålar, och det officiella Sverige är mäktigt stolt över detta förmodade signum på universell överlägsenhet.

Med detta vederhäftiga stöd kan tyckas att SVT borde ta intryck av Mellin och slänga ut de sista resterna av kristligt bråte ur den upplysta organisationen. Det är inte omöjligt att det är precis det som kommer att hända så småningom. Men sådana överväganden görs numera inte i samklang med den allmänna opinionen, utan i en separat sfär där just sådana som SVT:s ledning och Lena Mellin ingår.

Allt fler tecken i svensk debatt tyder på att många börjat rubbas i sin tro på den där stjärnans välsignelser. Flera verkar till och med misstänka att en del av Sveriges problem har något att göra med de där exceptionellt hårt dragna värderingarna.

En helt ny och rå verklighet har trängt sig på, så pass att många har börjat famla efter konservatism.

Det är inte endast en svensk utveckling. I hela västvärlden vaknar den så kallade generation Z upp till politiskt medvetande. En grupp som tvärtemot förmodandet att varje liberal miljö återförder sig själv kännetecknas av överraskande konservativa drag. De värdesätter trohet och sparsamhet och bär på pessimism och pragmatism. Att dra mätningarna ifråga ända bort till färdigkokt konservatism är att ta i, men som tidstecken är det talande.

I Sverige grep denna grupp i valet 2018 till övervägande delen efter blåa valsedlar. Kristdemokraterna blev större än Miljöpartiet bland förstagsängsljarna och nämns i sammanhanget kan att det konservativa Kristdemokratiska ungdomsförbundet i relativa medlemstal är väsentligt större än moderpartiet.

Problemet är att konservatismen är den kanske mest svärfångade av ismer. Konservatismen är snarare isernas svurne motståndare. Det skall inte förvåna att tre av riksdagens partier nu springer och halkar runt i sin iver att antingen få tag på, halvt men inte riktigt undvika eller få ett användarvänligt grepp om det trendiga begreppet. Hittills är det rena gäckelspelet.

Det är inte konstigt att konservatismen spelar dem spratt. Den är gäckande till sin natur och har dessutom fått hålla sig gömd likt ett politiskt skogsväsen i flera decennier, förvisat av liberala och socialistiska vägröjare. Nu när folk åter börjat kalla på väsendet är det få som riktigt vet hur det ser ut.

Många föreställningar speglar enskilda förhoppningar lika mycket som något annat. Och varför inte? Det finns olika aspekter att ta fasta på även i anti-ismernas ism. Sådant som värdet av måtta och balans, av kontinuitet och tradition, av karg realism, av värnaden för något högre utanför individen.

Det är framförallt det där sista som är svårsmält i Sverige. Att det skulle finnas något utanför individens bestämmande som håller henne ansvarig, och som sätter henne i samband med längre linjer än hennes livsgärning. Det går stick i stäv med svenskt medvetande.

Vår extrema position på värderingskartan gör – synbarligen »

– livet svårt för den skogsvarelse som tycks vara på väg ut i ljust. Men den brittiske filosofen Roger Scruton, samtidens kanske främsta uttolkare av konservatism, är klar över var den åtminstone inte bör ställa sig och det är svårt att inte hålla med.

Han menar att konservatismen inte bara kan vara den passiva tröghetskraft som inför varje given idé tjänar som klokhetsbroms på det att saker och ting inte skall skena iväg. Frågan om förändringens takt och form är en viktig, till och med mycket viktig, del av konservatismen. Men utvecklingen så här långt visar att det har varit en hållning som i sig är otillräcklig för att göra till eller från.

Konservatismen måste ha något mer substantiellt för att kunna svara på meningsfulla frågor. Är det kanske just i världens dokumenterat mest icke-konservativa land en sådan ortodoxi märks mest – i kraft av sin frånvaro?

Med viss rätt har konservatism gjorts närmast synonymt med kristen tro – närmare bestämt den västerländska kristendomen, såsom vi känner den sammanflätad med det antika och judiska arvet. Men i konservatismens variationer har alltid rymts en sekulär version, och det är svårt att se annat än att den traditionen med nödvändighet måste inta en central plats om konservatismen skall vara framgångsrik i ett land som Sverige. Men det betyder inte att det är möjligt att bortse från kristendomens förgivettaganden. Inför axiom som dessa finns det ingen anledning att ens försöka:

Ondska existerar. Vissa mänskliga ogärningar företas helt utan påverkan av trauman och utanförskap eller okunskap. Rättsordningen måste bygga på straffet och inte värden som yttersta grundval. Måttet på försvarsförmågan måste vara dess långsiktiga avskräckande effekt oavsett världsläget för dagen.

Skönhet är viktigt. Konst är inte underkastad individens tillfälliga tycke utan sätter henne i samband med något universellt utanför henne själv. Måttet för arkitekturen och stadsplaneringen bör vara människans egen skala – som är liten.

Civilisationens sociala kitt är mognad. Mognad kräver prövning, möda och auktoriteter. En kultur i vilken skola, familj och offentlighet har av sagt sig sin auktoritetsbörda är en i vilken barn och unga har offrats åt yta, okunskap och existentiell vanda.

Det finns två biologiskt konstituerade kön (men fler upplevda könsidentiteter) som är olika och komplementära. Olikheter ger skillnader på statistisk nivå i fråga om livsval och orientering. Vårdfärdinstitutionerna bör utformas utefter detta faktum och inte på tvärs med det.

Gränser är värdefullare än gränslöshet. Skalor och kategorier gör verkligheten skarp, klar och variationsrik. Gränser värnar betydelsefulla skikt av tillvaron, alltifrån nationers suveränitet till människors integritet mot massan och ned till den enskildes sexuella värdighet.

Identitet formas av ofrivilliga storheter. Vi väljer inte vårt språk, vår nationella tillhörighet eller vår familj utan föds in i dessa sammanhang. Vi kan göra uppror mot dem och frigöra oss, men aldrig skaka av oss jaget som de har gett oss, och det är just det som gör de mer värdefulla än de sammanhang vi väljer.

Det är först idag påståenden som dessa betraktas som politiska

eftersom de inte längre är självklara utan kontroversiella. I en mindre sekulär tid var de direkt eller indirekt burna av kristen tradition.

Till saken hör att det knappt finns något medfött i liberal teori som håller dessa uppfattningar som givna. Det finns även lite som står i strid med dem. Men liberalismens strikt ideologiska förhållningssätt till dem kokar ned till den principiella frihetens likgiltighet.

Inom högerens idédebatt hålls allt som oftast Hans L Zetterbergs analysmodell med de sex erfarenhetssektorerna fram som ett rökelsekar som sägs lösa upp allt trassel mellan liberalism och konservatism. Men det Zetterberg (helt riktigt) säger är att i ett gott samhälle tillåts dessa olika sfärer, politik, konst, vetenskap, religion, näringsliv och moral, att leva enligt sina egna inneboende logiker. Modellen erbjuder inga svar på frågor om månggifte eller Nobelhus eller invandring, och gör heller inga sådana anspråk.

Kvar står alltså konservatismen, ibland i liberalt sällskap och ibland inte. Men i alla händelser tvungen att acceptera att det inte finns något oupptäckt hålrum mellan den kristna traditionen och den vänsterliberala modernismen.

Riktmärket i det valet är om inte annat erfarenheter av vad som leder fel. Det leder till exempel fel att tro på ett upplyst och förnuftsstyrt samhälle uppstår i tomrummet efter ett religiöst. Något sådant kommer inte att hända.

Edmund Burke formulerade profetiskt tesen att det existerar ett nollsummespel mellan samhällets små, naturliga gemenskaper och statsmakten. Det enda som skulle komma att hända om man i en liberal neutralitets namn bröt upp den värdegemenskap som höll dem samman

var att staten skulle växa in i det tomrum som skapades. Gemenskaperna var ett värn mot den stora statens tryck och det var en illusion att tro att det fanns ett tredje i allom rättvist och frihetligt alternativ.

Idag vet vi att samma princip gäller för religion. Där sekularisering träder in öppnas inte för rationalitet utan för pseudoreligion.

I den meningen är Sverige fortfarande religiöst. Det är bara att se de politiska tonfallen, formerna och de passionerade stollerier som de moderna ismerna placerat i offentlighetens mitt genom detta slags kritiska glasögon. Nollsummespelets princip blir uppenbar även i detta avseende. Och det pseudoreligiösa saknar de av århundraden uppbyggda spärrar mot själslig dikeskörning som kristendomen mödosamt stakat ut.

Klimathysterin är förstås det tacksamma exemplet med de syndafalls- och botgöringsscheman som dess ideologer lägger ut. Eller de queerteoretiker som envist vill fullfölja makarna Myrdals strävan att skapa den nya människan på offentliga daghem. Den moderna vänstern erbjuder idag en hel intersektionell provkarta på olika martyrskap man kan prova i sin jakt på mening och från liberala ledarsidor ångar viljan att dö på korset under frambesvärjandet av 1930-talets demoni.

Även i detta är förstås Sverige del av ett större västerländskt mönster. Man behöver bara följa den otäcka utvecklingen på amerikanska universitet för att se en modern inkquisition ta form.

Det finns inga utsikter att hitta moderna substitut för

”Det leder till exempel fel att tro på ett upplyst och förnuftsstyrt samhälle uppstår i tomrummet efter ett religiöst. Något sådant kommer inte att hända.”

KONSERVATISMER

Lena Mellin vill slänga ut religionen.

FOTO: ERIK ARDELIUS/TT

religion, ens om uppgiften företas av klassiska humanister. Religionshistorikern Karen Armstrong menar till exempel att vi har nått det utvecklingsstadium där de stora myterna tagit slut och vi bör fylla tomrummet med god litteratur. En roman "visar oss hur vi ska blicka in i vårt eget hjärta och se vår egen tillvaro ur ett perspektiv som når bortom vårt egenintresse. Om inte våra religiösa ledare förmår undervisa oss om myten och dess lära, kan kanske våra konstnärer och skapande författare axla prästrollen och bringa ny insikt till vår sargade värld."

Men det kan de inte. Västerländska konstnärer och författare sargar lika mycket som någon annan och ofta värre. Armstrongs sympatiska tanke är lika dödfödd som språkens esperanto. Människan förblir en andlig varelse. Eller hopplös, vilket man föredrar. Men det är som det är.

Det svårprofilerade väsende som är på väg ut ur skogen och i det moderna ljuset kan skönjas för vad det kontrasterar. Det

är en konservatism som inte nödvändigtvis går med korset i hand men definitivt i dess riktning, i kamp mot pseudoreligiös destruktivitet.

Agnostiker och ateister kan inte resonera sig till tro och det är fånigt att försöka. Men det går att erkänna den konservativa insikten att livsekvationen är tragisk och att dess existentiella matematik inte går ihop. Vid denna vägs ände har konservativa att förvalta kristenhetens politisk-filosofiska arvegods oavsett om något därute behagar bjuda på förvissning om transcendens eller inte.

Det går också att kompromissa. Frireligiösa läten i bilradion kan förhandlas bort mot Bach, vilket undertecknad alldeles för sent insåg.

Fredrik Haage är politisk chefredaktör i *Smålandsposten*.

Värna gemenskaperna

Konservatismens utgångspunkt måste vara att människan inte mår bra av att vara ensam. Vi finns och blir till i en väv av gemenskaper.

Av Joel Halldorf

Den klassiska frågan till socialdemokratin gäller vad de vill, men frågan till de konservativa är än mer grundläggande: Vad är detta egentligen för en tradition? Vad står den för, vad är dess kärna – eller finns det ens något centrum?

Roger Scruton har skrivit en handfull böcker på temat, bland annat för att han aldrig själv blir nöjd med sina svar. I ett samtal nyligen med prästen Giles Fraser suckar han över detta: ”Jag har försökt definiera konservatism många gånger i mitt liv, men när boken kommer ut och jag slår upp och läser utbrister jag alltid ’No! That’s not it at all!’”

Ofta anförts försiktighetsprincipen som ett slags kärna – att vara konservativ är att vara skeptisk till förändringar. De som förordar detta har etymologin på sin sida: *conservare* kommer som bekant från latinets ”att besvara”. Men med ett sådant centrum blir konservatismen lätt en rörelse av ängsliga bakåtsträvare som tycker att det mesta ändå var bättre förr.

Jag menar att varje ideologi börjar, och måste börja, med människan: med en antropologi. När det gäller konservatismen är det vanligaste budet då att utgå från insikten om människans ofullkomlighet. Detta skiljer den både från liberalismens optimism och socialismens tro på kollektiva massprojekt. Men det går att börja ännu ett steg tidigare. Visserligen är det sant att människan är bristfällig, men den konservatism jag känner mig befrindad med tar sin utgångspunkt i att vi är gemenskapsvarelser.

Den här principen kan härledas ur en rad källor, men som teolog är det naturligt att börja i Bibeln. I skapelsens gryning, alltså före syndafallet, konstaterar Gud att det inte är bra för människan att vara ensam (1 Mos 2:18). Människan skapas till gemenskap – detta är det första och mest fundamentala. Att det är sant bekräftas också av en rad vetenskaper: Vi lider av isolering och ensamhet, inte bara psykiskt utan också fysiskt. Mest brutalt illustreras det av de fruktansvärda exemplen från kommunismens Rumänien, där spädbarn gavs mat men ingen mänsklig beröring och snart dog.

Insikten om gemenskapens betydelse återfinns hos en rad konservativa tänkare. Till att börja med i traditionens urtext, Edmund Burkes *Reflektioner om franska revolutionen*. Här beskrivs kärleken till tillvarons ”små plutoner” som samhällets grund. Och storleken har betydelse: Burke hänvisar inte till en abstrakt gemenskap i ett stort, anonymt kollektiv – utan till nära relationer i konkreta gemenskaper som familj eller lokalsamhälle. I samma anda

skriver Russell Kirk i *The Conservative Mind* att kärleken till frivilliga gemenskaper är en av konservatismens grundläggande principer; visserligen blott en av tio i hans lista, men den finns ändå där.

Och för att återvända till Scruton så börjar han åtminstone ett av sina försök här. Boken *Conservatism* inleds med ett antal villkor för den mänskliga existensen som han menar att politiken måste utgå från. Det första och mest grundläggande av dessa är människans plats i små gemenskaper: ”Människor lever i gemenskaper (*communities*), och är beroende av dessa för sin säkerhet och lycka.”

Denna människosyn kallas ibland personalism. Den kännetecknas av uppfattningen att varje människa är ett oändligt värdefullt, unikt mysterium, och att vi blir de vi är menade att vara i gemenskap med andra.

Skillnaden mellan individualism och personalism är att den första förlägger människans identitet till en kärna i hennes inre, medan den andra betonar att vi finns till och blir till i en väv av relationer. Som Rowan Williams, tidigare ärkebiskop för Anglikanska kyrkan, uttrycker det i sin nyutkomna *Vara människa*: ”Personer är mer än ’individer’ – de är både andliga och fysiska, och det som gör dem unika uppfylls i gemenskap, inte i isolering och fullständigt oberoende.”

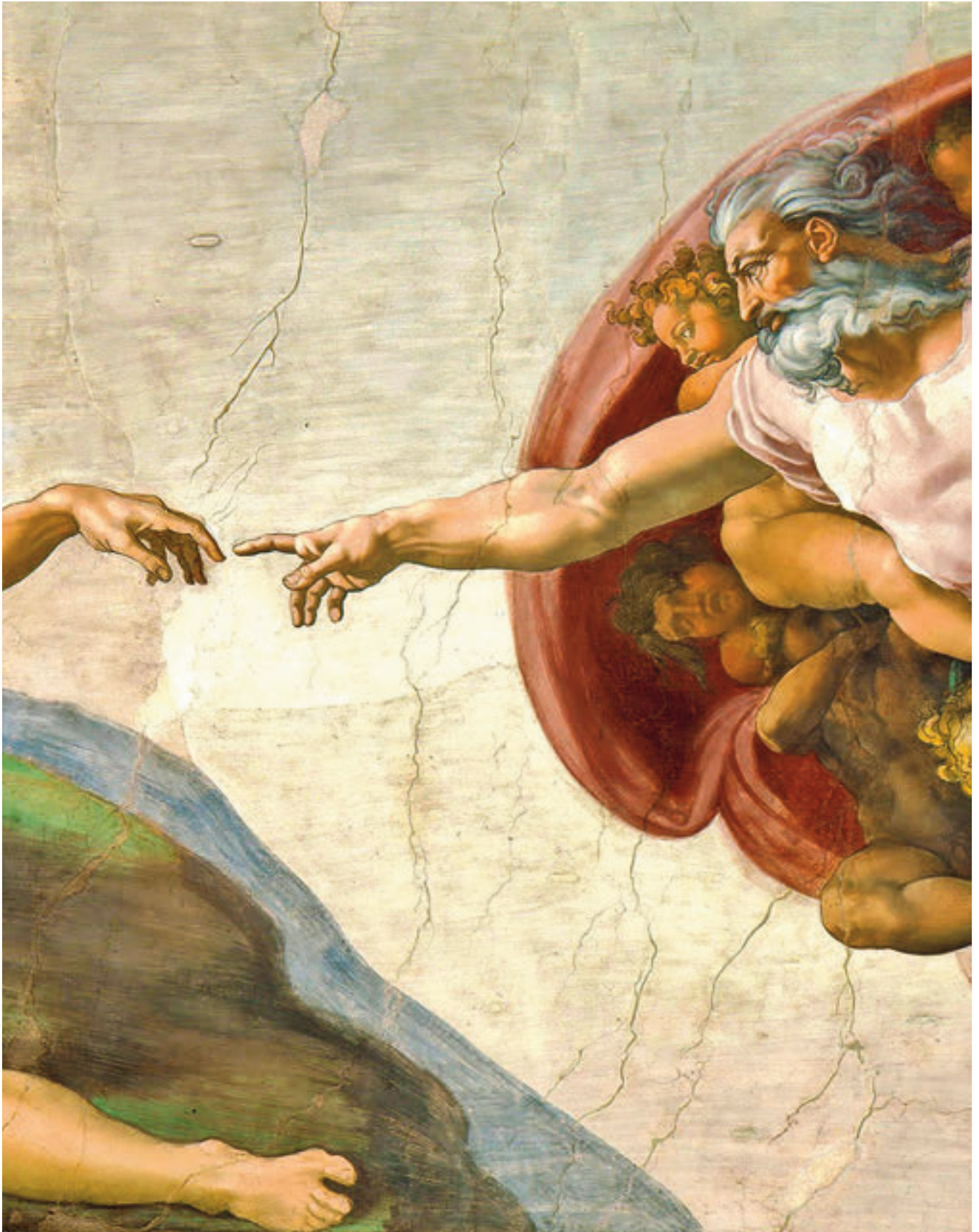
Den här synen på människan har under 1900-talet formulerats av filosofer som Martin Buber, Simone Weil och Jacques Maritain, liksom av teologer som Vladimir Lossky och Karol Wojtyła, som så småningom blev påve Johannes Paulus II. Idag lever den starkast i den katolska socialläran, som bland annat inspirerat den internationella kristdemokratin och den anglosaxiska politiska rörelsen Blue Labour. I *Gaudium et Spes*, författat år 1965 och antaget av Andra Vatikankonciliet, står: ”Människan är i sitt innersta väsen en social varelse, och om hon inte knyter an till andra kan hon varken leva eller förverkliga sin potential.”

Denna antropologi är annorlunda än både socialismens och liberalismens. Den första betraktar människan som del av ett kollektiv, och använder därför generella kategorier – först klass, sedan kön, etnicitet och/eller kultur – för att förstå henne. Den andra utgår från människan som en autonom och isolerad individ.

Givetvis finns sanningar i båda dessa perspektiv. Socialismen har rätt i att vi är delar av större helheter, och liberalismen i att vi måste ha rätt att värja oss mot påtvingade, kollektiva identiteter. Men ideologier skils oftare åt av vad de sätter först, inte vad man

>>

KONSERVATISMER

Börja med människan.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

kan medge är sant. Och personalismen placerar relationen först, före såväl autonom individualism som anonym kollektivism.

Ur personalismen springer en politik med sikte på de små gemenskaperna – och en sådan skulle faktiskt kunna finna en hemort i olika politiska partier idag. I kristdemokratin, som faktiskt bekänner sig till personalismen. I ett Centerparti som satte landsbygdslokalismen före Stureplan. Ja, också i vänstern – om man valde att följa John Ruskin istället för makarna Myrdal. Men det är också en möjlig väg framåt för svensk konservatism. Det kräver dock att man gör upp både med den liberalism som de senaste decennierna haft en monopolställning i borgerligheten, och med det slags nationalism som idag växer sig allt starkare.

Idag framställs liberalism och nationalism ofta som motpoler, men de är samtidigt besläktade eftersom den ena genererat den andra. För den nationalistiska populismen är en reaktion mot en utbredd känsla av fragmentisering. Sedan 1990-talet har svensk politik präglats av liberalism i dubbel bemärkelse: ekonomiska avregleringar från höger och kulturell normkritik från vänster. Tillsammans har de skapat en upplevelse av att det gemensamma i samhället gått förlorat. De institutioner som ska hålla oss samman har monterats ner – det gäller såväl värnplikt som en gemensam skola, men också delade värderingar.

Resultatet är autonoma individer som erbjuds att förverkliga sig själva, men som mest av allt upplever vilshenhet. Detta gäller inte bara de lantisar som urbana liberaler vanligen suckar över, utan även trendkänsliga innerstadsungdomar. Dagens millennials vill ha stabilitet och fasta förhållanden, och finner förbluffande lite vägledning i de progressiva svaren. Och är det så konstigt, egentligen: För vad hjälper självförverkligande mot klimatångest, och hur kan mer oberoende bota ensamhet?

Därför kan till och med en DN-skribent drömma om rollen som huskvinna. Någonstans finns en någonstansare inom de flesta av oss.

Sverigedemokraterna har tagit detta på allvar. Invandrings-

kritiken är hörnstenen i deras politik, men det hus de vill bygga är nationen. Det är inte bara ett politiskt eller ekonomiskt erbjudande, utan också ett existentiellt. Jimmie Åkesson talar ofta om behoven av plats, gemenskap, trygghet och sammanhållning – och svaret på dessa behov stavas alltid nationen.

Sverigedemokraternas nationalism är något annat än de små gemenskapernas politik. Den ligger närmare socialismens kollektivism, eller för den delen fascismens korporativism, än den relationella personalismen. Detta är inte en konservatism som växer nerifrån och upp – från de små plutonerna, och vidare – utan en som vill stöpa samhället uppifrån och ner.

Det resonemang man för i sitt partiprogram, under rubriken ”Sverigedemokraterna och människan”, är talande. Utgångspunkten är insikten om att människan behöver gemenskap, men resonemanget landar i visionen om den homogena nationen.

[Vi menar] att de flesta människor är sociala och kollektiva varelser som har ett nedärvt behov av att tillhöra en större (*sic*) gemenskap... Av detta drar vi slutsatsen att en stark nationell identitet och ett minimum av språkliga, kulturella och religiösa skillnader har en gynnsam effekt på sammanhållningen, tryggheten och stabiliteten inom ett samhälle.

Men nationen är en föreställd, abstrakt gemenskap. Detta är inte en gemenskap där vi möts ansikte mot ansikte med möjlighet att lära känna varandra – och därmed oss själva – som de mysterier vi är. Nationalismen kan inte ge oss de personliga, långvariga och intima relationer som vi behöver. Nationen är politiskt nödvändig, men existentiellt otillräcklig.

Men nationen är en föreställd, abstrakt gemenskap. Detta är inte en gemenskap där vi möts ansikte mot ansikte med möjlighet att lära känna varandra – och därmed oss själva – som de mysterier vi är. Nationalismen kan inte ge oss de personliga, långvariga och intima relationer som vi behöver. Nationen är politiskt nödvändig, men existentiellt otillräcklig.

Vänskap är viktigare än medborgarskap.

När jag skrev om vår tids konservativa våg på *Expressen Kultur* (12/2) frågade en del kritiker, bland andra Malte Persson, om det är möjligt att tänka sig konservatism utan nationalism. Mitt svar är att en konservatism som sätter ordning först kommer få svårt att värja sig mot den homogeniserande nationalismen. Men en personalistisk politik utgår inte från nationen, utan från små gemenskaper.

Det innebär inte att man förnekar nationalstatens betydelse som politiskt ramverk – inklusive den svala samhörighet som behöver finnas inom dess ramar. För det är denna samhörighet som gör att väljare respekterar varandras beslut, och är beredda att visa solidaritet via skattsedeln.

Detta går också tillbaka på det grundläggande vägval som format den västerländska demokratin. Amerikaner konstaterar ofta att religionsfriheten är den första friheten, och därmed demokratis fundament. Genom att avstå från att använda religionen som kulturellt kitt har väst satt frihet före enhetlighet. När vi gav varje människa rätten att följa sitt samvete gjorde vi ett vägval som satte de små gemenskaperna framför nationell homogenitet – inom vissa gränser, givetvis.

Ett pluralistiskt samhälle är den naturliga slutstationen för en stat som går denna väg.

Men samtidigt som de små gemenskapernas politik börjar med ett liberalt vägval syns idag allt fler tecken på att vår liberala modell inte fungerar.

Kruxet är detta: ett samhälle, i synnerhet en demokrati, behöver medborgare som tar ansvar och visar solidaritet. Demokratier växte fram tack vare sociala normer och starka gemen-

”Idag framställs liberalism och nationalism ofta som motpoler, men de är samtidigt besläktade eftersom den ena genererat den andra.”

FOTO: RICHARD HOLMBERG / KYRKANS TIDNING

skaper – men liberalismen betonar frihet från såväl normer som gemenskap. Därmed sågar den av sin egen gren. Nyttomaximerande individer tränade i att sätta sitt eget självförverkligande först är ingen stabil grund för ett samhälle

Det är inte heller den här typen av individualism som byggt demokratin. Olof Palme beskrev den svenska demokratin som en "studiecirkeldemokrati". Det moderna Sverige formades av folk-rörelser som inte var anonyma massrörelser, utan nätverk av lokala gemenskaper: nykterhetsloger, fackföreningar, frikyrkoförsamlingar och studiecirklar.

Den amerikanska erfarenheten är likartad. Alexis de Tocqueville besökte USA på 1830-talet och insåg till sin häpnad att landets demokratiska experiment faktiskt fungerade. Hur var det möjligt? Jo, människorna var övade i "konsten att sammansluta sig" genom ett ivrigt föreningsliv. Föreningar, skriver Tocqueville, är som "avgiftsfria skolor där alla medborgare går för att lära sig samverkans allmänna teori".

Politiskt garanterar demokratin individen vissa rättigheter, men praktiskt bygger den inte på autonom individualism, utan på små gemenskaper.

Idag konstaterar Robert Putnam att sociala aktiviteter minskar i USA, och visar att det underminerar demokratin. Även i Sverige minskar politiskt och idéburet engagemang, inte minst bland unga. Åtaganden som kräver regelbundna insatser går ner, särskilt bland unga män, personer med lägre inkomst, lågutbildade samt människor med utländsk bakgrund.

Bör politiken göra något för att motverka denna trend? Det liberala svaret är nej. Liberalen Mattias Svensson skrev i *Opulens magasin* nyligen att han håller med mig om att små gemenskaper är bra, men han är rädd för att låta staten och politiken "gynna det som är gott och värdefullt" (18/2).

Här kommer den renodlade liberalismens grundläggande problem i dagen: dess politiska nihilism. För den typ av konsekvent liberalism debatterar som Mattias Svensson och Johan Norberg förespråkar erkänner inga andra politiska värden än individuell autonomi och ekonomisk effektivitet. Naturligtvis är de själva moraliska, men de placerar etiken i privatlivet. Politiken, hävdar de, ska mest ägna sig åt avregleringar.

Individen ska vara autonom och marknaden effektiv – sedan spelar det ingen roll vad individen gör med sin frihet eller vad marknaden producerar. Kvantitet är den enda kvalitet kapitalismen erkänner.

Detta är marknadens logik – och efter att politiken anammade den har den översvämmat samhällets alla sfärer. Genom avregleringar och implementeringen av New Public Management styrs numera vård, konst, vetenskap och religion av marknadslogik. Just denna utveckling varnade den konservativa debattören Hans L Zetterberg på sin tid. Den som är intresserad av ett samhälle präglad av civilitet måste, skrev han, först och främst se till att marknadsekonomens ideal inte sprids utanför näringslivet.

Politiska verktyg transformeras så lätt till kulturella ideal. Detta är problemet med liberalismens idé om den autonoma individen: den är idag inte bara ett politiskt mål, utan också ett kulturellt ideal. Vi är en kultur som hyllar frihet, och vi tror att detta är samma sak

som oberoende. Den här föreställningen har varit en drivkraft för en politik som velat lösa upp givna gemenskaperna till förmån för de valda, men som i slutändan löst upp gemenskaper i alla former.

För gemenskaper kostar: inte bara tid och pengar, utan också något av mitt oberoende. I en kultur som sätter autonomi främst är det inte bara acceptabelt utan också rekommendabelt att lösa upp också de tätaste relationerna – vänskap och äktenskap – med hänvisning till att de hindrar mitt självförverkligande. Oberoendet är som bekant grunden för den svenska teorin om kärlek. Som statsvetaren Patrick J Deneen konstaterat: "*Liberalism encourages loose connections*" – liberalismen uppmuntrar till lösa band.

Men om konservatismen ska gå de små gemenskapernas väg räcker det inte med en kritik av den kulturella liberalismen, utan man måste också göra upp med avarter av ekonomisk liberalism. Svensk politik har allt för länge saknat en konservativ kritik av marknadsidealism och nyliberalism. Personalismen är oförenlig med en reduktion av människan till en "homo economicus", och små gemenskaper hotas inte bara av den stora staten utan också vissa former av kapitalism. Löner som inte går att leva på, arbetsvillkor som omöjliggör familjeliv och företag som förstör naturer borde vara ett lika stort problem för konservativa som för vänstern.

"Nationalismen kan inte ge oss de personliga, långvariga och intima relationer som vi behöver. Nationen är politiskt nödvändig, men existentiellt otillräcklig."

Eftersom de små gemenskapernas politik handlar om att bygga nerifrån och upp är centralisering som i onödan flyttar makt från den lokala nivån alltid ett problem. Det gäller oavsett om det sker genom

att politiska beslut flyttas till Stockholm, eller om den ekonomiska makten koncentreras hos några globala jättar.

Detta är ett stort projekt – samtidigt är en politisk kursomläggning från individualism till personalism ingen dramatisk revolution. Politikens viktigaste konstruktiva uppgift blir då att uppmuntra till och underlätta för gemenskaper. Göra livet lättare för familjer, föreningar, församlingar, småföretag och andra slags gemenskaper. Det kan ske på många sätt: avdragsrätt för gåvor, fler samarbeten mellan kommun och kyrkor, skattelagstiftning som gynnar partnerstyrda och/eller familjeägda företag, arbets-tidsförkortning, mindre demokratiska enheter som stadsdelsnämnder, och så vidare.

Kritiker oroar sig för att en sådan politik ska bli auktoritär, men den behöver inte – ja, den bör inte ens – förbjuda eller påbjuda annat än det mest skadliga. Men det betyder inte att den avhänder sig alla medel för moralisk och social *nudging*. Gemenskaper kan värnas genom att sådant som hotar mänskliga relationer placeras på armlängds avstånd. Politiken ska inte operera utan moraliska värden, men den bör först och främst delegera ansvaret nedåt, till gemenskaperna, och bara ingripa när de utvecklas i uppenbar destruktiv riktning.

Detta är vägen framåt: Konservatismen behöver bryta med nyliberalismen, men utan att låta sig lockas av den populistiska nationalismens sirensång. Istället bör den med personalismen som grund utforma en politik för de små gemenskaperna.

Det är en smal väg att gå: en komplicerad seglats mellan nationalismens Skylla och individualismens Karybdis. Men det är en möjlig farled för den som navigerar efter en sann förståelse av människan.

Joel Halldorf är docent i kyrkohistoria vid Uppsala universitet.

Det konservativa borde passa honom.

FOTO: JERKER IVARSSON/TT

Tillbaka till framtiden?

Socialdemokraternas konservatism förklarar dess otroliga maktdominans. Men formerna och samhällsstrukturerna som förr danade stora medborgargrupper till socialdemokrater finns inte kvar.

Av Widar Andersson

I grunden är jag mer av en materialist än en idealist. Materien styr tanken mer än vad tanken styr materien. Först mat och sedan moral och allt det där ni vet. Sådan är min grundhållning.

Vilket till exempel betyder att då jag försöker förstå ett skifte i politiken, en trendförskjutning och/eller ett förändrat tonläge i debatten så kollar jag först på det vi kan kalla för förhållanden på marken. Har något hänt i verkligheterna av kött och blod som kan förklara nya idéer och tonlägen i den politiska diskussionen? Det är i den vinkeln jag börjar eftersom det är betydligt vanligare att världen förändrar idéer än att idéer förändrar världen. Är markplanets förhållanden sådana som de brukar vara så är oftast de där nya idéerna och tankarna (väl så intressanta ibland) irrbloss av det där slaget som kan få twitter och insändartelefonen i P1 att koka. Men inte mycket mer än så.

När det gäller det uppblossande intresset för konservatismens idéer så är det mycket lätt att slå fast att vi inte talar om ett irrbloss. Den politiska markens förhållanden har förändrats på sådana sätt som mycket väl motiverar färgprakten och växtlusten i den konservativa idévärldens trädgårdar.

Det viktigaste som har hänt på den politiska bottenplattan under det senaste decenniet är att Sverigedemokraterna som enligt dem själva är "ett socialkonservativt parti med nationalistisk grundsyn" har etablerat sig som ett av de tre större partierna i riksdagen. Denna högst märkbara rubbning av Sveriges politiska förhållanden motiverar mer än väl den tilltagande idédebatten om vad konservatism egentligen är och borde vara. Skärningspunkterna mellan konservatism och liberalism blir också alltmer adekvata att utröna då ett nytt och tydligt konservativt parti steg för steg har växt sig starkt och stort i parlamentet.

Diskussionen går som hetast inom den borgerliga sfären som

i vart fall på kort sikt har drabbats hårdast av det nya läget. Regeringsmakten gled dem ur händerna trots en historiskt hög närvaro i riksdagen av högerlutande partier med konservativa och liberala värderingar. Nu fick vi istället en regering som består av S och MP som tillsammans har 116 av riksdagens 349 mandat.

För att kunna regera har S och MP förhandlat fram ett politiskt avtal med regeringens stödpartier Centerpartiet och Liberalerna som bland annat innehåller målsättningar om att isolera Sverigedemokraterna och Vänsterpartiet från allt politiskt inflytande. För att regeringen skulle bli godkänd av riksdagen var den dock tvungen att godkännas av Vänsterpartiet. Centerpartiet och Liberalerna har i gemensam sak med Sverigedemokraterna också röstat på ett sådant sätt att ett budgetförslag från Moderaterna och Kristdemokraterna – som tillsammans har 92 mandat i riksdagen – voterades fram som statsbudget för 2019. Det parlamentariska läget är kort sagt inte glasklart.

Även Socialdemokraterna påverkas starkt av det nya läget. S är till sin natur ett konservativt parti med reformismen som ett slags ideologi. "Framsteg med förnuft" skulle kunna kva in som en sekelövergripande paroll för socialdemokratin. Den försiktiga reformismen har varit väldigt framgångsrik. Sverigedemokraternas erövringar i traditionella socialdemokratiska valkretsar som LO och sjuttioplusmedborgare framkallar därför ångest och konvulsioner i S-partiets ledande och tänkande kadrar.

Inom socialdemokratin finns inte alls den idealistiskt präglade debattlustan som inom den politiska borgerligheten. Så det socialdemokratiska stämningssläget är lite svårare att få grepp om. Partiet är präglat av den materialism som också präglat mig sedan uppväxten. Partiet ändrar sig när det ändrar sig. Och när »

Konsum tar ner skylten i bruksorten Töcksfors.

FOTO: LARS BRANDER

ändringen väl är gjord talar man inte gärna så mycket om förändringen. Först makt och sedan moral. Typ.

Det nya läget på marken kan möjligen få det gamla maktpartiet att söka sig nya och något mer liberala jaktmarker. Socialdemokraternas position just nu är hur som helst ett försök att tränga tillbaka konservativa partier genom att liera sig med liberala krafter i våldsamma attacker på "högerextremismen". Antagligen gör man bedömningen att fortsatta framsteg för konservativa partier riskerar att för långa tider blockera socialdemokratin från statsministerinnehav.

Joel Halldorf är teolog och kyrkohistoriker och en flitig skribent i bland annat tidningen *Dagen* och på *Expressens* kultursidor. Nyligen hävdade Halldorf på ett välargumenterat sätt att "Framtiden tillhör konservatismen – men vem lyckas formulera en konservatism för framtiden?" (*Expressen* 11/2 2019)

Vid en hastig och lite slarvig "första tanke" kan man möjligen tycka att konservatism per definition inte är så intimt förknippat med sådant som tankar och drömmar om framtiden. Bevarande av det som är i kombination med längtansfulla blickar mot det förflutna känns väl spontant som en mer naturlig hemmaplan för

konservatismen? Men så endimensionellt är det nog inte om man tänker några varv till.

Ernst Wigforss, legendarisk socialdemokratisk finansminister och ideologisk skribent (1881–1977), klurade en hel del på frågan om "konservativa människor överhuvudtaget kan vara bärare av utopier om framtiden"?

I sin bok *Politiska utopier* från 1958 resonerar sig Wigforss fram till svaret att jodå, konservatismen kan mycket väl vara inriktad mot framtiden.

I en vacker och elegant mening konstaterade Wigforss att "om man kastat längtande blickar i det förflutna har det mera varit efter vad man trott vara detta förflutnas anda än just de former vari denna anda har varit förkroppsligad".

Det förflutnas "anda" är något helt annat än det förflutnas "former". Den konservativt lagde behöver i Wigforss tolkning till exempel inte alls önska sig skolagan tillbaka för att få ordning och studiero i skolan i dessa tider när det slås rekord i lärare som fälls av Skolinspektionen för att ha "kränkt" elever som saboterar undervisningen. Den konservative kan däremot agera för kunskapsskolans återkomst, för bättre lärare med auktoritet och för sträng statlig prövning av vem som ska få axla ansvaret att vara högsta chef på en skola.

"Den konservative" skulle kunna vara jag. Vilket inte betyder

"Partiet ändrar sig när det ändrar sig. Och när ändringen väl är gjord talar man inte gärna så mycket om förändringen. Först makt och sedan moral. Typ."

KONSERVATISMER

att jag längtar efter att förknippas med ismer och etiketter av olika slag.

En av fördelarna med att vara socialdemokrat – i vart fall av min årgång – är tvärtom att de flesta av oss med modersmjölken har fått med sig ett grundmurat ointresse för diverse ismer och för ovanan att klistra etiketter på sig själv och på andra. Säg socialdemokrat, det räcker: för att låna slogan från en berömd klädfabrikant i Borås.

Efter andra världskriget och framåt har Socialdemokraterna varit så pass framgångsrika i många länder att partiet liksom bildat skola och satt ramverk för hur politik ska bedrivas. "Så lunka vi så småningom" har steg för steg blivit maktens melodi även när andra än S-partiet har axlat regeringsansvaret. "Lunken" är viktig i sammanhanget. Att "lunka så småningom" är rentav ett slags metafor för konservativt framskridande där samhällsbyggande och gemenskapsalstrande anda från förr återanvänds. Vi ingår alla i ett organiskt folkbegrepp där vi som lever just nu har att ta hänsyn till de nyligen döda och till de ännu inte födda. Vi förvaltar vad andra tidigare har förvaltat och vad ytterligare andra ska komma att förvalta. Det kräver ansvar, långsiktighet och ödmjukhet.

Denna formliga parad av konservativa hedersbegrepp och värderingar har inte genom någon naturlag en given plats i det ena eller andra politiska partiet. Inte heller kan vare sig höger eller vänster hävda någon monopolställning när det kommer till konservatism.

Däremot vill jag hävda att Socialdemokraterna är ett av de mest konservativa partier av alla i Sverige. Vilket är den enskilt viktigaste förklaringen till partiets otroliga maktdominans. Förklaringen till den förklaringen är enkel. Vid varje givet valtillfälle domineras väljarkåren av människor som har ett förflutet vars anda är möjlig att framkalla och att appellera till för politiker som förstår vad de gör. Röstströmmen börjar vid 18 men slutar vid döden. De röstberättigade årskullarna med minnen och erfarenheter kommer alltid att överflygla årskullarna som mer bärs av tro och fantasier.

Vilket i sig självt, och helt utan partipreferenser, naturligtvis är sunt och samhällsvänligt. För Socialdemokraterna har det varit mer än så.

Strukturellt befinner sig dock socialdemokratin på ett sluttande plan. Den sjunkande tendensen är tämligen väl beskriven och beforskad sedan 1970-talet och framåt. Den socialdemokratiska framtidsforskaren Jan Lindhagen och den norrbottniske journalisten och författaren Macke Nilsson tog upp problemet redan 1970 i sin omtumlande bok *Hotet mot arbetarrörelsen*.

I korthet var deras budskap att när de "röda brukens" arbetarrörelsedominerade strukturer och snudd på "obligatoriska" gemenskaper löstes upp av urbanisering och utbildningsreformer så skulle socialdemokratin gradvis tappa greppet om människorna. För att tala med Ernst Wigforss så var det, det "förflutnas former" som enligt Lindhagen och Nilsson spökade för socialdemokratin. Strukturer och samhällsformer som tidigare gynnat Socialdemokraterna var under upplösning.

Anders Lidström är professor i statsvetenskap vid Umeå universitet. I sin forskarrapport "Socialdemokratiens tillbakagång 1973–2014" bekräftade Lidström de iakttagelser och förutsägelser

som Jan Lindhagen och Macke Nilsson gjorde nästan 50 år tidigare. Det Lindhagen och Macke Nilsson såg runtomkring sig då kunde Lidström se i sin backspegel nu. Socialdemokraterna tycks – i vart fall som dominerande maktparti på den nationella nivån – vara hårt knutna till vissa och alltmer förflutna samhällsformer.

Jag minns att vi som ungdomar i SSU läste *Hotet mot arbetarrörelsen* och lyssnade på föredrag av Jan Lindhagen. Han var en kontroversiell stjärna inom S som det var lätt att dras till som ung och sålunda lite extra öppen för tro och förhoppningar.

När jag nu läser boken igen blir jag överraskad av de sorgset tillbakablickande perspektiven. Vad jag kommer ihåg så var det alls inga sådana känslor som sköljde genom mig då när det begav sig. Snarare tvärtom; Jan Lindhagen var något slags intellektuell upprorsperson som i konflikt med partiablissemangen manade oss att agera för förändring; så minns jag det hela. Men förmodligen var det så att vi drogs bakåt; inte framåt. Vi var konservativa, men

förstod det inte. Hade vi förstätt det så hade vi säkert ivrigt förnekat det. Att framstå som konservativ var ingen önskeposition för en ung socialdemokrat på 1970-talet...

Ungdomsrörelsen inom S kännetecknades under den här tiden – under ledning av den ytterst sensible SSU-ordföranden Lars Engqvist – av kampanjer för folkrörelsernas renässans i stort och smått. Fritidsgårdar skulle drivas av föreningar; inte av kommuner. Eleverna på skolor skulle kunna städa och duka; ta >>

Ernst Wigforss klurade över konservativa människor.

FOTO: TT

ansvar för sitt och inte vara förlita sig på offentligt anställda servicepersoner. Jag har inte talat med Lars Engqvist om detta; men förmodligen anade han – en av de riktigt stora och känslsprötförsedda politikerna i sin generation – liknande samband som Ernst Wigforss. De tider som har varit de har varit. Däremot kan andan från det framgångsrika i det förflutna kanske återskapas och återfödas.

Boken *Hotet mot arbetarrörelsen* var mer fast i det förflutnas former. Vilket kan ha berott på att Jan Lindhagen och Macke Nilsson hade oflytet att vara samtida med sig själva. Det de upplevde och det de skildrade i sin bok; det hände just då och där. Och en hel del hade ännu inte hänt.

Min förmodan är att inte så särskilt många av dem som läser dessa rader har innehållit i *Hotet mot arbetarrörelsen* i färskt minne. För att så att säga hamna i rätt förfluten stämning så återger jag här nedan några korta utdrag ur olika kapitel i boken:

”Uppbrottet blir farligt för arbetarrörelsen, om det formar ett samhälle efter borgerliga värderingar. Många av de miljöer som människor tvingas leva i eller flytta till, formas av den borgerliga liberalismens ideal.”

”Brukets invånare levde sitt fritidsliv i arbetarrörelsens institutioner. De stora festerna var fackför- eningens och Konsums årsfest. Under årets alla månader förströddes man i partiets, kvinnoklubbens, kvinnogillet, SSU:s, ABF: s och fackför- eningens interna möten och fester.

Men det gick längre än så. Även föreningarna utanför den egentliga arbetarrörelsen drogs in i dess sfär. Medlemmar och styrelseledamöter var desamma. Det var svårt att säga var rörelsen började och slutade.”

”På bruket knöts den lokala och landsomfattande kampen samman av arbetarpressen, föredragshållaren utifrån, socialismens klassiska böcker, proletärförfattarnas romaner och dikter, studie- kurserna och så vidare. Massmedier, främst tv, ger oss idag en bild, som är opåverkad av vår lokala miljö. Man är inte längre medlem av en grupp och en klass; man tillhör en masspublik.”

I riksdagsvalet 2018 fick Socialdemokraterna lite drygt 1, 8 mil- joner röster. Partiet är fortfarande störst i riksdagen. Men valre- sultatet 28, 2 procent är det sämsta någonsin. En väsentlig orsak till tillbakagången är det alltmer sviktande stödet från LO: s med- lemmar; de som gradvis och i allt större numerärer har lämnat och lämnar de ”röda brukens” arbetarrörelsepräglade miljöer.

2018 röstade 41 procent av LO-väljarna på Socialdemokrater- na. LO utgör därmed en knapp tredjedel av den socialdemokratis- ka väljarkåren. I jämförelse samlade SD (24) och M (11) tillsam- mans 35 procent av LO-rösterna. LO-väljarna har alltså inte begi- vit sig ut på några liberala upptäcktsfärder. Tvärtom har det ”kon- servativa blocket” inom LO snarare förstärkts. Sympatierna för S-regeringens stödpartier och regeringskollega är så pass små att de knappt är synbara i SVT:s Valu-undersökning.

Formerna och samhällsstrukturerna som i det förflutna dana- de stora medborgargrupper till socialdemokrater; de finns kort sagt inte längre kvar på. Och de som längtar efter andan i det för- flutnas former de går i större utsträckning till andra konservati- va partier som M och SD.

Frågan är om socialdemokratin kan spotta upp sig och utmana

på det konservativa fältet genom att levandegöra och modernise- ra ”andan från det förflutna” som Wigforss talade om?

Flera försök har gjorts i den riktningen. Valet av Stefan Löfven till partiordförande passar ju på många sätt som hand i handske för konservativa närmanden. Några korta exempel: I inledning- en av sitt partiledarskap knöt Löfven direkt an till de fabriksviss- lor som styrde tillvaron för arbetarna i de röda brukena en gång i tiden. Partiet gjorde en inspelning med Löfven som användes för automatiska telefonsamtal till ungdomar. I inspelningen lovade Löfven en ”jobbig morgon”, men ett bättre liv. Det ”jobbiga” var väckarklockans signal på morgonen när det var dags att stiga upp och gå till jobbet.

Löfven har avstått det ”liberala Almedalen” till förmån för besök i mer konservativa småföretags- och arbetar- bygder. Partiet valde ett ”auktoritärt” upplägg på val- rörelsen 2018. Löfven har stått för burdust kärva bud- skap som att det är ”invandrarna som ska anpassa sig till Sverige och inte tvärtom”. Det har talats väl om att ”stoppa tiggeriet” eftersom i Sverige ”står man inte på knä och ber om all- mosor”. Budskapen från partiet har generellt sett varit kryddade med klassiska bruksbegrepp som ”sam- manhållning” ”Sverige” och ”gemen- skap”. Tron på ”teknik och framsteg” från 1960-talet kan anas i Löfvens försök med ”Industrikansler”.

Den konservativa andan har dock inte lyft för Socialdemokraterna. Partiet har också uppträtt väldigt tvehåget. Ett talan- de exempel är när Stefan Löfven efter sin rundresa i de konservativa geografierna åkte över till Almedalen för att tala i par- ken. Hans tal präglades dock inte alls av de mer kärva och verklig- hetsnära trakter och människor han besökt. Löfven valde istället att likt en Annie Lööf lyfta upp ett par hundra förvirrade unga och mer eller mindre kriminella män i nazistinspirerade munderingar till ett problem av närmast statsvältande dimensioner.

Ett annat exempel på tvehågsenheten är att just när den mer reglerade invandringspolitiken så sakta började bära frukt för S gick partiet ihop med C och MP om den famösa ”gymnasielagen” som var ett grundskott mot migrationspolitiska fundament som asylskäl och identitetsbevisning.

Internt inom Socialdemokraterna pågår en kraftmätning inför kommande partiledarval och valrörelser. Förhållanden på mar- ken, framförallt demografin – växande andelar av äldre och stor invandring från mycket konservativa regioner – talar tillsammans med Sverigedemokraternas styrka för att Joel Halldorf har rätt om den konservativa framtiden.

Men det kan vara så att S har gått i rejält baklås på grund av SD. Man förmår inte hålla en stadig konservativ kurs därför att den kursen till vissa delar inte är helt olik den sverigedemokratiska; eller för den delen den moderata. Och den bristen på olikhet före- faller inte dagens socialdemokrati klara av att hantera.

Maktställningarna i det gamla partiet kan vara på väg att bli mer idealistiska och liberala. Man tar som vilken folkpartist som helst moralen före maten så att säga.

Idédebatterna kommer att bli livligare inom S vid en sådan utveckling; den saken är klar. Men det där med makten; det kom- mer att bli svårare.

Widar Andersson är chefredaktör och vd i Folkbladet.

KONSERVATISMER

I protest mot den egna makten.

FOTO: JOHAN JEPSSON/TT

Leta rätt på konservatismen

Liberalism och konservatism skiljer sig åt men har också beröringspunkter. Istället för att demonisera konservatismen bör liberaler bejaka vad de båda traditionerna har gemensamt.

Av Jenny Sonesson

Sverige har återigen en socialistisk regering men denna gång med stödihjul i form av Liberalerna och Centern. De båda partierna kunde ha lagt ner sina röster men valde aktivt att rösta nej till en moderat statsminister.

Den svartvita bild som från liberalt håll målas upp är att alliansen klyfts i två delar. Man insinuerar, ivrigt påhejad av vänstern, att rakryggad liberalism ädelmodigt står upp mot en väsensskild konservatism i Moderaterna och Kristdemokraterna. Konservatism som inte förmår att hålla rent mot högpopulism och rent av högerextremism.

Efter höstens val har Liberalernas partiledare Jan Björklund vädrat sin påstådda oro för att ett konservativt block kan växa fram: "Det vore väldigt olyckligt. Jag litar verkligen på Ulf Kristersson, han vill inte ha ett nytt konservativt block. Men han måste ju nästan vara blind om han inte ser att det ändå är dit det är på väg" (*SvD* 14/11 2018). När vi tar del av krokodiltårarna ska vi inte glömma att Björklund tidigare har skickat upp testballonger om att SD borde behandlas mer som andra partier.

Jag har en lång bakgrund i Folkpartiet liberalerna som tjänsteman och beklagar att partiet vanvårdat arvet efter Lars Leijonborg och Mauricio Rojas. Sverige behöver fortfarande den sortens pragmatisk liberalism som vågar se verkligheten som den är och som strävar efter att liberala segrar i samhällsbygget överlever till kommande generation.

Partiets nuvarande företrädare använder återkommande konservatism som ett skällsord och ägnar sig åt en historieskrivning som måste ifrågasättas. Det går inte alltid en skarp gräns mellan liberalism och konservatism. Liberalernas förslag att invandra måste behärska svenska och ha grundläggande kunskaper om Sverige för att få medborgarskap kan till exempel ses som konservativt till sin karaktär.

Det är inte alls säkert att partiet under Leijonborgs ledarskap

hade axlat rollen som stödparti till Socialdemokraterna. Den tidigare partiledaren blev efter valet i höstas tillfrågad av *Expressen* hur han anser att SD ska hanteras. Leijonborg påminde då om att begreppet parlament kommer från franskans ord för att tala: "Är det något man ska göra i ett parlament är det väl att prata." Även partiets tidigare ekonomisk-politiska talesperson Carl B Hamilton, professor i nationalekonomi, har avrått Liberalerna från att gå vänsterut. Han har pläderat för att stödja en regering bestående av M och KD.

Ständigt krympande Liberalerna vägrar att ta lärdom av partikamraten Torkild Strandberg (L) i Landskrona. Som kommunstyrelsens ordförande, sedan över tio år, har han valt att behandla SD som andra oppositionspartier. Denna inställning har knappast lett till att forna Folkpartiet kontaminerats eller missgynnats lokalt. Tvärtom. I höstens val fick partiet i Landskrona över 34 procent av rösterna. I riksdagsvalet reducerades Liberalerna däremot till Alliansens minsta parti med ynka 5,5 procent av väljarna och har sjunkit ytterligare sedan dess.

Liberalismen är större än Liberalerna och konservatismen är mer än Victor Orbáns Ungern. Det är märkligt att ett parti som bytt namn till Liberalerna och som vill värna kunskapsskolan tenderar att vara så slarvigt när det gäller ideologi.

Det är ingen hemlighet att liberaler och konservativa genom historien utkämpat strider. Det var ofta liberaler som rev ned privilegiesamhället, öppnade marknader, verkade för jämställdhet och slogs för allmän och lika rösträtt. Men det har också funnits utbyte och samsyn, till exempel när det gäller äganderätten och samhällskontrakt. Konservativa har påverkat liberaler och vice versa. Med tiden fick man en gemensam fiende i socialismen.

Det europeiska projektet, som Liberalerna dyrkar mer än något annat svenskt parti, grundades inte av liberaler. Fransmannen »

KONSERVATISMER

Vände borgerlighet och konservatism ryggen.

FOTO: URBAN ANDERSSON/TT

Robert Schuman, italienaren Alcide de Gasperi och tysken Konrad Adenauer var alla kristdemokrater. Ideologier är större och spretigare än vad Liberalerna försöker ge sken av, inte minst i ett europeiskt perspektiv. Det räcker med att blicka mot Danmark. Venstre, som enligt sitt principprogram är ett liberalt parti, har styrt vårt grannland med stöd av Dansk Folkeparti. I Europaparlamentet är Venstre sedan många år välkommen i gruppen Alliansen liberaler och demokrater för Europa (ALDE). Det är samma europeiska partifamilj som Sveriges båda liberala partier har valt att tillhöra och ofta röstar man enligt samma röstlistor.

Den klassiska liberalismen slår vakt om negativa friheter, som att slippa våld och tvång. Socialliberalismen, den liberalism som Liberalerna bekänner sig till, betonar individers positiva rättigheter som tillgång till utbildning, bostäder och sjukvård. Det garanteras mest effektivt i en välfärdsstat som förutsätter en nationalstat som bygger på principen att medborgarnas intressen måste prioriteras framför andra människors. Men inom Liberalerna avfärdas nationalismen och man förnekar att även liberaler kan vara nationalister.

Hotet från nationalismen i Europa var huvudtema i Björklunds tal under politikerveckan i Almedalen i somras. Budskapet var att liberalismen är orsaken till allt gott i världen och nationalismen har skapat allt som är ont. Partiledaren slog fast: "Nationalister bygger murar. Liberaler bygger broar." Temat gick i repris i talet som Björklund höll på Liberalernas riksmöte i mars som var startskottet på kampanjen i Europaparlamentsvalet. Att liberalismen, likt konservatismen, kan omfamna nationalismen utelämnade han.

Mitt under en partiledardebatt i augusti gav Björklund demonstrativt, inför kamerorna, boken *Världen av igår. En europés minnen* till en förvånad Jimmie Åkesson (SD). Stefan Zweig, författaren till verket, flydde sitt hemland Österrike undan nazismen och tog sitt liv under andra världskriget i Brasilien. Innan dess hade han nedtecknat sina personliga minnen av det gamla Europas undergång. När Björklund överlämnade boken till SD:s partiledare var det med uppmaningen: "Han var en jude som beskrev hur Europa gick in i väggen när man anamade högnationalismen. Gå hem och läs historia."

Jag skulle därför vilja ge Liberalerna två böcker i gåva. Den första boken är en nyligen utkommen avhandling i statsvetenskap från Lunds universitet av Björn Östbring, *Migrationspolitiska dilemman. Om idealism och realism i liberal politisk teori* som tar upp den liberala nationalismen som tappats bort i svensk debatt. John Stuart Mill betraktas som en tidig företrädare, följd av Isaiah Berlin, verksam i mitten av förra seklet, och David Miller och Will Kymlicka inom samtida politisk teori.

Liberal nationalism står i skarp kontrast till liberal universalism och har på många sätt mer gemensamt med konservatism. Enligt liberala nationalister måste vi erkänna att liberalismens universella ideal om jämlikhet och frihet i första hand har förverkligats i avgränsade och exkluderande politiska enheter. Att kontrollera territoriet och medlemskapet i den nationella gemenskapen är avgörande för politiskt och kulturellt självbestämmande och för att främja de normer och principer som anses vara önskvärda i samhällsbygget.

På dessa grunder rättfärdigar liberala nationalister att staten har rätt att begränsa invandring och villkora möjligheten till

medborgarskap. Tyvärr förstår allt för många av dagens liberalpartister inte detta samband. Det avslöjar de senaste årens infekterade migrationspolitiska debatt.

Det är givetvis befogat att hysa farhågor för starkt nationalistiska partier som ungerska Fidesz och italienska Lega, inte minst med tanke på deras opålitliga inställning till rättsstaten. Av Sverigedemokraternas utlovade vitbok om det socialkonservativa partiets historia har det fortfarande inte ens blivit en tumme på en barnvante. Det tyder på att SD:s ledning inte vill, orkar eller vågar gå till botten med rötterna i nynazism och vit makt-rörelse. Denna ovilja gör det svårt att betrakta partiet som seriöst.

Liberal nationalism står inte bara i motsats till liberal universalism, utan också till mer traditionalistiska eller etniska former av nationalism. Nationalismen är mångfasetterad och förtjänar att beskrivas nyanserat. Istället för att svartmåla nationalismen borde Liberalerna lägga sig vinn om att fylla begreppet med ett eget innehåll och utgöra ett alternativ till de politiska krafter som de påstår sig vilja bekämpa. Nu lämnar de istället walkover och ett fält för motståndarna att marschera rakt in i, i både Sverige och Europa.

I EU är liberaler starkt pådrivande för att alltmer av den nationella migrationspolitiken flyttas över till den europeiska nivån som ska fördela asylkvoter. Om EU ska bevaras måste emellertid nationsgränser upprätthållas och migrationspolitiken förbli en nationell angelägenhet. Om europeiska väljares oro för bristande gränsskydd och migration viftas undan av unionens vänner kommer medborgarna att rösta på politiker som tar dem på allvar varnar en amerikansk liberal som svenska liberaler har för vana att hylla.

I november publicerade brittiska *Guardian* en stor intervju med Hillary Clinton där USA:s tidigare utrikesminister ger sin syn på hur EU bör stävja den utveckling i väst som lett fram till brexit och Donald Trumps presidentskap. Clintons budskap är oväntat men tydligt: Europas ledare måste minska flyktigmottagandet för att slå undan benen på högerpopulistiska partier som vinner terräng. Det är uppenbart att Demokraternas forna presidentkandidat ägnat tid åt att begrunda vad som gav Republikanerna makten.

Hillary Clinton uppger att hon beundrar den generösa och medkännande inställning som Tysklands förbundskansler Angela Merkel visat prov på. Samtidigt gör hon bedömningen att Europa måste erkänna att man inte kommer att kunna fortsätta att erbjuda skydd och stöd i EU.

Liknande tankegångar har framförts av John Kerry, utrikesminister i Barack Obamas regering och Demokraternas presidentkandidat 2004. I höstas höll Kerry ett anförande i London där han försvarade Europatanken men oroades över att gamla demoner hemsöker kontinenten i form av rasism och antisemitism. John Kerry konstaterade att det omfattande tyska flyktigmottagandet har försvagat Angela Merkel och i hög grad påverkar italiensk politik. Det EU-fientliga nationalistiska partiet Lega har blivit Italiens populäraste parti.

Demokraterna Kerry och Clinton uppvisar båda en nykter liberal nationalism för att bevara ett kosmopolitiskt europeiskt projekt som slår vakt om liberala värden. Det är ett i grunden konservativt förhållningssätt som borde inspirera även svenska liberaler.

"Konservativa har påverkat liberaler och vice versa. Med tiden fick man en gemensam fiende i socialismen."

KONSERVATISMER

Det gränslösa EU är en illusion.

FOTO: LENNART HYSE/TT

Vi kan inte lära av historien eftersom den ständigt skapar nytt, säger Hegel. Men Hegel säger också att historien upprepar sig. Bland åtskilliga liberaler finns det idag en tvångsmässig vilja att se samband mellan nutid och mellankrigstiden som ledde fram till Förintelsen (Björklunds boktips till Åkesson är bara ett exempel). Att dra historiska paralleller är vanskligt, men om det ska göras bör repertoaren utökas med andra tidsepoker än endast 1930-talet för att vidga perspektivet. Om man oroas över att den europeiska civilisationen återigen ska slitas isär kan man studera bronsåldern som var skådeplats för flera högkulturers snabba sönderfall i Medelhavsområdet.

Den andra boken jag skulle vilja överlämna till Liberalerna handlar därför om denna era och bär titeln 1177 B.C. *The Year Civilization Collapsed* (Princeton University Press 2014) och är skriven av Eric H Cline, professor klassisk arkeologi vid George Washington-universitetet. Boken har belönats med en rad utmärkelser.

Författaren beskriver de komplexa faktorerna bakom att en rad framstående civilisationer, som den mykenska, hettitiska och babyloniska, kollapsade under loppet av några få decennier mot 1200-talets slut. Han pekar på att en perfekt storm uppstod bestående av klimatförändringar, naturkatastrofer, svält, rebelluppror och mycket omfattande migrationsströmmar som tillsammans ledde fram till en rad systemkollaps. Det finns tecken på att bronsålderns dystra scenario återigen kan bli aktuellt, varnar professor Cline.

År 2015 sökte totalt 1,3 miljoner människor asyl i EU, de flesta från Syrien, Afghanistan och Irak. Flyktingströmmen har sedan dess minskat för att EU hindrar migranter på deras väg in i Europa genom avtal med unionens grannländer runt Medelhavet.

Migrationstrycket på EU:s gränser kan hårdna betydligt framöver. Idag lever över tre miljoner flyktingar i Turkiet. Om överenskommelsen med Turkiet, som slöts 2016, skulle rivas upp finns en överhängande risk att många av dem kommer att ta sig till Europa igen. Den alltmer auktoritära president Recep Tayyip Erdoğan befinner sig på kollisionskurs med västvärlden. Om den ekonomiska och politiska situationen försämras ytterligare i Turkiet kan även landets egna medborgare bege sig västerut.

I nom 70 år beräknas Afrikas befolkning öka från en miljard till fyra miljarder enligt FN:s befolkningsprognos. Skulle denna extrema demografiska tillväxt dessutom kombineras med klimatförändringar kan det ge upphov till svält och konflikter som driver på folkvandring norrut. FN:s flyktingkonvention från 1967 föreskriver att samtliga som tar sig till ett lands territorium äger rätten att söka asyl. Konventionen är skriven för en svunnen tid. Socialliberaler måste inse att asylrättens universalistiska ideal står i skarp konflikt med nationalstaternas behov av kontroll och därmed välfärdsstatens överlevnad.

Liberalernas partistyrelse borde gå hem och läsa historia, boka in ett studiebesök i Landskrona hos Torkild Strandberg och begrunda den konservativa filosofen Edmund Burkes ord om samhället som "ett förbund inte bara mellan dem som lever, utan mellan dem som lever, dem som är döda, och dem som ännu inte är födda". Sverige behöver ett socialliberalt parti som vågar erkänna och bejaka sina konservativa rötter för att värna välfärden och Europeiska unionen.

Jenny Sonesson är liberal debattör och tidigare politiskt sakkunnig (FP) i alliansregeringen.

”Den som finge möta en sådan kvinna”

Madame de Staël var en av upplysningens mest stridbara personer, som gjorde ett starkt avtryck på 1800-talets svenska kulturliv. I Frankrike vårdas hennes minne, men i Sverige har hon varit tämligen bortglömd.

Av Anna C Rédei

Natten till den 14 juli 1817, på årsdagen av den franska revolutionen, insomnade stilla en av upplysningens kanske mest stridbara personer, Madame de Staël, i sitt älskade Paris. Men hennes liv hade varit allt annat än stilla. Paris var en stad som hade varit henne förvägrad sedan 1803 då Napoleon av politiska skäl tvingat henne att lämna den. I slutet av sitt liv kunde hon äntligen återvända, men hon blev sorgsen över att se huvudstaden så förändrad.

I Frankrike har hennes minne vårdats, men i Sverige var hon till ganska nyligen tämligen bortglömd. Hennes författarskap och inflytande på det litterära Sverige i början av 1800-talet har lyfts fram. Men Madame de Staël hade även politiska och privata ambitioner, som alla hade kopplingar till Sverige vid denna tid. Något om detta kan vi veta genom den stora mängd brev hon skrev till Europas potentater och intellektuella, men även hennes mer privata korrespondenser är en rik källa till hennes tankar och ambitioner. Vem var hon då?

Madame de Staël var en omtalad och läst politisk tänkare, författare och flitig brevskrivare. Nyckelromanerna *Delphine* (1802) och *Corinne* (1807) var stora läsar-succéer. Hennes nätverk, som vi skulle säga idag,

var enormt och mycket inflytelserikt. Madame de Staël växte upp i den innersta kretsen av Paris intellektuella.

Hon föddes i Paris 1766 som Anne-Louise Germaine Necker och var det enda barnet till den schweiziske ministern Jacques Necker (som 1777 utsetts till finansminister under *l'ancien regime*) och hans maka Suzanne Necker. Mme Necker var värdinna för en av tidens mest inflytelserika salonger i Paris. Den brådmogna Germaine växte sålunda upp i den parisiska ekonomiska och intellektuella elit där berömda intellektuella, som till exempel encyklopedisterna Denis Diderot och Jean le Rond d'Alembert, kunde räknas till besökarna. Trots att Germaine befann sig i själva navet av den

”Germaine de Staël utmanade ordningen och betalade ett pris för det, vilket gjorde hennes liv både komplicerat och stormigt.”

franska kulturen vid denna tid, blev hon ändå inte ett med den. Familjen Necker var protestanter, kalvinister närmare bestämt, och religionen betydde mycket för dem. Därför fick Germaine en annan skolgång än normala franska flickor, som vanligen sattes i katolska nunneskolor.

När väl frågan om äktenskap började ta form blev även här religionstillhörigheten avgörande, den tilltänkte måste vara protestant. Valet föll slutligen på den blivande svenske ambassadören i Paris, Erik Magnus Staël von Holstein (1749–1802). Giftermålet 1786 hade dock föregåtts av fem års äktenskapsförhandlingar som involverat såväl den svenske kungen Gustav III som det franska kungaparet.

Anna C Rédei är översättare, docent och forskare i kognitiv semiotik vid Lunds universitet. Hennes avhandling har titeln *An Inquiry into Cultural Semiotics. Germaine de Staël's Autobiographical Travel Accounts* (2007).

Madame de Staël.

FOTO: ALAMY

A portrait painting of Madame de Staël. She is depicted from the waist up, seated. She has dark, curly hair and is wearing a large, ornate headpiece with a white veil and a red band. Her dress is white with puffed sleeves and a low neckline, featuring a small brooch at the waist. A red shawl or cloak is draped over her left arm and lap. She is holding a small green leafy branch in her right hand. The background is dark and indistinct.

"Hennes nätverk, som vi skulle säga idag, var enormt och mycket inflytelserikt. Madame de Staël växte upp i den innersta kretsen av Paris intellektuella."

Marie-Antoinette var personlig vän med Erik Magnus Staël von Holstein, och som rival till Germaine Neckers hand hade han en annan personlig vän till drottningen, ingen mindre än Axel von Fersen.

Genom den nya ambassadrisen skulle den svenska ambassaden på Rue de Bac komma att inrymma en av de viktigaste salongerna i Paris, med radikala politiska inslag. Madame de Staël hade med tiden blivit alltmer kritisk till Napoleon Bonapartes tilltagande auktoritära styre, och till slut blev hon en öppen motståndare till regimen. År 1803, ett år efter publiceringen av sin första roman *Delphine*, förvisades Madame de Staël från Paris av Napoleon. Romanen var, erkände hon själv, en smula antikatsk. Kritikerna ansåg dessutom att den var anti-fransk och omoralisk. Den innehöll ett ifrågasättande av äktenskapets oupplöslighet och kritiserades hårt av den Napoleonvänliga pressen. Romanen ifrågasatte även det öde som väntade många kvinnor i hennes kretsar, nämligen det arrangerade äktenskapet. Madame de Staëls roman har stråk av grundläggande feministiska ståndpunkter, framförallt den om frihet – även för kvinnor.

Detta skedde under samma år som det nya avtalet med påven firats på påskafest. Som en reaktion mot detta konkordat tog general Jean Baptiste Bernadotte under våren 1802 initiativet till en rad konspirerande samtal där Madame de Staël deltog och sporrade. Detta förvärrade sannolikt hennes situation, eftersom konspirationen avslöjades och det är inte otänkbart att Napoleon även misstänkte henne. Dessutom ogillade han Madame de Staëls politiska salong.

Exilen 1803 var ett faktum och hon valde då att åka till Tyskland för att lära sig mer om det tyska språket och kulturen. Där hade hon många viktiga möten, till exempel med Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller och August Wilhelm Schlegel. Den senare fick det välbetalda uppdraget som privatlärare till Germaine de Staëls söner, Albert (1792–1813) och Auguste (1790–1827) och rådgivare till henne själv. Arrangemanget knakade ibland, Schlegel hoppades i hemlighet på något mer, men den platsen hos Madame de Staël var länge upptagen av Benjamin Constant, som antagligen var far till dottern Albertine (1797–1838).

Mellan åren 1786 och 1791 skrev den nya ambassadrisen flera bulletiner till Gustav III som innehöll de dagsaktuella nyheterna inom den parisiska societeten. I takt med utvecklingen i Paris och hela Frankrike blev bulletinerna alltmer politiska. I den sista bulletinen till Gustav III deklarerar hon öppet sina politiskt liberala ståndpunkter, som den svenske kungen inte kunde acceptera. Men det var inte bara ambassadrisen (och hennes far) som hyste dessa åsikter, utan också ambassadören Erik Magnus. De stödde alla revolutionens princip om lika rättigheter. Det gjorde däremot inte Gustav III.

Under sin tid på den svenska ambassaden kom Germaine de Staël i kontakt med andra diplomater såsom Lars von Engeström, Nils von Rosenstein och Carl Gustav von Brinkman. Den senare var ofta sedd i den tillfälliga våningen på Gustav Adolfs torg i Stockholm, där Madame de Staël inrättade sig och sin salong under Sverigebesöket mellan 1812 och 1813. Det var också Brinkmann som fick posten som chargé d'affaires 1798–1800, då förbindelserna mellan Sverige och Frankrike bröts. Men vänskapen mellan honom och Madame de Staël bestod. Brev från denna tid visar på att Brinkmann satte Madame de Staël mycket högt. Ett annat svenskt möte som betydligt mycket för henne var det med Adolf Ribbing, som tvingats i exil efter mordet på Gustav III 1792. De träffades för första gången i Schweiz 1793, och hon påverkades starkt av honom även politiskt. Hennes kontakt med

Ribbing var komprometterande i vissa kretsar, även Erik Magnus hade reagerat starkt.

Denna inre exil som tog sin början 1803 utökades 1810 då Germaine de Staël landsförvisades på grund av det omfattande verket *Om Tyskland* (en frukt bland annat av hennes resor i Tyskland och Wien under åren 1803–1804 respektive 1807). Verket, som innehöll viktiga romantiska inslag av religion, mystik och känslans upphöjelse, hann inte lämna tryckeriet förrän det drogs in av Napoleon, som ansåg att boken var "antifransk". (Boken kunde publiceras först 1813 i England.)

Landsförvisningen blev startpunkten till *le grand tour* där hon 1812 i största hemlighet lämnade, eller snarare flydde, slottet och

hemmet Coppet vid Genèvejön. Målet för resan var England, men för att undkomma Napoleons Grand armée tvingades hon ta omvägen via Ryssland och Sverige. Men hon undkom inte, eftersom armén invaderade Rysslands strax efter hennes avresa. Hon beskriver levande denna upplevelse av att ha Napoleons armé hack i häl i sin självbiografiska reseckildring *Tio år av landsflykt* (1820).

Germaine hade dock många viktiga ärenden i Sverige. Politiskt ville hon få Bernadotte att ingå en allians med Ryss-

land mot Frankrike, och hon hade också planer för sönerna för att säkra deras framtid. Både Albert och August fick genom Bernadottes försorg tjänster i Sverige, den förre inom armén och den senare inom diplomatkåren. Ingen av dem nådde någon större framgång på sina poster. Även om Albert föddes efter att makarna hade separerat var Erik Magnus officiellt fadern. Albert dog tragiskt i en duell 1813. Det var det andra barnet som Madame de Staël förlorade, 1789 hade den lilla dottern Gustavine dött knappt två år gammal.

Den 24 september 1812 landsteg Germaine de Staël tillsammans med Auguste Wilhelm Schlegel i Stockholm, och stannade i landet fram till 9 juni 1813 då hon tillsammans med dottern Albertine och den sedan två år inofficielle nye mannen i sitt liv, den unge schweizaren John Rocca, fortsatte från Göteborg till England. Schlegel stannade kvar i Sverige då han fick tjänst som rådgivare i tyska frågor hos Bernadotte, en separation som väckte starka känslor hos Madame de Staël. Det var alltså inte vem som helst som kom på besök.

Väl i Sverige gjorde Mme de Staël starka avtryck. Sophie von Knorrings beskrivning i sin roman *Illusionerna* (1836) har en del gemensamt med andra porträtt. Mme de Staël lämnade ingen oberörd: "Det var en korpuslent mycket satt kvinna, utan spår av grace i sina rörelser [...] I hennes toilette lade man knappast märke till något annat än den tunga, digra, brokiga turbanen virad runt huvudet som nästan verkade hänga ned på nacken." Turbanen var något av ett kännetecken för Mme de Staël, eller ja, kanske snarare för hennes alter ego Corinne som har givit namn åt romanen, en roman som von Knorring med största sannolikhet hade läst.

Att Mme de Staël påverkade det sociala livet i Stockholm under sin vistelse är ställt utom allt tvivel, men hon berörde även utanför huvudstaden, något som Martina von Schwerins skildring ger vi handen. Hon skrev i ett brev till Brinkman efter deras möte i Göteborg att hon "lever sedan fyra dagar". Per Daniel Amadeus Atterbom, som hade läst *Corinne* fyra gånger, väntade med spänning på att få möta den stora författarinnan: "Den som finge möta en sådan kvinna! Då kunde det löna mödan att leva i denna värld!" Hans önskan skulle infrias kort därefter.

Madame de Staël tycks ha tagits emot med större entusiasm i det litterära Sverige vid denna tid än i det styrande politiska etablissemanget där hon ofta mottogs med misstro. Men hen-

nes färgstarka personlighet väckte alltid intresse på något sätt. I ett brev till kronprinsen Bernadotte skriver von Engeström den 28 maj 1813: "Madame de Staëls avresa, som skedde igår morse, utlovar en sorts vila [...] Det stämmer att sammankomsterna hos henne är mindre farliga här i detta land än i många andra, men de liknar politiska kaféer där man framförallt skvallrar, och förkunnar en lära som hotar ordningen." (Min översättning, liksom senare.) Germaine de Staël utmanade ordningen och betalade ett pris för det, vilket gjorde hennes liv både komplicerat och stort. Och lugnare blev det inte heller i Stockholm.

Efter Napoleons fall och avgång den 6 april 1814 upphörde Madame de Staëls exil och hon har ambivalenta känslor inför Frankrikes förlust. Den 24 april, samma dag som Louis XVIII landstiger i Calais, skriver hon till Benjamin Constant från London:

Jag är helt av den åsikten att man måste förena sig med bourbomerna, och jag hoppas att de vill fjärma de utländska trupperna, vilket för mig verkar mer avgörande för friheten än alla senater i världen. Jag ska återvända bärandes en vit kokard, som världens mest uppriktiga och tänka mer på oberoende än på frihet, som fransmännen knappast gjort sig förtjänta av, om jag ska vara uppriktig. För övrigt, politiken är slut för min del och jag ska åka till Grekland för att skriva mitt poem om Richards korsfärder.

Germaine åkte inte till Grekland för att skriva sitt poem, och inte heller var politiken helt slut för hennes del. Den 12 maj återvände Germaine till Paris med kluvna känslor och hon beskriver sitt närmande med sorg i boken *Reflektioner över franska revolutionens viktigaste händelser* (1818): "När jag närmade mig Paris, såg jag tyskar, ryssar, kosacker, basjkirer överallt: de kampade kring Saint-Denis klosterkyrka, där de franska kungarnas askor vilar."

Den 10 mars 1815 reste Germaine till Coppet för att undkomma Napoleon, som återvänt till Paris. Två år senare återvände hon själv till huvudstaden. I februari drabbades hon av en infarkt som gjorde henne förlamad, några månader senare avled hon i sin våning i Paris på årsdagen av stormningen av Bastiljen, omgiven av sina närmaste. Hon finns begravd på slottet Coppet, hennes hem och tillflyktsort i många år.

Varför fortsätter Germaine de Staëls öde och verk att fascinera oss? Den fransk-bulgariska lingvisten, psykoanalytikern och feministen Julia Kristeva skrev 1988 att som skrivande och kvinna "kommer Mme de Staël oss märkligt nära på nytt". Hennes problematik är helt enkelt fortsatt modern. Germaine de Staël brottades alltid med den stereotypa bild av kvinnor som fanns under hennes tid och som förordade ett moderligt tillbakadraget liv i hemmet, och kunde inte, trots framgångar och ställning, frigöra sig helt från den. Romanfiguren Corinne kan i mångt och mycket sägas vara de Staëls alter ego, en kvinnlig poet och ett geni känd för sina improvisationer. Romanens hjältinna illustrerar den längtan efter ära (*la gloire*) som Germaine alltid närde, men som även skapade en inre konflikt hos henne. Kristeva lyfter fram just denna aspekt genom att visa på ett citat av Germaine som kanske hade blivit något av ett emblem: "Ära är sorg utbrusten ur lycka". Men att det skulle kunna finnas kvinnliga genier, på samma sätt som manliga, var något otänkbart under Napoleons tid. Germaine de Staël hade själv blivit offentligt diskriminerad som kvinna och "främling" av den Napoleonvänliga pressen som i samband med publiceringen av hennes romaner. Hennes kvinnlighet ifrågasattes på ett negativt sätt, och en av *Delphines* kritiker kallade henne för hermafrodit.

Just denna problematik gör henne fortfarande högst aktuell, kampen för kvinnans frihet fortsätter. Denna tematik kommer till uttryck tidigt hos de Staël, i en anonym försvarsskrift inför Marie-

Antionettes giljotinering, publicerad 1793. (De samtida läsarna hade nog inga problem med att lista ut skriftens författare.) Hon skriver där:

Åh, ni kvinnor i alla länder och sociala positioner, lyssna till mig med samma känsla som jag erfar! Marie-Antionettes öde uppvisar allt som kan beröra ert hjärta: om ni är lyckliga, var hon det; om ni har lidit ett år, har all smärta som finns i livet slitit i hennes hjärta ännu längre; om ni är ömsinta, om ni är mödrar, har hon älskat med själens hela styrka [...]. Jag vill varken angripa eller rättfärdiga något politiskt parti därför att jag befarrar att det skulle distrahera, eller minska intresset för denna respektabla person som jag ska försvara.

Germaine de Staël var känslig inför de anklagelser Marie-Antionette utsatts för i egenskap av att själv vara kvinna och av icke-fransk börd, vilket möjligen kan förklara denna försvarsskrift. Germaine skulle själv senare sättas på ett liknande sätt, men hade sannolikt redan tidigt känt av diskrimineringen av kvinnor som fanns inskriven i själva kulturen.

I Sverige har dessa aspekter av Germaine de Staëls liv och författarskap kanske fått en särställning genom att hennes romanhjältinna Corinne kommit att bli en symbol för den moderna kvinnans kamp för frihet, genom ett känt exempel i Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga* (1891), där huvudpersonen slänger Corinne i käftarna på en varg i flocken som ilsket förföljer honom och Anna Stjärnhök i släden. De slapp undan och kunde fortsätta sin färd, medan vargarna "slet sönder detta byte".

Inom litteraturvetenskapen och genusvetenskapen har Germaine de Staël fått en idag närmast självklar plats som en av de stora och tidiga feministerna. Under senare tid har även intresset för hennes politiska texter väckts, vilket resulterat i nya kommenterade upplagor av bland annat *Passionernas inflytande på individens och nationens lycka* (1796), *Rådande omständigheter som kan avsluta revolutionen och de principer som bör ligga till grund för republiken i Frankrike* (1820, skriven 1798), *Reflektioner över franska revolutionens viktigaste händelser* (1818) och *Tio år av landsflykt* (1820–21). Det senare verket skrev Germaine delvis på under sin vistelse i Stockholm. Gustav von Brinkman läste det och skriver 1813 i "Brev om författaren till Corinne", adresserat till Martina von Schwerin:

"Under sin vistelse här, har Mme de Staël börjat på sina memoarer över de sista åren av sitt liv, de är extremt kuriösa och ska en dag bli den största av sensationer, särskilt om hon under sin livstid försöker publicera denna historiska sammanfattning som är av synnerligen pikant intresse för alla typer av läsare runt om i hela Europa."

Boken är en självbiografisk reseberättelse, som speglar Germaines erfarenheter under sin exil. Hon hinner inte avsluta den, utan texten får ett abrupt slut då den hårda vinden tvingar båten att tillfälligt ankra vid en stenig ö på färden mellan Åbo och Stockholm, hösten 1812. Germaine lämnade manuskriptet, övergav det för att börja skriva *Reflektioner över franska revolutionens viktigaste händelser*. Hon hyste tidigt, som vi har sett, liberala politiska åsikter och hennes kamp för frihet var outtröttlig. Hennes resa som tog sin början 1812, och som förde henne till Sverige, hade som tidigare nämnts England som slutdestination. England hade det styre Germaine såg som sitt ideal, den konstitutionella monarkin som för henne kom att symbolisera de liberala principer hon höll hårt på: individens och nationens frihet. Hennes intellektuella kapacitet, vältalighet och inflytande fortsätter att bereda henne en plats i samtidslitteraturen, där hon inte sällan citeras i ämnen som berör den europeiska kulturella, politiska och litterära historien. ✨

"Hennes intellektuella kapacitet, vältalighet och inflytande fortsätter att bereda henne en plats i samtidslitteraturen."

FILM

Musikalernas mästare

Regissören Stanley Donen, mest känd för *Singin' in the Rain*, avled nyligen, skriver **Fredrik Gustafsson**.

1950-TALET KAN KÄNNAS avlägset, som något som inte har med oss att göra. När en person som på många sätt definierar decenniet dör i vår egen tid blir effekten dubbel. Å ena sidan kan vi sörja personen ifråga och å andra sidan förbluffas av att han fortfarande var i livet alldeles nyss. Stanley Donen är en sådan person. Han var född i april 1924 och dog häromveckan, 94 år gammal. Det var under 1950-talet han gav sina mest berömda bidrag till världens gemensamma populärkulturella arv med musikalerna *Kungligt bröllop* (*Royal Wedding* 1951), *Singin' in the Rain* (1952), *Alltid vackert väder* (*It's Always Fair Weather* 1955), *Kär i Paris* (*Funny Face* 1957), *Pyjamasleken* (*The Pajama Game* 1957) och flera andra. Han hade gjort film innan dess och fortsatte långt in på 1990-talet, men det var 50-talsfilmerna som gjorde honom odödlig.

Donens fascination för film och dans började tidigt. Han har berättat hur han som nioåring såg Fred Astaire dansa i *Flyg med till Rio!* (*Flying Down to Rio* 1933) och blev djupt imponerad och hänförd. Han började sin karriär inom filmen knappt 10 år senare.

FILMMUSIKALER HAR FUNNITS lika länge som ljudfilmen, och en första guldålder inleddes runt 1932 med titlar som *Din för ikväll* (*Love Me Tonight* 1932). En ny guldålder uppstod på 1950-talet, inte minst på MGM och dess så kallade "Freed unit", ledd av producenten Arthur Freed. Den var aktiv redan på 1940-talet, med regissörer som George Sidney, Charles Vidor, Charles Walters och framförallt Vincente Minnelli, den stora auteuren. Gene Kelly tillhörde också den gruppen, och där hamnade naturligt nog Donen. Han gjorde koreografi till exempelvis Vidors *Omslagsflickan* (*Cover Girl* 1944), där Kelly i en freudiansk scen dansar med sitt undermedvetna i form av sin egen spegelbild, och till Sidneys *Säg det med sång* (*Anchor's Aweigh* 1945), där Kelly bland annat dansar med den animerade musen Jerry (från *Tom*

och Jerry), en sekvens som Donen arbetade med i nästan ett helt år för att få till den precis som han ville. År 1949 fick Donen chansen att själv regissera: *New York dansar* (*On the Town*). Det var ännu ett samarbete med Kelly och de hade delat ansvar för regin, även om Donen drog det tyngsta lasset. Filmen är banbrytande som musikal eftersom den inte bara är filmad i studio utan på plats runt om i New York, och utnyttjar den autentiska miljön och låter den vara en naturlig, organisk del i sång- och dansnumren. Det är något som kännetecknar Donens musikalerna, att blanda det autentiska med det iscensatta.

Något annat som kännetecknar Donen är hans placering av kameran på en kran, så att den höjer sig och sänker sig och till synes böljar fritt över och runt den

Det mest intressanta Donen gjorde under sina sista decennier var nog videon till Lionel Richies hit från 1988, Dancing on the Ceiling.

eller dem som dansar, inklusive det mest berömda numret från någon av hans filmer: Kelly som dansar med ett paraply i *Singin' in the Rain*. Inbland kunde Donen filma ett helt dansnummer, med en mängd dansare, i en enda lång tagning. Det kräver en extrem precision och stort tålamod, och det hade han uppenbarligen gott om.

MEN SAMTIDIGT SÅ var det något som skavde. Han kände sig inte riktigt tillfreds med MGM och med sitt samarbete med Kelly. De skildes som ovänner efter *Alltid vackert väder*. Donen var också bitter över sin rival Vincente Minnelli som hade lättare

Den amerikanska drömmens poet

64 Josefin Holmström läser Walt Whitman

Vi styr inte våra känslor

66 Paul Linjamaa efterlyser antik måtta

En ofiltrerad mänsklighet

68 Alfred Sjödin läser Les Murray

Från Hamburg till Odessa

69 Jakob Sjövall om duon som skapade Europas teatrar

En annan del av Förintelsen

70 Helena Lindskog om nazisternas folkdöda i Sovjetunionen

Krönika

71 Fanny Forsberg Lundell letar efter en rättvis värld

I korthet

71 David Andersson om titelpersonernas betydelse

Singin' in the rain.

FOTO: CAPITAL PICTURES/TT

att få sin vilja igenom och som fick generösare budgetar. Donen tyckte han var pretentiös. I slutet av 1950-talet lämnade Donen MGM och sedan också USA och flyttade till England. Han slutade göra musikaler och gjorde istället en serie dramakomedier om relationer, där höjdpunkten är *Indiskret* (*Indiscreet* 1958) med Cary Grant och Ingrid Bergman. Han gjorde två thriller där den första, *Charade* (1963) med Cary Grant och Audrey Hepburn, är superb och kanske hans bästa film. Den andra, *Arabesque* (1966), utmärker sig främst genom sin avancerade och smått avantgardistiska visuella stil. Om Donen tidigare hade experimenterat med dans och koreografi hade han nu blivit inspirerad av de olika vågor som svepte över europeisk film, och han experimenterade istället med foto och berättarstruktur. Relationsdramat *Två på väg* (*Two on the Road* 1967) med Audrey Hepburn och Albert Finney som ett olyckligt äkta par blandar återblickar, nutid och framåtblickar på ett sådant raffinerat sätt att tiden sätts ur spel och hela deras relation tycks äga rum i ett konstant nu. Till slut blir det svårt att avgöra vad som är "nu". Få bortom Alain Resnais har experimenterat med tid och icke-linjärt berättande på ett så lyckat vis. Donen gjorde också *Trappan* (*Staircase* 1969), om ett äldre homosexuellt par spelat av Rex Harrison och Richard Burton.

DÄREFTER VAR DONENS karriär otillfredsställande, men avbrutna projekt och filmer av tvivelaktig kvalitet, till exempel är *Mördarroboten* (*Saturn 3* 1980) nästan omöjlig att ta sig igenom. Det mest intressanta Donen gjorde under sina sista decennier var nog videon till Lionel Richies hit från 1988, *Dancing on the Ceiling*.

Den mest berömda scenen från *Kungligt bröllop* är när Fred Astaire dansar i sitt vardagsrum. Först dansar han som vanligt på golvet men snart börjar han dansa på väggen och till slut dansar han uppochner, i taket. Det är gjort i en lång tagning och är en enastående bedrift (med hjälp av ett rum som kunde rotera). I videon för Richie, som titeln antyder, upprepar Donen tricket. Det är ännu en sak som kännetecknar Donen, självmedvetenheten och de tydliga blinkningarna till sin egen karriär och till filmhistorien. På sätt och vis kanske han kan kallas en postmodernistisk filmskapare. Det är ingen slump att hans mest kända och hyllade film,

Singin' in the Rain, hand-

lar om film. Det är en medvetet artificiell konstruktion, som driver med sig själv och sin egen konst. Men det kan också göra att inte heller känslorna känns på riktigt i Donens filmer, när allt får ett distansande filter över sig. *Två på väg* är ett undantag, den är, för att vara av Donen, ovanligt stark och gripande.

Här blir kontrasten mellan Donen och Vincente Minnelli tydlig. Bland filmskapare är de som Beatles eller Rolling Stones, där filmvetare och fans ofta föredrar den ena och baktalar den andra. De har så mycket gemensamt men är ändå så olika. För Minnelli är allt på riktigt, varje känsla, varje uttryck, men han delar inte Donens intresse för autentiska miljöer. För Minnelli är *mise-en-scène*, det av honom själv minutiöst utformade, detaljerade, skulpterade rummet, allt och skådespelarna är en del av det. Allt smälter samman till en helhet, samtidigt som det finns en frenesi och en desperation i skådespelarnas agerande. Den frihet och spontanitet som Donen ger

uttryck för finns inte hos Minnelli. Minnelli varvade mellan att göra musikaler och melodramer och återkom ständigt till människor, ofta konstnärer, som lider och plågas av inre demoner och yttre press. Hos Donen saknas den dimensionen. Personligen tycker jag Minnelli är överlägsen Donen som filmskapare och konstnär, men jag anser å andra sidan Minnelli överlägsen de flesta. Oavsett vem du föredrar är det intressant att jämföra Minnelli och Donen, i jämförelsen blir bådas egenskaper och personligheter tydliga.

DONEN HÖLL SIG aktiv in i det sista och besökte festivaler och universitet, gav intervjuer och mottog hedersutmärkelser. Även om han var besviken i perioder, och även om hans karriär föll isär de sista decennierna, så var han i allra högsta grad medveten om vad han lyckats åstadkomma och hur älskade hans filmer fortfarande är. ✨

Den amerikanska drömmens poet

Walt Whitmans *Leaves of Grass* var tänkt som ett slags homeriskt epos för USA, skriver **Josefin Holmström**.

I ÅR ÄR det tvåhundra år sedan den vidlyftige amerikanske lyrikern Walt Whitman föddes. Han är kanske inte särskilt läst i Sverige idag, även om han har påverkat 1900-talspoeter som Artur Lundkvist. Många svenskar är nog ändå mer bekanta med honom än de tror. Det är han som har skrivit den elegiska dikten "O Captain, My Captain", som Robin Williams frisinade engelsklärare läser för sina elever i filmen *Döda poeters sällskap*. Dikten var Whitmans hyllning till den mördade president Lincoln och egentligen ganska otypisk för poeten – otypisk men så populär att han till slut önskade att han inte skrivit den alls.

Vad Whitman ville bli ihågkommen för var hela den epokgörande diktsamlingen *Leaves of Grass*, först utkommen 1855. Samlingen, som han fortsatte att arbeta på under hela sitt liv och ständigt lade till nya dikter i, var tänkt som ett slags homeriskt epos för den Nya världen. Dikterna är lov-sånger till människokroppen, associativa folkräkningar, vandringssånger och självbiografiska reseskildringar: en myllrande kartläggning av det amerikanska livet i mitten av artonhundratalet. I förordet till den första utgåvan beskriver Whitman För-enta staterna som den största dikten av alla, genomsyrad av de "vanliga människornas" briljans. Ralph Waldo Emerson, transcendentalistströrelsens fader, skrev beundrabrev till Whitman där han kallade *Leaves of Grass* för "the most extraordinary piece of wit and wisdom that America has yet contributed". Whitman skyndade sig att citera Emersons beröm i nästa upplaga – dock utan tillåtelse.

WALT WHITMAN FÖDDES 1819 i New York i en bullrig och fattig niobarnsfamilj. Han slutade skolan redan som elvaåring och arbetade därefter bland annat som tryckare, lärare, journalist och sjukvårdare under det amerikanska inbördeskriget. Det var ett liv präglat av rastlöshet och identitets-sökande, och det är just den där amerikanska jakten på både frihet och individuell identitet som präglar hans diktning, och

alldeles särskilt *Leaves of Grass* och dess kanske mest kända dikt, "Song of Myself". Whitman utgör ett slags brygga mellan den romantiskt anstrukna transcendentalsmen och den realistiska strömningen i amerikansk litteratur, och hans intensiva jagfokus öppnar på ett sätt upp för senare generationers bekännelsepoeter

Titeln *Leaves of Grass* kan föra tankarna både till det individuella grässtrået och till ordet "leaves" i sin andra bemärkelse, det vill säga blad, boksidor, och kanske i förlängningen till Bibelns insisterande på att allt kött är hö (på engelska ibland *grass*) som snart ska förgås. Hos Whitman finns en dubbel blick: världen är samtidigt evig och föränderlig, människorna han beskriver är både individer och tillfälliga inkarnationer av mänsklighetens ständiga upprepningar. Hans Amerika befolkas av högljudda arbetare, domare med slutna läppar, unga kvinnor på väg någonstans för att gifta sig, lekande barn, stridande soldater och pälsgjägare. Det är ett land som söker sig självt: när *Leaves of Grass* kom ut pågick slaveriet fortfarande för fullt, och inbördeskriget närmade sig. Whitman visste inte hur rätt han hade när han skrev att Amerika var "en nation full av nationer". Den harmoni han söker i sina dikter är på många sätt illusorisk: landet må vara "en ras av raser", men däri ligger också friktionen.

NATHANAEL O'REILLY ANVÄNDER sig av Benedict Andersons teori om "imagined communities" för att förstå Whitmans förhållande till sitt land. Han menar att Whitmans Amerika är just ett "imagined community", inte en beskrivning av ett verkligt Amerika utan av en utopi. Landet består av miljoner människor som egentligen är främmande för varandra men som kan känna ett slags gemenskap genom att till exempel läsa samma nyhetsmedier. Whitman, som ju hade ett förflutet som journalist, kunde nog intuitivt uppfatta detta, och hos honom finns en benhård tilltro till, som Peter Coviello skriver, "främlingars förmåga att känna igen, åtrå,

och vara intima med varandra". I *Leaves of Grass* ägnar Whitman sig åt att skriva fram ett folk, ett folk att identifiera sig med, gå upp i: "Of every hue and caste am I, of every rank and religion, / A farmer, mechanic, artist, gentleman, sailor, quaker, / Prisoner, fancy-man, rowdy, lawyer, physician, priest." Notera hur den typiskt amerikanska drömmen om smältdegeln genomsyrar dikten. Amerika är mångkulturellt och protofeministiskt: "I am the poet of the woman the same as the man, / And I say it is as great to be a woman as to be a man, / And I say there is nothing greater than the mother of men."

ALLA SAMHÄLLSKLASSER RYMS i Whitmans öppna blick – och här ger han, paradoxalt nog, samtidigt uttryck för den individualism som definierar amerikanskt nationsbygge. Var och en är fri att leva efter sitt eget samvete, på jakt efter "liv, frihet och strävan efter lycka", som det står i den amerikanska självständighetsförklaring-

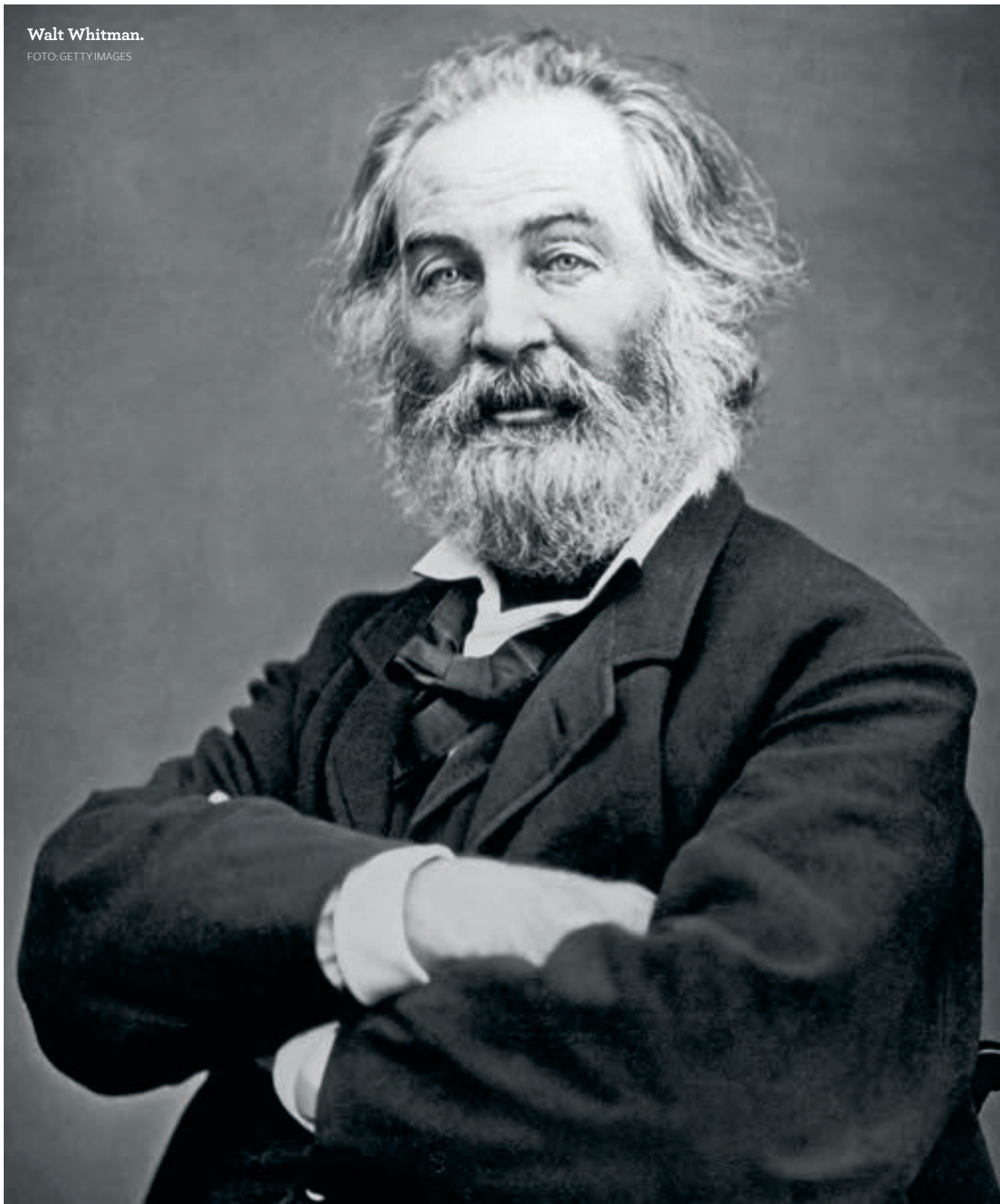
Just den där drömmen om (motor) vägen löper ju som en röd tråd genom i stort sett all amerikansk kulturproduktion.

en. På så sätt är *Leaves of Grass* en dikt som aspirerar lika mycket som den beskriver.

Whitman är allmänt ansedd som uppfinnare av den amerikanska fria versen. I *Leaves of Grass* sträcker diktraden ut sig, otämjd och liksom utspild, som man släpper efter tyglarna på en häst. Den travar på i sin egen takt mot ett okänt mål. Och textradens lössläppthet är en reflektion av Whitmans gränslöshet: han skröt glatt om att han kunde motsäga sig själv, för "I am large, I contain multitudes". Det

Walt Whitman.

FOTO:GETTY IMAGES

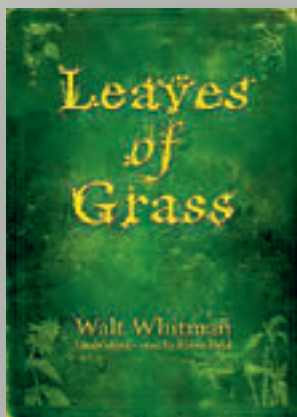

finns något provocerande över "Song of Myself". Dikten är svårklassificerad: Är den en katalog, en meditation, eller som litteraturvetaren Denis Donoghue skriver, "ett kulturellt missfoster"?

Artonhundratalets kritiker provocerades av Whitmans sexuella frispråkighet. Emily Dickinson sade att hon visserligen

inte läst honom men hade hört att han var "skamlig". Whitman skrev om kaskader av het kärlek och dallrande kvinnogelé på ett sätt som kunde få Beyoncé att rodna, och genom hans dikter löper ett tydligt homoerotiskt spår. Kroppen är lika viktig som själen och tanken, och i början av "Song of Myself" bjuder Whitman in läsaren att

följa honom till alla dikters källa, där man inte längre behöver nöja sig med de glåmiga spöken som dväls i gamla böcker. Nyckeln är de egna ögonen, rörligheten och sensualiteten. Det är ett förhållnings-sätt som inspirerats av transcendentalismen och dess överstepräst Ralph Waldo Emerson, som i essän "Self-Reliance" »

IDÉHISTORIA

Vi styr inte våra känslor

Ofta sägs det att man blir lycklig om man tänker positivt. Antikens filosofer hade en mer realistisk uppfattning, skriver **Paul Linjamaa**.

uppmnade sina landsmän att lita till och utforska sina egna sinnen. Whitman drömmer om en tid utan kyrkans präster, där var och en ska bli sin egen präst. (Whitmans föräldrar hade samröre med kväkarna, och kanske påverkade hans egen syn på religion.)

I "Song of the Open Road" skriver Whitman ett slags vagabondmanifest: den slingrande vägen är öppen för alla, den diskriminerar inte. Här ryms svarta, kvinnor, slavar och fattiga. Just den där drömmen om (motor)vägen löper ju som en röd tråd genom i stort sett all amerikansk kulturproduktion, och aktualiseras till exempel i Bruce Springsteens desperadoepos *Born to Run* och *Hungry Heart*. Men friheten är dyrköpt, det erkänner Whitman: den som följer honom på vägen kommer att få utstå hån, fattigdom och smälek. Samtidigt är hans tro på "I", det starka jaget, så obändig att ingenting egentligen tycks hota honom. Whitmans diktjag ser "Battles, the horrors of fratricidal war, the fever of doubtful news, the fitful events", men "they are not the Me myself".

VISSERLIGEN BLEV WHITMAN mer pessimistisk och konservativ med stigande ålder och sjukdom, men den man som skrev den första versionen av *Leaves of Grass* fullkomligen sprudlar av den demokratiska optimism som är kännetecknet för den tidiga amerikanska statsbildningen. Han blir aldrig uttalat politisk, men åtnjuter landets frihet och gläds åt dess variationsrikedom. Framförallt är han övertygad om att varje nation värd namnet måste hysa – och älska – sina poeter. Hur det är ställt med det idag är kanske bäst att låta vara osagt, men tvåhundra år efter Walt Whitmans födelse är USA fortfarande i allra högsta grad på jakt efter sin identitet. Vissa saker förändras aldrig. ✨

DEN SENASTE TIDEN har vi fått ta del av flera rapporter som vittnar om att den psykiska ohälsan i vårt land ökar, i synnerhet bland unga. Samtidigt är tillgången till livscoacher och självhjälpsböcker större än någonsin. Människor erbjuds snabba lösningar på hur man lär sig att tänka positivt, maximera sin mentala kapacitet och förverkliga sin inre potential. Till och med den statligt drivna arbetsförmedlingen erbjuder sådana tjänster. Men hur står det egentligen till med människans förmåga att själv bestämma över sin situation?

Det är grekisk-romersk filosofi och kristen teologi som har lagt grunden till det moderna västerländska tänkandet och framväxten av det som till slut blev modern psykologi. Antikens filosofer var de som först utvecklade avancerade tankegångar kring orsakerna bakom människans psykiska hälsa och hur man på bästa sätt balanserar sitt känsloliv i vardagen. Men historiskt sett är det i den kristna teologin som vi först hittar tanken om

att se sig omkring för att få detta bekräftat. Människor brister ständigt ut i känslouttringar som ter sig okontrollerbara och hade dessutom helt olika sociala, biologiska och kognitiva förutsättningar. En slav kunde naturligtvis inte själv välja när på morgonen han eller hon skulle kliva upp, eller vilka bestyr dagen skulle fyllas med. Alla hade inte förutsättningar att nå framgångar i de olympiska spelen, somliga lyckades helt enkelt inte hur mycket de än tränade. Människor kunde drabbas av vemod och melankoli. Men attityd då? Man kunde väl ändå påverka sin inställning? Nej, inte helt och hållet, enligt tidens filosofer.

Den antika världsbilden och antropologin var till stor del mekanisk. Jordelivet påverkades av de sju kända planeternas rörelser och medicinvetenskapen dominerades av *humoralpatologi*, tanken att människokroppen var uppbyggd av fyra grundläggande vätskor: blod och slem, svart och gul galla. Vätskornas balans i kroppen förklarade människans fysiska och psykiska välmående.

Människan till sin natur är en känslostyrd varelse som inte med viljekraft enkelt kan tänka bort negativa sinnestillstånd.

att människan har en fri vilja, och att det är hon själv som ansvarar för sitt öde. En kort historisk tillbakablick kan ge oss välbehövliga perspektiv på den moderna diskussionen kring psykisk ohälsa och den egna autonomin.

Under klassisk tid var föreställningen att människan har en fri vilja otänkbar. Det var snarare uppenbart för antika tänkare att människan inte rädde över sitt öde och sin sinnestämning, det räckte med

EN PERSON SOM till naturen lätt blev uppriord och våldsam ansågs ha mer blod och gul galla i kroppen, en vätska som producerades i levern och som korresponderade med de två heta elementen luft och eld, kopplade till planeten Mars. Det är därför vi fortfarande idag kan beskriva en person som "hetlevrad" eller "kolerisk" – från grekiskans *kholé*, ordet för galla, vätskan som ansågs styra leverns funktioner. Ordet "melankoli" är grekiska för svart galla (*melos, kholé*). Ett överflöd av den svarta gallan i kroppen gjorde människan mottaglig för depression och nedstämdhet. Det var den mörka planeten Saturnus som styrde över den svarta gallan och när den planeten ansågs påverka jorden var risken för melankoli överhängande.

Att ta kontroll över kroppen var av hög prioritet för varje seriös filosof, och anledningen till att flera filosofiskolor förknippades med särskilda dieter. (Pythagoreerna

Planeten Saturnus ansågs orsaka melankoli.

FOTO: ALAMY

var kända för sin vegetarianism.) Känslor kunde dock bara kontrolleras till en viss grad genom en välutvecklad rationell förståelse. Människans sinne ansågs bestå av en rationell del, och två känslomässiga delar. Men filosofer som Platon, Aristoteles och deras efterkommande föreställde sig aldrig att den rationella delen fullt ut kunde kontrollera de andra två delarna av sinnet, de som drevs av känslor som hunger, lust, mod och heder.

Det är bland vissa stoiker som vi först hittar embryot till vad som sedan blir tanken att människan egentligen har en helt fri vilja. Somliga filosofer i den stoiska skolan ansåg nämligen att det gick att uppnå något som liknade fullständig sinnlig autonomi från kroppens och kosmos påverkan. Men stoikerna var noga med att poängtera att detta var något som väldigt få lyckades renodla. De människor som uppnådde detta – ett tillstånd då man helt i kraft av sig själva kunde fatta beslut om vilka reaktioner som var passande i varje given situation – upphöjdes till halvgudomliga figurer.

IDÉN OM VILJEFRIHETEN kom dock att populariseras i och med kristendomens utbredning. Teologen Origenes av Alexandria var en av de första som på allvar formulerade doktrinen om att alla männi-

skor har en helt fri vilja. Origenes menade att Gud i begynnelsen hade skapat andliga varelser, som i början levde tillsammans med Gud. En del andeväsen valde dock självmant att röra sig bort från Gud och det var dessa som sedan blev mänskliga själar. Människan kunde själv bestämma om hon ville återvända till Gud, vilket man gjorde genom att acceptera Jesus frälsningsbudskap.

DEN KRISTNA GUDSBILDEN påverkade alltså utvecklingen mot den fria viljan. Gud var god och rättvis, det var de flesta överens om. Men för att Gud skulle kunna döma rättvist på domedagen förutsatte det att människan själv hade varit ansvarig för sina handlingar på jorden. Synd blev ett begrepp som var centralt i sammanhanget. Teodicéproblemet, hur en god Gud kan tillåta orättvisor, blev en fråga som kristna fortfarande tampas med.

De grekiska och romerska filosofernas utläggningar om etik och människans tankeförmåga påverkades inte på samma sätt av teologi och gudsbild. Platon och Aristoteles såg känslorna som komplement till den rationella delen av sinnet. Känslor var nödvändiga, de påminde människan om det goda och kunde stärka den rationella delen av sinnet. Inte ens alla

stoiker, som vi idag ofta förknippar med totalt känsloförtryck, förnekade detta. Dessa aspekter av den antika filosofin fick till slut även genomslag bland kristna tänkare och synen på den fria viljan komplicerades. Augustinus betonade att ett väl fungerande känsloliv, och där ingår även negativa känslor, kunde verka uppbyggligt för viljan och själslivet.

IDAG ÖVERSKÖLJS VI av information och valmöjligheter av alla möjliga slag. Men sökandet efter det perfekta livet och de till synes obegränsade möjligheterna att hålla sig sysselsatt leder allt som oftast till stress. En del av detta beror sannolikt på att vi tror att vi genom vår tankes kraft kan kontrollera vårt sinnestillstånd. Med coachning och rätt attityd skall vi undvika svärmod och istället nå framgång och outhärlig lycka.

Men kanske finns det anledning att påminna oss om delar av det antika synsättet på människans sinnesfunktioner, de som vidhöll att människan till sin natur är en känslostyrd varelse som inte med viljekraft enkelt kan tänka bort negativa sinnestillstånd. Det skulle inte ens vara önskvärt om det gick. En sådan inställning skulle kunna vara en bra utgångspunkt för en sundare syn på samspelet mellan vilja, eget ansvar och känsloliv. ✱

En ofiltrerad mänsklighet

Les Murrays poesi präglas av en inlevelse med människor som saknar språkrör bland journalisterna, skriver **Alfred Sjödin**.

Les Murray.

FOTO: PAUL HANSEN/TT

FINNS DET EN högerpopulistisk poesi? Många skulle svara nej på den frågan, antingen därför att de inte kan komma på något exempel, eller för att möjligheten av en sådan tycks vara utesluten från början. Och nog ligger det något oförenligt i sammansättningen av den skråniga vulgaritet och den upphöjda sensibilitet som vi vanligtvis associerar med högerpopulism respektive poesi. Om en poet döper en diktsamling till *Subhuman Redneck Poems* kan vi dock anta att konflikten mellan "folk" och "elit" spelar en väsentlig roll. Och faktiskt stämmer den australiske poeten Les Murray (f 1938) väl överens med många av de demografiska variabler och hållningar som utgör bilden av den typiske högerpopulisten. Politiska kategorier är sällan användbara för att beskriva ett poetiskt verk där vi oftast har att göra med känslomässiga attityder snarare än konsekventa åsiktspaket. Men om vi accepterar denna närhet kan hans författarskap ge insikter som även går att applicera i dagens Sverige.

POLITIKEN GÅR IGEN på flera nivåer i Les Murrays verk. Där kan man hitta dikter mot missriktade naturskyddsinsatser som leder till skogsbränder, eller epigram som ironiserar över hur västerländska intellektuella hävdar att Auschwitz omöjliggjort den gudstro som de själva systematiskt har försökt förstöra under århundraden. Fientligheten mot den statsunderstödda och politiserade kulturen går heller inte att ta miste på när han liknar den

vid en östtysk plastpåse som dragits över våra huvuden.

En hel del av detta skulle vara ointressant (om än uppiggande som omväxling) om det inte vore för den känslighet som också kan anas och ibland bryter fram tämmligen ogarderat. Dikterna präglas av en inlevelse som inte så mycket gäller de grupper som antas vara längst ned i en sociopolitisk maktordning, som de förlorare som inte riktigt räknas: de ohippa, de utstötta, den landsbygdsbefolkning som har lämnats efter i utvecklingen och saknar språkrör bland journalisterna. Les Murray, den överviktige bondpojken från ett dysfunktionellt hem som kom till staden för att studera och aldrig passade in, vet vad han talar om.

I de intressantare politiska dikterna kontrasteras dessa erfarenheter mot den ideologi som är rådande åtminstone i kulturvärlden. I en dikt mot vänsterns demonstrationer påpekar det tidigare mobbningsoffret Les Murray:

*The first demos I saw,
Before placards, were against me [...]
I learned your world order then.*

Den officiellt proklamerade jämlikheten och friheten ter sig också grymt ironisk för en fet pojke som på en badstrand konfronterats med den sexuella konkurrensens darwinism: "bared body is never equal".

Les Murray har också mycket att säga om de som säger sig företräda arbetar-

klassen men djupast sett föraktar dess livsstil. Att komma från arbetarklassen är ett stigma och inget man skryter med i salongerna: "More claim to come from the working class/ than admit they do."

SOM SYNES HAR Les Murray producerat många fyndiga *oneliners* med politiskt sting. Om man därtill lägger hans kontroversiella och mindre genomtänkta uttalanden i intervjuer kan man förvånas över att han blivit så omhuldad: han har vunnit många prestigefyllda priser, inte sällan hylats som den främste nu levande engelskspråkige poeten och varit på tal i Nobelpris-sammanhang. Till svenska har han översatts flera gånger. Det är möjligt att överseendet med impopulära åsikter var större i kulturvärlden under den tid då han byggde upp sitt rykte. Men jag tror också att det har att göra med att dikterna präglas av en sorts ofiltrerad mänsklighet av ett slag som allt-

Les Murray har också mycket att säga om dem som säger sig företräda arbetarklassen men djupast sett föraktar dess livsstil.

för ofta saknas i samtidslitteraturen.

En kritiker skulle kanske hävda att det är intellektuellt oansvarigt att kontrastera det egna missnöjet mot problem som inte blir mindre verkliga bara för att de är officiellt erkända. Samtidigt kan man anta att den folkliga frustrationen delvis närs av diskrepansen mellan den rådande ideologin och de vardagliga missförhållanden som inte stämmer överens med de givna förövar- och offerrollerna. Vi behöver också litteraturen för att uppmärksamma sådant, och man kan hävda att en litteratur som väjer för dessa svårigheter blir ointressant. Eller som poeten själv uttrycker det: "Brutal policy/ like inferior art, knows / whose fault it all is." ✨

Från Hamburg till Odessa

De teatrar och operahus som firman Fellner och Helmer ritade utgör ett gemensamt europeiskt kulturarv, skriver **Jakob Sjövall**.

DEN SOM BESÖKER operahus eller teatrar i de centrala och östra delarna av Europa upptäcker att dessa kulturbyggnader ofta är slående lika varandra. De flesta av dem är nämligen ritade av en och samma arkitektbyrå: firma Fellner och Helmer.

För hundra år sedan dog Hermann Helmer (1849–1919). Därmed var en epok i arkitekturhistorien slut, Ferdinand Fellner (1847–1916) hade gått bort några år tidigare. Fellner och Helmer fick uppdrag från Hamburg vid Nordsjön till Odessa vid Svarta havet. De ritade teatrar, operahus och konserthallar.

En sådan specialisering var på deras tid i och för sig inte unik. Bara i den tyskspråkiga delen av Europa fanns ett halvt dusin teaterarkitekter: till exempel byrå Heilmann och Littmann och de var för sig verkande arkitekterna Seeling och Sehring. Men Fellner och Helmer var klart mest produktiva och i sitt eget land Österrike-Ungern verkade de i princip utan konkurrens. Förutsättningarna att få uppdrag var för övrigt utmärkta. Det sena artonhundratalet var en period av ekonomisk tillväxt, urbanisering och rastlös kulturell verksamhet i hela Europa. Mellan 1889 och 1926 byggdes där inte mindre än 1 500 teatrar.

Idag finns det teatrar, konsertlokaler och operahus ritade av Fellner och Helmer i Tyskland, Schweiz, Österrike, Tjeckien, Slovakien, Polen, Ukraina, Ungern, Rumänien, Bulgarien och Kroatien. Till och med till Sverige sträckte sig byråns inflytande: Ferdinand Fellner kallades hit 1887 i samband med operabygget i Stockholm för att som expert bedöma ritningarna på de inkomna förslagen. Sammantaget ritade arkitektbyrån omkring femtio teatrar och konserthus av olika storlek och dignitet mellan åren 1873 och 1916. Det kanske mest påkostade av dem alla är operan i Odessa. När den invigdes 1887 var den världens näst största.

ARKITEKTBYRÅNS STORA FRAMGÅNG berodde delvis på att teaterbränder länge hade varit ett problem i Europa. Gamla teatrar var byggda av trä med liten eller ingen tanke på säkerhet. När dessutom gasbelysning infördes i dem förvandlades de till rena dödsfällor. Man har beräknat att nästan 5 000 människor omkom i teaterbränder bara mellan åren 1882 och 1897. Brand-

Kroatiska nationalteatern.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

säkerhetsföreskrifterna skärptes därför påtagligt under det sena 1800-talet.

FELLNER OCH HELMER bestämde sig för att utnyttja situationen. De skapade en tre- eller flerdeltad byggnadstyp: den främre delen bestod av vestibul, trappor och foajéer, den mellersta delen av själva salongen, och den tredje innefattade scen och verksamhetslokaler. Varje byggnadsdel hade ett eget tak, så att skadorna vid en kollaps avsevärt minskade. Gjutjärn istället för trä kunde nu också användas. Fellner och Helmers principlösning hyllades av en samtida kollega som "den segerrika typen för en modern teaterbyggnad". Även i andra hänseenden vinnlade sig de två arkitekterna om att framstå som moderna, effektiva och rationella. Scenutrustningen var alltid den senaste och arkitektbyrån ansågs arbeta snabbt och vara prisvärd.

Även i estetiskt hänseende följde arkitektbyrån med sin tid. I *Passanter* (1990) beskriver Daniel Hjorth träffande stilen så här: "Det verkar som om de hade konsulterat kejserlige sockerbagaren Demel i Wien för salongens utsmyckning med guld över vit kristyr, blå marsipan, röd sammet och ett myller av lössläppt trumpetande putti och gudomliga väsen i obekväma arbetsställningar." Är man kritisk kan man kalla

det kitsch. Men man kan också beskriva det som en blandning av historicism och eklekticism, med stilelement hämtade från egentligen lite varstans beroende på uppdraget.

Det är med andra ord artonhundratalsarkitektur ut i fingerspetsarna. Arkitekturen på Ringstrasse, den stora paradgatan i Wien, stod förstas stilistiskt nära Fellner och Helmers repertoar, men inspiration kom också från de berömda operorna i Dresden (av Gottfried Semper) och Paris (av Charles Garnier). När de bägge arkitekternas söner gick in i byrån vågade man sig till och med på att föra in vissa element från jugendstilen.

DE ALLRA FLESTA av dessa teatrar och konserthus finns kvar. De utgör ett högst påtagligt gemensamt kulturarv i stora delar av Europa, även om det kanske inte alltid är något man vill låtsas om. Namnen skvallrar ofta om en längtan efter det partikulära. Det kan heta Adam Mickiewicz-teatern, Ivan Zajc-teatern, József Katona-teatern, Ivan Vazov-teatern, Wilam Horzycateatern, Slovakiska nationalteatern, Rumänska statliga teatern och operan, Kroatiska nationalteatern eller Nationella akademiska teatern för opera och balett. Men de är alla ritade av firma Fellner och Helmer, Wien. ✨

En annan del av Förintelsen

I Ryssland och Ukraina byggde nazisterna inte utrotningsläger. Mördandet genomfördes ändå med stor effektivitet, skriver **Helena Lindskog**.

FÖRINTELSENS MINNESDAG DEN 27 januari instiftades i Sverige 1999 och internationellt via FN 2005. Fokus är med rätta på det industriella mördandet i Förintelse-lägren. Minnesdagens datum går tillbaka på befrielsen av Auschwitz. Samtidigt finns en annan del av Förintelsen. Den är av flera skäl inte lika uppmärksam. I Ukraina, Vitryssland, de baltiska staterna och europeiska Ryssland byggde nazisterna inte utrotningsläger.

Genom Molotov-Ribbentrop-pakten 1939 karvade Nazi-Tyskland och Sovjetunionen upp Östeuropa i varsin sfär. I juni 1941 bröt nazisterna pakten och gick till anfall under kodnamnet Operation Barbarossa. På kort tid trängde den tyska armén fram ända till Leningrads och Moskvas förorter, innan krigslyckan vände. Bakom frontlinjen genomförde nazisterna den slutliga lösningen av judefrågan enligt Wannseekonferensen. Här samlades judarna ihop och sköts vid kanten av i förväg förberedda gravar. Lokalbefolkningen tvingades att med egna verktyg både gräva gravarna och sedan skyffla igen dem.

Hur kunde detta hända? Psykologin bakom dessa fruktansvärda handlingar har beskrivits av Christopher R Browning i boken *Helt vanliga män* (1992). Enligt Browning var förklaringen varken ideologi, hat eller tvång utan beredvilligheten att underställa sig auktoriteter och grupptrycket. De flesta skulle förmodligen aldrig ha kunnat agera på detta sätt om de hade varit ensamma med offren.

En del bödlar blev tillfångatagna av sovjetiska soldater och dömda för sina brott. Andra levde sitt liv som om de inte hade varit med om något speciellt. Till slut har vittnen börjat tala. De är idag gamla och har inget att förlora, och det är först nu de har börjat få frågor om det som hänt.

EN PERSON SOM har gjort mycket för att få fram sanningen om denna tid är den franske katolske prästen Patrick Desbois. Under flera år reste han tillsammans med tolkar, fotografer och filmare i området och fick fram tusentals vittnesmål. Resultaten beskriver han i boken *The Holocaust by Bullets* (2008).

I boken *In Broad Daylight, the Secret Procedures behind the Holocaust by Bullets* (2018; först publicerad på franska 2015) försöker Desbois rekonstruera hur utrotningen fungerade i praktiken, logistiken med ansvarsområden, planläggning och utförande. Bödlarna tog sig an uppgiften med stor iver och effektivitet. Så fort som ett nytt område hade ockuperats utsågs någon i byn, kanske den lokale kommunfullmäktiges ordförande, att ansvara för ordningen och rapportera till den tyska överheten. Dagen före en avrättning fick den byansvarige order om att det behövdes ett visst antal hästar och vagnar, samt personer redo att gräva massgravar. Allt följde ett detaljerat tidsschema. Efter några timmar var dagsverket avklarat. Liken räknades och rapporterades vidare. Ofta fanns en fotograf närvarande som i propaganda-

syfte fotograferade eller filmade. Att mörda judar var en direkt gynnsam affär för bödlarna, deras överordnade och hantlangare, eftersom man kunde lägga beslag på offrens egendom.

Efter utförda dåd reste bödlarna vidare till nästa skogsbryn, by eller *shtetl*. Och livet i byarna gick vidare som vanligt, med all dagliga sysslor alltefter årstidernas växlingar. Men nu utan de judiska grannarna.

Desbois är speciellt lämpad för att kunna förstå hur de enkla bönderna i det tidigare Sovjetunionen resonerade, då han själv kommer från en liten fransk by. Han började sitt arbete med att intervjua sin farfar som hade suttit fänge i Rava Ruska nära staden Lviv i nuvarande Ukraina.

MITT EGET ENGAGEMANG beror på att mina farföräldrar, fastrar och kusiner mördades i det som idag är Vitryssland. Den ende som överlevde var min far, som inte var hemma när nazisterna kom. Nyligen besökte jag hans födelseby Horodec, nära staden Kobryn och avrättningsplatsen Bronnaja Gora. Inga skyltar leder fram till skogsvägen, men inne i skogen finns två monument smyckade med plastblommor resta över de 50 000 judar som här avrättades av nazisterna.

På större och kända platser som Babij Jar utanför Kiev, Paneriai utanför Vilnius eller Fort IX utanför Kaunas finns stora monument och museer. Men på hundratal andra platser, där massmord begicks, finns på sin höjd små minnesstenar. ✱

Minnesmärke i Paneriai.

FOTO: ALAMY

Fanny Forsberg Lundell är fil dr i franska vid Stockholms universitet.

Men vad är en bra värld?

Som tidigare verksamhetsledare för Humtank, en tankesmedja för humaniora, har jag förespråkade att humanister borde bli bättre på att adressera aktuella samhällsutmaningar. Jag kan fortfarande ställa mig bakom behovet av samhällsrelevans och en önskan om att vår gemensamma kunskapsproduktion ska komma till användning. Emellertid tycker jag mig se ett problem med hur forskare – inom mitt eget fält i alla fall – uppfattar uppdraget att ta sig an samhällsutmaningar.

Som verksam forskare inom andraspråksinlärnin, bevisade jag i juni förra året en konferens i Tokyo. En välkänd, inom fältet ledande professor, Lourdes Ortega från Georgetown University, förespråkade att vi måste ta upp kampen för "social justice" genom vår forskning. Professor Ortega har framförallt jobbat med kognitiva perspektiv på andraspråksinlärnin tidigare och har inte bedrivit forskning inom de kritiska perspektiv som annars brukar föra liknande resonemang. Detta slags brandtal kanske är vanliga i USA idag, men för mig som svensk forskare var det en tämligen surrealistisk upplevelse – var jag på konferens eller på ett politiskt möte? Nu i början på året publicerade samma forskare en artikel i *The Modern Language Journal* på temat "Equitable Multilingualism". Samma jämlikhetssträvan som hon gav uttryck för i Tokyo återfinns i denna artikel. Hon påpekar där bland annat en ensidighet gällande de grupper av andraspråkstalare som vi hittills studerat och har rätt i att det ofta är "västvärlden" som är vår empiriska bas. Jag kan bara understödja behovet av breddad empiri och replikeringar – i syftet att öka vår kunskap som primärt mål – däremot inte för att nå ett fördefinierat politiskt mål.

DET SÄGER SIG SJÄLVT att det är bra om forskningen leder till att vi får en bättre värld. Men vad är en bra värld? Vad är rättvisa? Vilka olika rättvisebegrepp finns det utrymme för inom dagens andraspråksforskning? En annan fråga är hur trovärdig forskningen framstår om ett politiskt mål är tydligt formulerat som det överordnade målet med forskningsprojektet – eller till och med för ett helt fält?

Många känner rädsla och desperation inför den aktuella politiska utvecklingen i världen. Men om inte forskarna sätter vetenskapen främst, vem skall då göra det? Om politiska agendor explicit görs som det överordnade syftet med forskningen – vad händer då med "mindre önskvärda" resultat? Tankarna går till SVT:s haveri i höstas då migrationsforskaren Joakim Ruist blev ifrågasatt för att ha framställt forskningsresultat som kunde gynna SD. Det vore katastrofalt om viss empirisk forskning tystades ner med argumentet att forskningen gynnar "mörka krafter". Ännu värre, kommer forskare ens våga att ställa frågor som inte svarar mot en visst uttalad politisk agenda?

Statsvetaren Christian Fernández utkom nyligen med boken *Tänka rätt eller tänka på andra* (Studentlitteratur, 2018) som tillika statsvetaren Peter Santesson skrev en intressant kolumn om i *Dagens Samhälle* (25/1 2019). Santesson påpekar att han tycker sig se en utveckling där prioriteringen inom akademien går från förnuftet till det sociala hänsynstagandet. Faktum är att jag idag inte sällan hör forskare prata om "rättvisa" och "jämlikhet" som det högre syftet med deras forskning. Jag önskar att det oftare var "kunskap" och "nyfikenhet på hur något verkligen förhåller sig".

I korthet

Titelpersonens betydelse

En del klassiska romaner har abstrakta namn som *Krig och fred*, *Brott och straff*, *Och solen har sin gång* och *Strändernas svall*. Andra har fått namn efter sin huvudperson, som *Oliver Twist* och *Anna Karenina*. Kanske är den senare typen mindre vanlig idag. Läsvärda svenska romaner från 2010-talet heter sådant som *Grand final i skojarbranschen*, *Twist*, *Finna sig* och *Egenmäktigt förfarande*.

Om en författare eller regissör väljer att ge sitt verk namn efter en av dess gestalter kan man fundera på om denne verkligen är så central. Att doktor Glas fått ge namn åt Söderbergs roman är rimligt. Vi får läsa hans dagbok och det är han som begår det mord som handlingen kretsar kring. Men är det inte lady Macbeth, snarare än sin make, som för handlingen framåt i Shakespeares pjäs? I François Truffauts film *Jules och Jim* skildras ett triangeldrama. Kanske är den tredje personen, Catherine, egentligen viktigast. Och är inte Karl-Arthur Ekenstedt huvudpersonen i Selma Lagerlöfs romaner *Charlotte Löwensköld* och *Anna Swärd*? Är Fanny verkligen så central i Ingmar Bergmans *Fanny och Alexander*?

James Joyces *Odysseus/Ulysses* har namn efter en gestalt som inte förekommer i romanen, men författaren visar därmed på likheten med Homeros epos. I Hitchcocks *Rebecca* (som bygger på en roman av Daphne du Maurier) får vi inte se titelpersonen, hon är redan död när filmen börjar. Men hon fortsätter ändå att i högsta grad påverka skeendet, varför titeln känns naturlig.

Don Quijote är självklart central i Cervantes roman. Men är inte även Sancho Panza avgörande för handlingen? Borde inte också han fått plats i titeln? Å andra sidan är han utan tvivel mindre originell än sin herre.

I Woody Allens film *Annie Hall* är väl huvudpersonen egentligen Allens egen gestalt, Alvy Singer. Vi får inte bara följa hans trassliga relation till Hall (spelad och inspirerad av Diane Keaton), vi får även återblickar på hans barndom och tidigare förhållanden. Men titeln behöver inte ange vem som förekommer mest i verket. Den kan vara ett uttryck för sympati.

Willy Kyrklund var ovanligt explicit på den punkten. I början på en av sina böcker skriver han: "Denna berättelse skall handla om Solange och Hugo. Den bär fördenskull icke bägges namn – Solange och Hugo. Den bär endast den älskades namn: Solange."

David Andersson

Detta nummers recensioner:

Göran Frankel försätter sig i trans; **Martin Lagerholm** hanterar åtrå och fasa; **Carl Rudbeck** iakttar en demografisk revolution; **Bengt G Nilsson** ölar i tropikerna; **Ann-Sofie Dahl** frossar i danska skandaler; **Katrine Marçal** varnar för allvetande algoritmer; **Lars Åke Augustsson** lystrar till en profet; **Ulf Lindström** firar Frihetens Utpost; **Erik W Larsson** misstror vetenskaplig utopism; **Karin Henriksson** följer en fördom över tid; **Lars-Håkan Svensson** granskar lån och stölder.

Cyborgen: redan en realitet.

FOTO: ALAMY

Mellan djur och övermänniska

Vår makt över den omgivande miljön ökar drastiskt, samtidigt som teknologin nu når in i våra egna kroppar. Men därmed uppstår en mängd svåra frågor om vad människan är och bör vara. Göran Frankel studerar en ny humanism som befinner sig i trans.

FRAMTIDEN

Föreställningarna om hur den ideala människan borde vara tog form redan i antikens Grekland. En frisk och vacker kropp skulle omsluta en levnadsvis och sund själ. Det förstnämnda kunde man få genom enträgen fysisk fostran. Det andra kunde uppnås med en målmedveten skolning under uppväxtåren och genom umgänget med kloka medborgare som Sokrates. Människan kunde förändra sig själv om hon verkligen så önskade. Humanismen, som vi vanligen förknippar med renässansen, har alltså sina rötter redan här, ändå nere i antiken.

Men ämnet för denna betraktelse är inte humanismen, utan den samtida företeelse som går under namnet transhumanism. Varför slitsam fysisk träning och mångårig skolning? Det är definitivt *low tech* jämfört med plastikkirurgi och snabb

uppkoppling. Det kommer att finnas en teknisk lösning på allt – gärna i form av en produkt som konsumenten kan lägga i shoppingkorgen.

Med andra ord handlar det om teknologiska utopier, och dessa liknar inte alls klassiker som Samuel Butlers *Erehwon*. Klassiska utopier är *nowhere*, saknar lokalisering. De transhumanistiska utopierna riktar in sig på vår framtid, där tekniken likt Aladdins lampa ska kunna leverera allt vi kan önska oss.

Den mänskliga naturen kan, enligt detta synsätt, bara förstås i förhållande till sina verktyg; den har evoluerat tillsammans med dessa. Med allt kraftfullare verktyg har människans makt över den omgivande miljön ökat. Teknologin sträcker sig nu inte bara utåt utan även inåt, in i våra kroppar. Cyborgen är redan en realitet, Du har kanske ett cochlea-implantat, en pacemaker, en artificiell höftled eller konstgjord ögonlins? Det är bara början på hur tekniken kommer

att invadera våra kroppar. Vad det enligt transhumanisterna de facto betyder är att människan håller på att ta kontrollen över sin egen biologiska evolution. Vi är inte längre utlämnade åt naturkrafternas godtycke.

Den tekniska utvecklingen har accelererat och kommer att rusa på ännu snabbare. Datorerna kommer att bli allt kraftfullare; det är kanske de som bygger nästa generation av superintelligenser, inte vi. Inom en nära framtid gör medicinska framsteg det möjligt att med god hälsa leva tills man blir ett par hundra år gammal. Vi kommer också att kunna manipulera våra kroppar och våra medvetanden efter eget gottfinnande. Man vill ha bättre minne och effektivare inlärningsförmåga och skarpere intelligens, eller också vill man ge våra kroppar extrem styrka och snabbhet. Kanske kan detta uppnås med ett gränssnitt som gör det möjligt att koppla upp oss mot >>

Genmodifiering: en förbrytelse?

FOTO: ALAMY

en alltmer avancerad elektronik. Evigt liv blir möjligt den dag hjärnans totala informationsinnehåll kan kopieras och köras på en dator. Inte ens döden kan begränsa människans potential. Döden, säger somliga transhumanister, är "en skandal", "en skymf" mot det mänskliga.

Människan befinner sig således i transit och på väg mot en posthuman existensform. Transhumanisterna citerar med gillande Nietzsche. Människan är en brygga, ett rep, mellan djuret och övermänniskan. Att Nietzsche enbart hade en moralisk förvandling i tankarna tycks inte störa någon.

År 2013 hölls en internationell konferens om transhumanism vid Karlsruhes Teknologiska institut med deltagande av filosofer, vetenskapshistoriker, teologer, sociologer och bioetiker. Detta har resulterat i en diger volym av essäer under redaktörskap av J Benjamin Hurlbut och Hava Tirosch-Saumelson: *Perfecting Human Futures. Transhuman Visions and Technological Imaginations*. Det bjuds på rätt snårig läsning där mycket överlappar vartannat och där upplägget inte alltid är så överskådligt – vilket i någon mån kompenseras av ett ambitiöst och omfattande index. Men den tålmodige läsaren kommer att belönas rikligt, för här finns många spännande tanketrådar och idéer att ta till sig. 14 essäer är indelade i tre block. Den första handlar om teknologiska visioner i förhållande till vår egen tid och den andra om visionernas politiska, etiska och religiösa implikationer. Den tredje består av några fallstudier.

Med tanke på de spekulativa inslagen i transhumanisternas visioner kan man fråga sig om det är värt att lägga så mycket lärd möda på dem som dessa forskare har gjort. Finns det några korn av fakta i något som mest av allt liknar science fiction? Dessutom är det ju ingen stor rörelse, även om det finns aktivistiska representanter i många länder och till och med en världsorganisation som kallar sig Humanity Plus.

Här är några av de motiv som nämns i essäerna. Hur fantastiska de teknologiska visioner än är, har de sin egen dynamik och kan mycket väl påverka såväl forskarvärlden som allmänheten. De kan inte bara få genomslag i forskningsinriktningar, utan också aktualisera frågor om vår egen tid och hur vi ser på oss själva. Var går gränsen mellan människa och maskin? Finns det en mänsklig essens, något en gång för alla givet? Vad

är normen, vad är avvikelserna? Man ska också beakta att det egentligen mer är en gradskillnad än en artskillnad mellan transhumanisten och folk i allmänhet. Vi lever ju alla i en värld som vetenskap och teknik totalt har omvandlat, och vår tro på teknikens möjligheter är

grundmurad.

Det spelar ingen roll om vi är teknooptimister eller teknopessimister. I det senare fallet tror man kanske inte på att tekniska lösningar kommer att bromsa klimatförändringarna. Men på teknikens kraft tvivlar man inte. Och det är en intressant kontrast till hur många för bara trekvarts sekel sedan var övertygade om att mänskliga aktiviteter inte skulle kunna rubba planetens ekologiska jämvikt. Då var inte begreppet *antropocen* uppfunnit.

Man ska också akta sig för att undervärdera den transhumanistiska rörelsen och betrakta den som perifer. Transhumanismen är något av en statsreligion i Silicon Valley, och därför har den också finansiella muskler. Techmiljardärer donerar gärna pengar till transhumanistiska projekt och har bekostat lärostolar även vid mycket anrika universitet. På filosofiska institutionen i Oxford

"Människan håller på att ta kontrollen över sin egen biologiska evolution. Vi är inte längre utlämnade åt naturkrafternas godtycke."

finns t ex Future of Humanity Institute. Dess chef Nick Bostrom är svensk, har ett aktivt förflutet inom transhumanismen och är en av dess ledande filosofer. Han figurerar flitigare i massmedierna än de framtidsforskare som biträder myndigheter och politiska organ. I det senare fallet är ju inte heller utredningarna lika färgstarka.

Det finns såväl motsägelser som blindade fläckar i den transhumanistiska världsbilden. Rörelsen är förvisso brokig och innehåller allt från extrema teknoradikaler till måttfullare element. Googles utvecklingschef Ray Kurzweil hävdar att både biologisk och teknologisk evolution

utvecklas exponentiellt. Sett som en graf med tiden som horisontell axel får man en allt brantare uppåtstigande utvecklingskurva. Det tog kanske en miljard år eller mer för livet att gå från encelliga till flercelliga organismer. Homininerna har funnits i tio miljoner år; evolutionen av tekniken sträcker sig maximalt över 100 000 år. Och nu rusar alltså utvecklingen på så att det som tidigare tog 1 000 år nu uppnås på bara några enstaka år! Vi närmar oss det som Kurzweil kallar singulariteten, en punkt där olika former av teknik och vetenskap löper samman och befruktar varandra. Vid det laget hänger människan inte med längre. Vi har gjort vår sista uppfinning. Nu tar maskinintelligenserna över och det är omöjligt för oss att förutsäga vad som händer bortom singulariteten.

Kurzweil och många av hans transhumanistiska meningsfränder har en bakgrund som mjukvaruingenjörer. De kommer från ett teknikområde där utvecklingen har varit explosiv. Förvisso har IT befruktat många andra teknologier, men den exponentiella kurvan låter sig inte skönjas överallt. Tekniken lever i deras ögon ett eget liv. Det är inte vi som styr tekniken, utan tekniken som styr oss. Och det är underligt med tanke på transhumanismens ursprung. Rötterna finns i upplysningstidens strävan att befria individen från kyrkans och den auktoritära statens järngrepp – en äkta humanism. Men hur autonom är den posthumana individen? Vad blir kvar av henne efter singulariteten?

Teknikfixeringen medför också att de visionära framtidsscenarierna tenderar

att fungera i ett politiskt, ekonomiskt och kulturellt vakuum. Man bortser från de krafter som bromsat utvecklingen inom en rad områden. Det var tekniskt möjligt men ekonomiskt ohållbart med masstransporter med överljudsflyg. Concordeprojektet lades ner. Och utvecklingen av kärnkraftstekniken gick i stå när riskerna ansågs oacceptabelt stora.

Kulturella skillnader mellan Europa och USA sätter sina spår även i transhumanismen. Den amerikanska versionen är libertariansk. Det är individens rätt att forma sin person som är det centrala. Samhället är trög kraft som bromsar utvecklingen. Detta belyses i *Perfecting*

Human Futures och kontrasteras mot hur man ser på teknisk utveckling inom EU. Här är det allmännas intresse i utvecklingen som betonas, och man försöker också stimulera en offentlig debatt om teknologier. Ett exempel är de livliga diskussionerna om genetiskt förändrade grödor i livsmedel, något som amerikanerna hade lättare att acceptera än euro-

förbannelse lagd på oss på grund av syndafallet eller en del av Guds plan med skapelsen. Transhumanisterna är motståndare till varje försök att integrera döden i livet som en naturlig del av den mänskliga naturen. Sjukdomar ska bekämpas, och döden är också en sjukdom.

Också på detta teologiska plan uppstår motsägelser. De flesta transhuma-

och bioetik – och kommer till helt olika slutsatser.

Melinda C Hall menar att det som är kärnan i debatten om en förbättrad människa är densammes antites: den funktionsnedsatte. Bioetik handlar om hur man dör, vilka reproduktiva val man har, vilken hälso- och sjukvård man har tillgång till och mycket annat. Allt detta bestäms av vilka antaganden man gör om vem som har rätt att leva och vad som gör livet värt att leva. Vad transhumanisterna tänker i dessa frågor och vad professionella bioetiker tänker överlappar delvis varannat. Det föranleder Melinda Hall att ganska detaljerat redogöra för olika bioetiska skolor. Det innebär tung läsning för den som mest är intresserad av transhumanismen, men säkert givande för den som vill orientera sig mer inom bioetiken.

Ännu finns inte möjligheten att redigera gener hos ett embryo i samband med provrörsbefruktning. Men de etiska problemen med selektion föreligger ju redan

”Det som gör det så svårt att diskutera teknoradikala utopier är att man faktiskt inte vet vad man talar om; det rör sig ju om fantasier och önskedrömmar.”

peérna. Andra försök att få igång debatt har inte varit lika framgångrika; få orkade t ex intressera sig för nanotekniken och dess framtid.

Den amerikanska synen har också ett revolutionärt romantiskt drag. Det är grabben som mixtrar hemma i garaget som har kraften att förändra samhället med sina omstörtande innovationer. Marknadskrafterna, inte samhället, kommer att avgöra ödet för sådana innovationer. Vad amerikanske visionärer i förlängningen ser är en globaliserad värld där staterna håller på att tappa kontrollen. Tyvärr är det ingen i *Perfecting Human Futures* som tar upp de amerikanska transhumanisternas älsklingstema: digitala kryptovalutor. Poängen med bitcoin och dess efterföljare är att de eliminerar mellanhänder som diverse statliga myndigheter och banker.

Som arvtagarna till upplysningen är de flesta transhumanister ateister. Men hur sekulariserade är de? Titlarna på flera av deras klassiker har en alldeles speciell klang. Vad sägs om *The Engines of Creation*, *The Age of Spiritual Machines* och *The Singularity is Near* (halleluja! frestas man tillägga i det sistnämnda fallet)? Flera av författarna i *Perfecting Human Futures* intresserar sig för de religiösa arketyper som dyker upp i den transhumanistiska föreställningsvärlden. Här finns inte bara paradiset och löftet om evigt liv. Här finns också apokalyptiska visioner om vad som kan gå snett i den teknologiska utvecklingen. Det finns mörka krafter som motarbetar teknikoptimisterna – de som inte är starka i tron och förordar en alltför stor dos försiktighet. En ledande transhumanist som Max Moore – föreståndare för kyonikinstitutet Alcor – kallar dem ”Antikrist”. Ironiskt nog menar han med Antikrist religiöst konservativa element.

Man kan således tala om en medveten sekularisering av religiösa föreställningar. Människan ska inte längre passivt hoppas på Paradiset; nu kan hon aktivt delta i *Paradise-engineering*. Döden är inte en

nister beskriver sig i god rationell anda som materialister. I väntan på det eviga livet kan de kanske snart ladda ner sin hjärnas informationsinnehåll på en hårdisk och hoppas att det finns tillräckligt med säkerhetskopieringar. Man kan alltså skilja medvetandet från kroppen; många materialister skulle värja sig mot en sådan dualism.

Det som gör det så svårt att diskutera teknoradikala utopier är att man faktiskt inte vet vad man talar om; det rör sig ju om fantasier och önskedrömmar. Eventuellt kommer de att realiseras, men i vilken form har vi ingen aning om. Men det finns åtminstone en teknologi som är på väg mot ett genombrott: genmodifiering. Man kan i vissa fall klippa bort eller ersätta gener på dna-strängen med hjälp av vissa enzymer och virus. Det är emellertid osäkra och svårhanterliga processer. För några år sedan dök ett nytt och effektivt redskap upp: CRISPR-cas 9. Med denna ”gen-sax” kan man klippa var som helst i genomet. En rad experiment har redan bekräftat dess användbarhet på växt- och djurgenom, och många trodde i höstas att CRISPR skulle leda till 2018 års Nobelpris i medicin.

Om människan så att säga kan uppgraderas är naturligtvis genselektion en tänkbar väg. Det är egentligen bara en uppsats i *Perfecting Human Futures* som utförligt diskuterar detta. I den anför Jürgen Habermas kritik mot designade spädbarn. Habermas tar avstånd från sådana tekniker eftersom man då har förvandlat barnet från en naturens gåva till en vara, en produkt. Efter massteriliseringsarna i förra seklet och det som skedde i Tredje riket är eugenik ett laddat ämne. Mer om detta kan man läsa i *The Bioethics of Enhancement. Transhumanism, Disability and Biopolitics* av Melinda C Hall, en filosofidocent vid Stetsonuniversitetet, samt i *Enhanced Beings. Human Germline Modification and the Law* av juridikprofessor Kerry Lynn Macintosh vid Santa Clara University. Båda handlar om eugenik

Kryptovalutor: transhumanismens älsklingstema.

FOTO: SHUTTERSTOCK

idag i form av prenatal diagnostik, något som kan leda till att de presumtiva föräldrarna väljer att abortera ett foster med någon form av genetisk defekt. Hall diskuterar också den svåra balansgången gentiska rådgivare måste gå för att ge objektiv information till föräldrarna. Det handlar om negativ eugenik – att välja bort något. Men den transhumanistiska visionen handlar om både att välja bort och att välja till, det vill säga: positiv eugenik.

Melinda Halls främsta måltavla är den kontroversielle etikprofessor Julian Savulescu i Oxford. Föräldrarna har enligt denne en moralisk plikt att se till deras barn föds utrustade med de bästa egenskaperna, avpassade för det bästa möjliga livet, och detta åstadkommer man bara med hjälp av dagens allra mest avancerade teknologi. Tack vare den biotekniska utvecklingen är reproduktionen inte längre ett roulettspel.

>>

Självfallet medför Savulescus inställning en rad problem. Vad betyder ”bäst”? Och vad är normalt och vad är avvikande? ”Funktionsnedsättning” är ett relativt begrepp. Hur nedsatt rörlighet eller förståndshandikapp slår beror på hur myndigheter, sjukvård, opinionsbildare, föräldrar och medmänniskor agerar. Det kan dessutom vara svårt att bedöma hur en funktionsnedsatt uppfattar sin livskvalitet. Den som har Downs syndrom kan själv tycka sig leva ett gott liv.

Men Savulescun nöjer sig inte med att förordna negativ eugenik. Så snart möjlig-

Nedsatt funktion: hur mycket är för mycket?

FOTO: WIKIPEDIA

heterna finns bör vi se till att vår avkomma utrustas med skarpaste möjliga intelligens, största möjliga minne och snabbaste möjliga inlärningsförmåga. Dessutom gäller det att ha gener som befördrar hälsa och ger ett långt liv. Med dessa egenskaper ökar ens valfrihet. Individens blir autonom och kan forma sitt eget liv. Den funktionsnedsatte är däremot alltid beroende av andra. Melinda Hall anammar inte utan vidare denna dikotomi. Hon påpekar att ingen i vårt samhälle kan sägas vara autonom; då har man glömt bort sin familj och alla andra som bär upp ens liv.

Det centrala i Halls bok är den stigmatisering som de funktionsnedsatta utsätts för. Detta kan man naturligtvis demonstrera utan att frammana den transhumanistiska filosofin. Men om man gör det blir kontrasten desto mer skärande. Och skarpast blir den i transhumanisternas syn på kognitiva funktionsnedsättningar. Ett skärpt intellekt är för dem nyckeln till det goda livet. Som James Hughes uttrycker saken: ”Transhumanismen är kampen för en smartare värld.” Och när Nick Bostrom ska förklara värdet av ett långt liv gör han det i intellektuella termer: ett långt liv kan kvantifieras i antalet artiklar och böcker man hinner

skriva... Det ligger också i detta synsätt ett slags förakt för kroppen. Den är skröplig, det är som att ”bo i en hydda av papper”. Bättre då att fly till en hårddisk.

Kerry Lynn Macintoshs *Enhanced Beings* är mer koncis och mer översiktlig än Halls bok. Men det bioetiska perspektivet är ett annat. Liksom Hall bekymrar sig Macintosh för den stigmatisering som utvecklingen mot den uppgraderade individen kan medföra. Men det är inte stigmatiseringen hos den som känner sig funktionellt mindervärdig som Macintosh diskuterar; den saken klarar hon av på mindre än en halv sida med en hänvisning till vad lagen säger om diskriminering. Nej, Macintosh oroar sig för hur den som genomgått genetisk modifiering kan stigmatiseras av avundssamma ”mindervärdiga”. Författaren kan inte heller hitta några hållbara moraliska skäl för att stoppa modifieringen. Man förbryter sig varken mot Gud eller Naturen. Hon underkänner också resonemanget att genetiskt modifierade embryon omvandlas till produkter. Inte heller ser hon någon risk för att samhället på sikt skulle stratifieras i biologiska kaster. Hon står i dessa avseende nära transhumanismen utan att någons nämnas den vid namn eller hänvisa till transhumanistiska tänkare.

För egen del har jag inga problem med argumentet att man inte ska sätta sig över en gudomlig världsordning; den debatten får den som tror på en sådan ordning föra. När det gäller att inte sätta sig över naturen har Macintosh rätt i att naturen själv inte är ofelbar och att den ingalunda ordnar allt till det bästa. Civilisationens historia handlar ju om hur vi har förhållit oss till naturen genom att utnyttja respektive anpassa oss till den. Vi ska inte underordna oss den, men en viss ödmjukhet hade nog varit klädsam. Vi vet aldrig tillräckligt mycket, och därför ska vi vara försiktiga.

Påståendet att människan med genetisk selektion och modifiering blir en produkt kan bemötas med hur vi betar oss som fostrare och föräldrar. Vi uppmuntar barnen att utbilda sig och drömmer om de högstatusyrken de ska kunna välja, vi stimulerar dem till aktiviteter vi själva kanske hade velat göra karriär inom men misslyckats med: idrott, dans, musik osv. Är inte det också att designa ett barn? Jo, och därför kan man kritisera när detta förhållningssätt drivs så långt att det skadar barnet. Genetisk modifiering av barnet är att gå mycket längre; embryot kan inte protestera men mycket väl ha synpunkter i vuxen ålder. Det fjärde argumentet mot en genmodifiering som ärvs och förs vidare i generationer är att det kan skapa ett samhälle där klass är ersatt

med genom och där en intelligensaristokrati urholkar demokratin. Men så länge man har rätt att välja vilken partner man vill, kommer de gener som ger ett kognitivt försprång att utspädas. Man kommer ofta att gifta sig utanför ”klanen”.

Det finns en tung invändning mot genselektion och genmodifiering som både Macintosh och Hall anför. Vanligen baseras den här typen av resonemang på genetisk reduktionism – ett slags ödestro – som genetikerna själva inte delar. Gener är inte allena rådande. De samspelar med miljön. De behöver inte heller alltid vara aktiva; det finns ”inre strömbrytare” som slår av och på dem. Dessutom är det vanligen flera gener som måste samverka för att ett visst anlag ska uttryckas. Låt oss trots allt anta att det föreligger en tvingande genetisk nödvändighet att en viss genkombination ger bättre minne och en klart förhöjd inlärningsförmåga. Det innebär dock ingen som helst garanti för att den som har begåvats med dessa anlag kommer att bruka dem. Barnet visar sig av olika skäl inte vara det minsta intresserad av studier. Inte heller finns det någon garanti för ett långt liv med motsvarande genkombination. Olyckor och andra oförsedda händelser kan förkorta livet.

Om man till denna osäkerhet lägger kostnaderna för operationer, screening och genmodifikation samt eventuella medicinska risker, är det svårt att förstå hur någon skulle vilja satsa på genvägen. Ingen nation och inget sjukförsäkringssystem skulle klara av den bördan. Men som mitt husorakel Falstaff, fakir har sagt: Det är svårt att sia. I synnerhet om framtiden.

Macintosh går också igenom det legala läget för implantering av genförändrade embryon. Eftersom det handlar om USA, är situationen komplicerad. Det finns ett federalt ramverk men också skiftande bestämmelser på delstatsnivå. Det finns inget generellt förbud mot att forska på genförändrade embryon så länge de inte implanteras i reproduktionssyfte. Detta kan dock, enligt författaren, förändras om en genmodifierad baby föds i ett annat land. Och det är precis vad som har hänt sedan *Enhanced Beings* skrevs. I november 2018 meddelade He Jiankui vid Södra universitetet för vetenskap och teknologi i Shenzhen att han med CRISPR har avlägsnat några mutationer i genen CCR5. Denna gen svarar för immunitet mot hiv-infektioner. Det har resulterat i födseln av ett par friska tvillingflickor. Flickornas far är hiv-positiv.

He Jiankui blev suspenderad. Men det är ingen tillfällighet att detta har skett just i Kina. Det var också i ett kinesiskt laboratorium som man för ett par

år sedan gjorde det första försöket att modifiera mänskliga könsceller med CRISPR. IVF – provrörsbefruktnings – har varit omfattande i Kina. I samband med detta är det tillåtet att lagra embryon upp till fem år, vilket förmodligen är en följd av enbarnspolitik. Under förutsättning att föräldrarna tillåter det saknar kinesiska läkare inte forskningsmaterial.

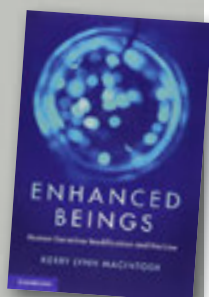
För 40 år sedan föddes den första provrörsbarn. Många trodde att det skulle vara en själlös fabriksprodukt. Nu vet vi bättre, och sedan dess har miljontals provrörsbarn fötts. Men vad det för slags bebisar framtiden bär i sitt sköte vet vi mindre om. ✱

Göran Frankel

PERFECTING HUMAN FUTURES
TRANSHUMAN VISIONS AND TECHNOLOGICAL IMAGINATIONS
J BENJAMIN HURLBUT & HAVA TIROSH-SAMUELSON (RED)
Springer VS 2016

THE BIOETHICS OF ENHANCEMENT
TRANSHUMANISM, DISABILITY, AND BIOPOLITICS
MELINDA C HALL
Lexington Books 2018

ENHANCED BEINGS
HUMAN GERMLINE MODIFICATION AND THE LAW
KERRY LYNN MACINTOSH
Cambridge University Press 2018

Sigmund Freud: inflytande på samtid och eftervärld.

FOTO: GETTY IMAGES

Hög vantrivselfaktor

IDÉHISTORIA

Sigmund Freuds inflytande på såväl samtid som eftervärld går väl knappast att överskatta. Och det är inte bara divanen på Berggasse 19 i Wien, begrepp som oedipuskomplex och överjag, eller psykoanalytikerns drömyddningar som blivit ikoniska. Lika bekant har han blivit som uttolkare av bildkonst och litteratur, och där den psykoanalytiska litteraturkritiken under 1900-talet har utvecklats till ett självständigt litteraturvetenskapligt fält, med särskilt framskjuten position i USA och i Frankrike. Går det exempelvis att tänka bort Sigmund Freud när man läser Franz Kafka? Eller Marcel Proust eller Virginia Woolf (minnet)? Eller James Joyce (medvetandeströmmarna)? Eller när man betraktar Salvador Dalís målningar (drömmarna)? Med titlar som *Vi vantrivs i kulturen* har Freud dessutom haft en – förvisso ständigt omstridd – inverkan på kulturstudier och civilisationskritik i vid mening.

Danska Judy Gammelgaard, lektor emeritus och praktiserande psykoanalytiker, vill i sin nya bok *Efter Freud*, med underrubriken *Erindringsförstyrrelser* [minnesstörningar] *og andre normale mærkværdigheder*, just understryka hur den freudianska psykoanalysen efter sin upphovsmans död fortsätter att göra intryck på oss, också långt bortom den tillämpade psykologin och psykoanalysen. I de nio essäernas resonemang och kommentarer utgår hon från både

välkända och mindre omtalade (icke-akademiska) skrifter av Freud.

Gammelgaards första tre texter uppehåller sig vid förgänglighet, minnesstörningar och *das Unheimliche* (det kusliga, det ohyggliga), medan de tre mellersta särskilt fokuserar på klinikern Freud, om minnets funktioner och det omedvetna, om narcissism och drömmar. Och hon avslutar med att fritt reflektera över den freudianska psykoanalysens utökade användningsområden, om kulturens, konstens och litteraturens personliga betydelse för Freud, och hur han där fann belägg för sin vetenskap utanför den snävt terapeutiska verksamheten. Särskilt intressanta är de passager där Gammelgaard pekar på Freuds egna privata erfarenheter och deras betydelse för hans hypoteser, och hur han ur till synes obetydliga händelser eller detaljer utvecklar komplexa idéer om människans psyke, i synnerhet de som är inriktade på de beständiga huvudtemana minne, sorg och upprepning.

Efter Freud driver inga vetenskapliga teser och presenterar heller inte några häpnadsväckande nya perspektiv på den framstående analytikerns spekulationer, men med hjälp av överlag kloka och intressanta iakttagelser, och genom att både fördjupa sig i och gå i clinch med Freuds texter, erinrar Gammelgaard läsaren om den än idag verkningfulla sprängkraften i och behållningen av hans kritisk-humanistiska tänkande. "De mest originella och insiktsfulla resultaten av Freuds vetenskapliga arbete har skapats i gränsområden",

>>

Olimpia: åtråvärd och fasansful.

THE TALES OF HOFFMANN

är en grundtanke Gammelgaard gärna återkommer till: "angränsande till andra forskningsfält som biologi, filosofi, arkeologi och språkvetenskap och till kollektiva kulturfenomen som religion, konst och litteratur".

I essän med titeln "Förgänglighet" påtar Gammelgaard också en annan tänkvärd – och problematisk – aspekt av forskaren Freuds särskilda inlevelse i just konsten och litteraturen. Hans egna skrifter vittnar om att han själv gärna uttryckte sig litterärt och i överensstämmelse med det hans vetenskap sökte svar på. "Men denna drivfjäder har samtidigt stått i motsättning till den sanning han genom sin vetenskap sträfvade efter, och som inte tålde för mycket svärmeri och erfarenhetsmystik." Freud var fullt medveten om predikamentet, men även om han i hög grad lyckades hålla sig kall, rationell och systematisk i sitt arbete, visste han att det alltid fanns något i det han undersökte som motsatte sig bindande vetenskapliga metoder.

I synnerhet litteraturen står i centrum för Gammelgaards studie, och hennes skärpta läsningar av såväl Freuds egna texter som de litterära verk han gärna återopade när han ville åskådliggöra sina teorier hör till bokens främsta förtjänster. I ett avsnitt resonerar hon om en särskild sorts upplevelse som Freud nämner i sin bok *Vardagslivets psykologi* – en företeelse som Romain Rolland valde att kalla "den oceaniska känslan" – och som hon beskriver som en sensation av starkt sinnlig karaktär och som får oss att momentant träda ut ur oss själva, i ett ögonblicks klarsyn. Redan här förstår vi att hon syftar på de "epifanier" som inte minst James Joyce laborerade med under hela sitt författarskap, bland annat i den lilla skriftsamlingen med samma namn, bestående av ett antal lyriska passager,

uppenbarelsen och små dramatiserade vardagsscener som framställer ett slags förhöjd närvaro i tiden och rummet.

I en av bokens centrala essäer går Gammelgaard mer på djupet i sina analyser av Freud som uttolkare av litterära texter, och där drar hon sig inte heller för att korrigera honom där hon anser att han har dragit fel slutsatser eller slarvat med läsningen. Detta inte minst i

"Inför åsynen av den mekaniska dockan Olimpia överväldigas romanens centralfigur Nathanael av såväl åtrå som fasa."

anslutning till hennes betraktelser över det verk som gav upphov till begreppet *das Unheimliche*, nämligen E T A Hoffmanns berömda berättelse *Sandmannen*. Inför åsynen av den mekaniska dockan Olimpia – en varelse med ånglaansikte men med stirrande ögon som verkar sakna förmågan att se – överväldigas romanens centralfigur Nathanael av såväl åtrå som fasa. Den ohyggliga känslan av att stå inför något som befinner sig mellan liv och död, mellan fantasi och verklighet, inför något *nästan* bekant, är ju ett ultrafreudianskt motiv och tangerar psykoanalytiska fenomen som projektioner, illusioner och speglingar.

Men Gammelgaard pekar alltså också på brister i Freuds läsningar, där han enligt henne generellt tar alltför litet hänsyn till de litterära verkens rent formmässiga kvaliteter. "Hans begeistring över konsten är begränsad av att han tvunget måste förstå den på sitt eget vis", alltså enbart i förbindelse med sin forskning och sina teorier. När han inte lyckas med det, verkar han näs-

tan oförmögen att kunna njuta av den, menar hon.

Gammelgaard låter betydande diktare och för Freud centrala litterära verk ledsaga de tematiskt ordnade kapitlen, där hon exempelvis under rubriken "Ni lider av minnen" inte helt överraskande resonerar om psykoanalytiska huvudmotiv i Prousts *På spaning efter den tid som flytt*, Virginia Woolfs *Mot fyren* och Søren Kierkegaards skrifter, och i dessa inte minst avhandlar kopplingarna mellan minne och sorg. I kapitlet "Kulturens obehag" (*Vi vantrivs i kulturen*), om kulturens börda, den kollektiva skulden och den "fetischistiska förnekelsen av denna skuld", dyker förstas Kafka upp, hos vilken de märkliga romanernas och historiernas utgång är en följd av "den andres blick" som uttryck för ett "sterilt och obscen överjag som stänger av alla flyktvägar".

När Gammelgaard särskilt dröjer vid den problematiska sexualmoralen i sekelskiftets Wien är det dock synd att hon inte utnyttjar tillfället att belysa Freuds teorier med saftiga exempel från hans generationskamrat och landsman, wienaren Arthur Schnitzlers samtidsberättelser, som inte sällan kan beskrivas som rena rama tillämpningen av Freud.

Där hade hon kunnat hitta många litterärt finfina exempel på Freuds antagande att "huvudorsaken till vår olycka är det samma som det som gjort oss till kultur-människor".

Men detta är bara randanmärkning- ar till en genomgående spännande och stimulerande textsamling. Övertygande erinrar den oss om att Freud själv aldrig begränsade psykoanalysen till blott och bart behandlingen av psykiskt lidande människor, utan i lika hög grad lät den påverkas av hans passionerade förhållande till vetenskap och konst, och på den vägen kom fram till häpnadsväckande insikter i det mänskliga psyket. ✨

Martin Lagerholm

EFTER FREUD
ERINDRINGS-
FORSTYRELSE OG
ANDRE NORMALE
MÆRKVÆRDIGHEDER
JUDY GAMMELGAARD
Hans Reitzels Forlag

Vår framtid: en ny, skön
caffelatte-värld.

FOTO: EMILIA OLOFSSON/TT

Varken svart eller vit

POLITIK

Om en bok ligger rätt i tiden just nu, så är det *Whiteshift*. För vilka problem och frågor står högre på den politiska agendan än populism och immigration? Båda är i full färd med att förändra den politiska och demografiska verkligheten, och det till mångas förfäran. Och kanske till nästa lika mångas förtjusning.

Med begreppet *whiteshift* syftar Eric Kaufmann, som är professor i statskunskap vid Birkbeck College i London, på den demografiska förändring, för att inte säga revolution, som just nu äger rum på båda sidor av Atlanten. Europa, USA och Kanada har alla varit vita länder. Gruppen av vita invånare har varit störst, den har dominerat politiskt, ekonomiskt och kulturellt. Snart är detta sakernas tillstånd ett minne blott.

De delar av världen som mest intresserar författaren håller i många fall på att bli vad han kallar *majority-minority* områden, det vill säga områden, det kan vara länder men än så länge gäller det vanligen städer, där ingen grupp längre är den klart dominerande utan där en mängd minoriteter – etniska eller religiösa – tillsammans utgör en majoritet. Storstäder som London och Toronto är redan där, och vi har bara sett början på en allt snabbare demografisk förändring.

Inte att undra på att den hittills domi-

nerande gruppen börjar känna sig som en främling i sitt eget land. Men det är inte första gången i världshistorien som stora demografiska förändringar upplevs som skrämmande och hotfulla.

I ett par kapitel blickar Kaufmann tillbaka på USA:s historia under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal då man – *Mutatis mutandis* – upplevde något som påminner om dagens situation. USA var då dominerat av så kallade WASP:s, white anglo-saxon protestants. Denna grupp började frukta att deras ställning skulle hotas av en våg av nya invandrare som inte passade in i hävdvunna demografiska mönster. Nu kom katoliker från Irland och Italien, judar från Östeuropa, kineser och japaner från Fjärran Östern. Farhågorna skulle komma att visa sig obefogade. Dessa nya grupper lät sig integreras i den vita majoriteten; de blev så att säga WASP trots att de var varken protestanter eller anglosaxare.

Men helt lätt var det inte. Så sent som på 1960-talet florerade fördomar mot dessa grupper, inte minst mot katoliker. När John F Kennedy valdes till USA:s president fruktade många att papisterna skulle ta makten och att Vita huset skulle styras från Vatikanen.

Trots vissa paralleller mellan då och nu är ändå situationen en annan, och den kommer att kräva andra lösningar. Kaufmann ser fyra olika scenarier framför sig som inte alltid behöver utesluta varandra utan, om vi har tur och kan hantera

situationen, kan komplettera varandra. Inspirerad av Albert Hirschmans trio av strategier – *exit, voice and loyalty* – som innebär att när vi inte gillar läget så flyttar vi eller så protesterar eller också finner vi oss. Kaufmanns kvartett av strategier är *fight, repress, flee* och *join*, alltså slåss mot förändringen, förneka den, fly från den eller att på olika sätt anamma den.

2016 är året som Kaufmann kallar *annus horribilis*, det hemska året, för västerländska liberaler. Den 26 juni röstade Storbritannien för att lämna EU, några månader senare valde USA Donald Trump till president. Det liberala systemet chockades och har ännu inte hämtat sig. Genast började folkviljans fiender propa på en ny omröstning (man hade uppenbarligen lärt sig av EU som ser till att de folk som röstar fel tvingas rösta om och om igen tills de begriper sitt eget bästa och röstar rätt). I USA började motsvarande krafter tala om *impeachment* – riksrätt – i stort sett redan innan Trump hade tillträtt sitt ämbete. Att på alla tänkbara och otänkbara sätt underminera demokratiska val blev ett lika vanligt som acceptabelt sätt att resonera och agera för den liberala elit som dittills hade tagit det som en självklarhet att deras vilja och världsbild aldrig fick ifrågasättas.

Orsakerna till dessa populistiska jordskred är förstås flera. I USA var en orsak att demokraternas kandidat Hillary Clinton genomförde en riktigt usel kampanj, men den kanske avgörande orsaken var

>>

Chicken tikka masala: typisk engelsk maträtt?

FOTO: SHUTTERSTOCK

att allt flera väljare oroadade sig för den ökade och till synes helt okontrollerade invandringen som, tyckte de, hotade inte bara deras jobb utan kanske ännu viktigare deras livsstil och traditioner. Kaufmann visar med massvis av statistik och diagram att frågor som handlar om traditioner och sätt att leva ofta är långt viktigare än ekonomiska intressen. Visst, den så omtalade polske rörmokaren kanske tog några arbetstillfällen från sin brittiska konkurrent, men det centrala var att han uppfattades som ett hot mot engelska traditioner.

När en brittisk minister tillfrågades om vad han ansåg vara en typisk engelsk maträtt och då svarade chicken tikka masala visade han att han inte förstod vad som hände utanför London och några universitetsstäder. Hillary Clinton begick ett liknande misstag när hon beskrev Trumps väljare som *deplorable and irredeemable*, beklagensvärda och förtappade.

I stora stycken överensstämmer Kaufmanns analys med David Goodharts uppdelning av folk mellan *någonstansare* och *varsomhelstare*, det vill säga: mellan dem som känner sig rotade på en viss plats och de andra som känner sig hemma överallt. Den förstnämnda gruppen hade inget annat val än att slåss – fight; de hade ingen lust att undertrycka sina önskemål eller möjligheter att bli en del av eliten, de kunde inte heller flytta. Populismen blev det naturliga alternativet för dem, något som politiker med känsla för vad som rör sig i tiden inte var sena att utnyttja.

Till skillnad från så många böcker i denna genre fördömer aldrig Kaufmann den populistiska tsunamin som har blivit resultatet av utvecklingen, utan försöker istället förklara den. Mycket av skulden lägger han på vad han kallar *left-modernism*, den elitistiska,

globalistiska ideologi som dominerar inom universitetsvärlden och de flesta massmedier. Denna ideologi lyckades länge att framgångsrikt stoppa all öppen debatt kring många av de frågor som verkligen engagerade vanligt folk. Den som ens vågade mumla om att okontrollerad massinvandring kanske skulle komma att orsaka problem som vi inte är kapabla att hantera stämplades omedelbart som rasist och därmed tog debatten slut. Få vågade längre ifrågasätta detta debattparadigm. Ordet "rasist" satte punkt för varje diskussion.

Vita män framställdes alla som syndare och rasister. Som exempel nämner Kaufmann den i vida kretsar beundrade Tanehisi Coates. Dennes vita läsare får veta att de är rasister, de insuper girigt anklagelsen och dyrkar honom för det. Kauf-

"I USA började folkviljans fiender tala om impeachment – riksrätt – i stort sett redan innan Trump hade tillträtt sitt ämbete."

mann säger att Coates analys egentligen aldrig dissekteras eller kritiserats. Den enda passande och tillåtna responsen är ett samfällt amen.

Länge kunde eliten upprätthålla denna diskursiva konsensus, men till slut blev det folkliga missnöjet för stort; när skyddsvallarna en gång hade brutit samman så var det visserligen inte fritt fram för den populistiska högern men det var inte längre möjligt att förse den med vare sig yrkesförbud eller munkavle. Vi ser resultatet runt om i världen – Frankrike, Österrike, Italien, USA och till och med i det Sverige som länge levde i den fromma illusionen om att vi skulle vara vaccinerade mot den populistiska

smittan eller, annorlunda uttryckt, mot legitimt folkligt missnöje. Signifikativt nog har högerpopulismen inte nått Japan, men där har man heller inte öppnat gränserna på vid gavel.

Kaufmann menar att dagens situation är en kanske ganska långvarig men antagligen övergående fas i en värld som är på väg mot det *whiteshift* som innebär att dikotomin vit eller svart kommer att bli överspelad, eller som han själv uttrycker saken: där det finns varken svart kaffe eller vit mjölk utan bara caffelatte.

Kaufmann vill visa att det är kontraproduktivt att som hittills skuldbelägga vita grupper; det är inget brott att vara vit och att uppskatta gamla traditioner och sin egen historia. Dessa grupper ska ha rätt att efter bästa förmåga och så länge de inte kränker andra grupper utforma sitt liv och vårda sin kulturella och sociala egenart.

Med stöd av statistik gör han det sannolikt att flera av dessa vita minoriteter kommer att växa. Han nämner amish och mormoner i USA, ultraortodoxa judar i Brooklyn och i Israel. Gruppen av amish växte mellan 1992 och 2013 med förbluffande 120 procent medan USA:s befolkning som helhet ökade med endast 23 procent. Om det fortsätter så kan halva USA:s befolkning var amish om 200 år, men det är förstas inte särskilt troligt. Tilltagande sekularisering och minskat barnafödande kommer att sätta stopp för en sådan utveckling för dessa, i Kauf-

manns terminologi, vita fundamentalister som har valt strategin att fly från det moderna samhället.

Det är – och ska vara – deras rättighet och de ska inte behöva kallas rasister för att de väljer att stå utanför och vägrar att beblanda sig med omvärlden. I Kaufmanns tillåtande värld ska man faktiskt ha rätt att föredra en livsstil som går tvärt emot den som vanligen förespråkas i den moderna världen. Samma sak gäller salafister, som också de ska ha möjlighet att sluta sig samman och leva sitt liv efter egna idéer. Men dessa fundamentalister av olika typer kommer i framtiden att leva i sina egna bubblor och bli något av ett exotiskt men långt ifrån utrotningshotat inslag. En liberal måste tolerera en sådan utveckling

men behöver för sakens skulle inte se den som något positivt.

Att utvecklingens huvudspår går mot strategin "join" är ovedersägligt, menar Kaufmann, alla kurvor pekar i den riktningen. I och med en allt mobilare befolkning som flyttar från landsbygden till städer ökar kontakterna mellan olika grupper, och med kontakter ökar också, hoppas och tror Kaufmann, förståelsen mellan dessa. Han fäster stora förhoppningar vid äktenskap mellan medlemmar av olika etniska grupper och religioner; de kommer att bli allt vanligare och allt mindre remarkabla och då suddas ut hittills till synes skarpa motsättningar.

Så här ser han framtiden: "Jag är för Whiteshift, en modell i vilken dagens vita majoriteter sömlöst och gradvis utvecklas till blandrasmajoriteter som tar till sig vita myter och symboler." Morgondagens vita kommer inte att se ut som dagens, och dagens ofta tydliga gränser mellan olika minoriteter kommer att bli porösa och suddiga. Hur lång vägen till denna nya sköna caffellattefärgade värld är finns det väl ingen som vet, men nog kommer det att dröja ett par generationer innan vi är där.

När Kaufmann skisserar sin framtidsvision blir han, kanske med nödvändighet, lite vag och menlöst välmenande; hans ser framför sig en värld där alla goda ting tycks vara möjliga att föräna. Men det förtar inte bokens värde eller relevans för dagens situation. Han avstår från att fördöma populisterna eftersom han inser att de är här för att stanna för överskådlig framtid. Det är till stor del det liberala etablissemangen som har skapat högerpopulismen genom sina högdragna översittarfasoner. Istället lyssnar Kaufmann till populisterna och tycks nästan vilja trösta dem genom att förklara att vita människor inte ska behöva be om ursäkt för sin hudfärgs skull. ✖

Carl Rudbeck

WHITESHIFT
POPULISM, IMMIGRATION
AND THE FUTURE OF
WHITE MAJORITIES
ERIC KAUFMANN
Allen Lane 2018

Ölflickor från Heineken: tvingas att stå ut med mycket.

FOTO: GETTYIMAGE

Mitt öl, mitt land

AFRIKA

Det är obligatoriskt att dricka i tropikerna, skrev den polske journalisten och författaren Ryszard Kapuściński. Man dricker gärna dagtid men framförallt på kvällen. Den tropiska natten är en förhärdat allierad med världens samlade producenter av sprit och öl. Den som avstår drickandet drabbas av tropikernas värsta plåga, nämligen sömnlöshet. Därför dricker alla, menade han.

När jag reste i Liberia i slutet av 1990-talet mellan det första och det andra inbördeskriget kunde jag konstatera att huvudstaden Monrovia till stor del var ödelagd. Människor svalt, många var beroende av nödhjälp, men öl fanns att köpa på barer i hela staden. Bryggeriet var en av få industriella anläggningar som hade förskonats helt från krigets vanvett.

När jag drygt tio år senare anlände till södra Sudan, som stod i begrepp att bli självständigt under namnet Sydsudan, fann jag att livsmedelsförsörjningen var komplicerad. Den mat som efterfrågades av alla vita utlänningar som strömmade till för att "hjälpa" den nya nationen måste flygas in från utlandet, främst

Kenya. De nybyggda barerna hade länge varit beroende av kenyanskt öl, men i utkanten av huvudstaden Juba upptäckte jag en imponerande anläggning. Ett nybyggt, toppmodernt ölbryggeri ägt av sydafrikaner. Det var en bergsäker investering, sade chefen som jag talade med.

Afrikaner älskar sitt öl. I Kenya heter det Tusker och dess slogan lyder *Bia yangu, nchi yangu* (Mitt öl, mitt land). Att vägra dricka Tusker ses som en opatriotisk handling.

Ölet Tusker är lite ovanligt i det att det är en rent kenyansk produkt vars anor sträcker sig tillbaka till 1922. I övriga delar av Afrika dominerar ofta ölsorter med utländska ägare, även om flaskans etikett kan signalera en afrikansk identitet. I Etiopien dricker man gärna ölet Saint George, och den som kan sin etiopiska historia vet att Sankt Göran har en viktig plats där. Sedan 1998 ägs bryggeriet dock av den franska öljätten Castel, vars produkter säljs i stora delar av den afrikanska kontinenten.

Vad har det populära ölet Primus i Centralafrika gemensamt med Star i Västafrika och Stella i Egypten? Jo, alla tre bryggs i Afrika men ägs av holländska Heineken. Om detta och mycket

>>

Rwanda: ölets roll i folkmordet är problematisk.

FOTO: WANDA GENOCIDE 20TH ANNIVERSARY FACEBOOK PAGE

annat handlar boken *Heineken in Africa* av den nederländske journalisten Olivier van Beemen. Boken bygger på fem års research i tolv afrikanska länder där Heineken brygger öl. Resultatet är en anklagelseakt som har dragit upp svallvågor i det nederländska parlamentet och givit vis krav på räfst och rättarting. Själv tycks van Beemen inte hysa några illusioner om att hans avslöjanden skall leda till konkreta förbättringar i Heinekens marknadsföring. För att bli ledande bryggare i Afrika i ständig tävlan med starka konkurrenter måste man många gånger bokstavligen gå över lik, enligt van Beemen.

Det Heineken sysslar med eller ger sitt godkännande till på den svarta kontinenten handlar enligt van Beemen om skattefusk, sexuella övergrepp, medhjälp till folkmord, avancerad korruption samt samarbete med diktatorer och krigsherrar.

Som journalist kan jag inte undgå att låta mig imponeras av van Beemens idoga grävande och hans stilfulla presentation av det han lagt i dagen. Det är engagerande och välskrivet, bör kunna konsumeras av alla som intresserar sig för en kritisk betraktelse över hur ölhanteringen i Afrika går till.

Ändå är det något som skaver. Jag är allergisk mot västerländska journalister och debattörer vars premiss och utgångspunkt automatiskt placerar

afrikanerna i offerrollen. Mellan rader i boken kan man utläsa att det alltid är Heinekens fel när bolagets afrikanska konsumenter blir alkoholister, eller på annat sätt utvecklar negativa sidoeffekter av sitt drickande. Afrikanerna sätter inte själva flaskan till läpparna. Det är ondsiniga holländska kapitalister som gör det åt dem, enligt bokens narrativ.

"Heineken har knappast gynnat Afrika alls" kan man läsa på omslagsfliken. Om nu tusentals afrikaner får sin utkomst i bryggerinäringen och miljoner finner njutning i att dricka Heinekens öl, skall inte det bokföras på plussidan? Bolagets uppmaning till ett ansvarsfullt och måttligt drickande – vid rätt tillfälle, på rätt plats och av rätt anledning – finner inte heller nåd inför van Beemens argusögon. Han ifrågasätter begreppet "måttligt drickande" och tycker att Heineken istället borde föreskriva två glas om dagen för män och ett för kvinnor. Som stöd för sin kritik hänvisar van Beemen till en forskare som hävdar att människor som inte har riktig kläm på engelska språket kan uppfatta orden "ansvarsfullt" och "dricka" utskrivna i samma mening, som att det är ansvarsfullt att dricka.

Där tror jag faktiskt att han underskattar afrikaner i gemen. För mig framstår detta som ren och skär paternalism.

"Enligt många utsagor inleddes mordorgier ofta med att rebeller drack sig berusade på det lokala ölet från bryggeriet Bralirwa, ägt av Heineken."

I Afrika är riktigt öl – till skillnad från alla de hembryggda drycker som förekommer – en statusmarkör. Även i den kategorin finns det en preferensordning. En riktig Heineken importerad från Nederländerna smäller högre än något annat. Är den godare än lokalt producerat öl i valfritt afrikanskt land? Nej, en lager är en lager och de flesta ölbrickare skulle vid ett blindtest inte kunna skilja den ena från den andra. Därför handlar all försäljning om marknadsföring. En marknadsanalytiker som van Beemen talat med säger att premiumöl, som Heineken, är en *aspirational product*. Omkring 30 procent av de afrikaner som dricker

Heineken har egentligen inte råd, men de gör det ändå för att framstå som solventa och framgångsrika.

Författarens ambition att vilja skydda afrikanska ölbrickare från aggressiv holländsk marknadsföring som de antas sakna immunitet

emot, genomsyrar hela boken. Här finns en undertext som berättar att afrikaner inte dricker av fri vilja, i vart fall inte Heinekens dyra öl, utan manipuleras till det. Omsorgen om människor som säkerligen är fullt kapabla att fatta självständiga beslut rörande sitt ölintag blir till ett moraliserande som jag inte tycker är värdigt en så kompetent journalist som van Beemen.

Man behöver dock inte vara någon moralist för att häpna över Heinekens försäljningsmetoder i Nigeria. I detta jätteland finns det miljoner människor som vill berusa sig men som inte har råd med riktigt öl. De får hålla till godo med alkoholhaltiga drycker av mycket tvivelaktig kvalitet. Många gånger hälsofarliga, ibland dödliga. Heineken har inlett en kampanj som uttalat syftar till att få människor att dricka icke hälsovådlig alkohol, det vill säga: först och främst den egna produkten. Bolagets chefer säger att det handlar om ett samhällseligt ansvarstagande.

2014 arrangerade Heineken ett öl- och hälsosymposium i Nigeria. Medicindisar, politiker och affärsmän deltog. En professor höll ett inledningsanförande med rubriken "Öl som en del av en hälsosam livsstil". Han framhöll där ölets alla välsignelsebringande effekter. Det mins-

kade risken för diabetes, högt blodtryck och cancer. Ölbrickare levde längre och var smartare.

Nigerias tidningar var inte sena att hoppa på öltåget och det ledde till arrangerandet av en *Media Beer Academy*, en workshop där journalister fick lära sig allt de behövde veta om öl. De skulle därefter kunna skriva i sitt cv att de hade en MBA, vilket normalt betyder *Master of Business Administration*, men i det här sammanhanget alltså stod för *Media Beer Academy*. Journalister fick betalt för att skriva nyhetstexter som var förtäckt reklam för Heinekens öl.

Det var en helt skamlös marknadsföring som även innehöll nyttjandet av så kallade *Promotion Girls*. Det rör sig om flickor som arbetar på barer där Heinekens öl säljs. Flickornas uppgift är helt enkelt att få kunderna att dricka så mycket som möjligt och verksamheten ligger ofta snubblande nära prostitution. Heinekens kontor i Nigeria fick redan för många år sedan in rapporter om allvarliga missförhållanden. Det visade sig att ölflickorna ofta våldtogs på barernas

**HEINEKEN IN AFRICA
A MULTINATIONAL
UNLEASHED**
OLIVIER VAN BEEMEN
C Hurst & Co 2019

toaletter. De tvingades att under varje arbetspass stå ut med mycket när-
gången fysisk beröring utan rätt att kla-
ga, och inte särskilt oväntat kom de att
utgöra en kategori där hiv-prevalensen
sköt i höjden. Enbart i storstaden Lagos
uppges det finnas tusentals ölflickor
som ofta måste lägga större delen av sin
lön på besök hos gynekologen, enligt
van Beemen.

Till det mest graverande som van
Beemen exponerar i sin kritiska betrak-
telse av Heineken hör det nära sam-
arbetet mellan bolaget och ett antal
afrikanska enväldshärskare. I Burun-
di äger Heineken 59 procent av bryg-
geriet Brarudi. Staten äger resten och
det betyder att landets president har
rätt att tillsätta vissa styrelseposter.
Det har han utnyttjat för att placera en
högt uppsatt domare i Burundis kon-
stitutionsdomstol i bryggeriets sty-
relse. Som tack drev domaren igenom
en förändring i landets grundlag som
gav presidenten möjlighet att återväl-
jas ännu en gång, trots att han hade sut-
tit det tillåtna antalet mandatperio-
der. Ett lika skadligt som vanligt trick i
afrikanska skendemokratier. Heineken
betalar styrelsearvode till domaren, vil-
ket betyder att bolaget de facto finan-
sierar urholkningen av det parlamenta-
risk systemet i landet.

I grannlandet Rwanda inträffade
ett folkmord 1994. Tutsier mördades
av hutuer. Enligt många utsagor inled-
des mordorgier ofta med att rebeller
drack sig berusade på det lokala ölet
från bryggeriet Bralirwa, ägt av Heine-
ken. Ölbackar och tomma flaskor blan-
dades med ihjälhackade människor
på nyhetsbilderna. Heineken stod på
sig och vägrade stänga kranarna under
massakern som pågick i flera månader.
"Varför?" undrade en av bryggeriets
talespersoner retoriskt. "Så länge det
finns en efterfrågan och vi kan produ-
cera så tror jag inte det är nödvändigt"
[att sluta producera öl].

Ölets roll i folkmordet problemati-
serades aldrig av Heineken. "Affä-
rer är affärer", sade en representant för
bolaget. "För oss var volymen det vik-
tigaste." En annan tillade att det skul-
le kunna uppfattas som sabotage om
Bralirwa slutade att brygga öl. Mördar-
na hade kunnat känna sig motarbete-
de, var alltså kontentan av det resone-
manget.

Hade Heineken kunnat bidra till att
rädda människoliv i Rwanda? Det får
vi aldrig veta, men att frågan kan och
måste ställas är allvarligt nog. ❄

Bengt G Nilsson

Lars Løkke Rasmussen: håller kommentatorerna sysselsatta.

FOTO: PETER GROSEN

Överlevaren

POLITIK

Med Lars Løkke Rasmussen som
dansk regeringschef löper lan-
dets politiska kommentato-
rer ingen större risk att få slut på arbets-
uppgifter. Två av de mer färgstarka i gen-
ren, Henrik Qvortrup och Lars Trier
Mogensen, som regelbundet förser titta-
re och läsare med analyser av det politis-
ka läget, har nu slagit sina påsar ihop och
författat en bok om de stundtals stormi-
ga fyra åren sedan Løkke övertog nyck-
larna till statsministerkontoret på Slots-
holmen.

Dem hade Løkke haft i sitt förvar
redan en gång tidigare, om än för en kor-
tare period. Sommaren 2009 fick han
hoppa in som ett slags statsminister-
vikarie under ett och ett halvt år när hans
företrädare flyttade sitt pick och pack
till Bryssel för att bli generalsekreterare
för Nato. Helt självklart att Løkke skul-
le överta dem denna gång var det där-
emot inte, efter en rejäl förlust för hans
parti, det liberala Venstre, i valet 2015:

en tillbakagång som han dessutom själv
hade stort ansvar för. Väljarna hade helt
enkelt tröttnat på alla de skandaler som
på något vis alltid följer i mannens spår
och som till slut kostade hans parti posi-
tionen som största borgerliga parti.

Den platsen övertogs istället av Dansk
Folkeparti, eller i alla fall plat-
sen som största parti i *blå blok* – för så
värst borgerligt är ju DF inte vid närma-
re anblick. Inte heller om jämförelsen
görs med dess svenska systerparti Sveri-
gedemokraterna, som har en klart skar-
pare icke-socialistisk profil än DF, i alla
fall om man ser till den ekonomiska poli-
tiken.

I *For enhver pris* redogörs det noga
för alla de problem som har kantat Løk-
kes regeringar under den innevaran-
de mandatperioden, en del i högsta grad
självförfäddade och andra i mindre grad
eller inte alls. För det är regeringar i plu-
ral vi talar om, två stycken; först en ren
Venstre-regering som satt i ett och ett
halvt år från sommaren 2015, med bara
34 mandat av 179 bakom sig i folketing-
et. Det minimalistiska rekordet slås bara >>

i Danmarkshistorien av Poul Hartlings lilla Venstre-regering på 1970-talet, som inte uppbådade mer än 22 mandat.

Därefter en trepartiregering tillsammans med de två små borgerliga partierna Liberal Alliance och De Konservative, Løkke III eller *Trekårverregeringen* som de själv gärna kallar den med en blinkning tillbaka till forna tiders Schlüter-regeringar. Løkke III är nu med stormsteg på väg att möta väljarna i det folketingsval som regeringschefen själv ska utlysa någon gång före mandatperiodens utgång i mitten av juni. Förmodligen blir det, tippas många, i sista minuten, för statsministern drar gärna på saker i det långsta.

Boken bjuder på fascinerande läsning om alla turer och förhandlingar, den är rappt skriven och synnerligen detaljerad. Och initierad, dessutom; att Christiansborg är en erkänd skvallercentral kan ingen tvivla på efter att ha tagit sig igenom de 356 sidorna där ingen sten lämnas orörd och ingen sensation onämnd. Så har också den ene av författarna, Henrik Qvortrup, bland mycket annat även ett förflutet som chefredaktör för den kulörta veckotidningen *Se og Hør*.

Även om boken också bygger på skriftliga källor, av vilka författarna väl själva signerat en hel del, är det i första hand de ingående intervjuer som de gjort med mer än femtio "centralt placerade" nyckelpersoner som boken lutar sig mot. Samtliga är anonyma, fast så svårt att räkna ut varifrån informationen härrör är det faktiskt inte på sina håll, inte för den som följer dansk politik med mer än ett halvhjärtat engagemang.

Ibland blir det litet övertydligt, som när det redogörs för vad en politiker, i detta fall partiveteranen Brian Mikkelsen från De Konservative, numera direktör i näringslivet, viskar i sin partiledares öra för att få honom att tuffa till sig i förhandlingen med den superslipade statsministern.

En "dramatisk insiderberetning" som tar med läsaren in i regeringens allra heligaste utlovas i bokens baksidestext och det första ledet, dramatiken, är uppenbart författarnas främsta intresse. Däremot är man inte alltid lika noga med att få alla detaljer, eller ens skeenden, ett helt och hållet stämma med verkligheten, har det hävdats från en del just insiderhåll.

Hur det är med den saken vet bara de som var och är med. Boken lär i alla fall knappast ha delats ut som förra årets julklapp till familjen Løkke Rasmussens familj och vänner, det kan vi utgå från.

Lars Løkke Rasmussen har förvisso alltid varit duktig på att trassla in sig i diverse skandaler och affärer, både privata och politiska. Den omtalade dåliga

Løkke III: möter snart väljarna.

FOTO: TT

privatekonomin – hur nu det är möjligt för en toppolitiker som har uppburit en miljonlön i decennier – har skapat många bekymmer och är en viktig orsak till Venstres klena valresultat både 2015 och i kommunalvalet hösten 2017. I det förra var, vilket kanske är något udda, partiledarens kalsonger ett allmänt samtalsämne i landet, när det hade kommit fram att Venstre hade försett Løkke med en ny och komplett garderob från topp till tå.

Vore det enbart dessa mindre smickrande karaktärdrag som varit avgörande, skulle karriären knappast ha nått hela vägen in i statsministerresidenset

partiledarskapet till sin främste rival, nuvarande finansministern Kristian Jensen, under ett extraordinärt partirådsmöte i Odense sommaren 2014.

Efter en kraftsamling som har blivit klassisk i dansk politik lyckades den skicklige talaren – och övertalaren – Løkke hänga kvar, om än i ett slags delat partiledarskap som Jensen dock inte sett mycket av. Kristian Jensen, då utrikesminister, var omvittnat hjälpsam när hans partikamrat statsministern några år senare uttryckte förhoppningar om att dra sig tillbaka till en välavlönad toppost i utlan-

"Lars Løkke Rasmussen har förvisso alltid varit duktig på att trassla in sig i diverse skandaler och affärer, både privata och politiska."

Marienburg. Lars Løkke Rasmussen är också en visionärs man, vars politiska liv har kantats av storslagna reformer och planer för landet. Avskaffandet av den dyra och otidsenliga *efterlønnen* under första statsministerrundan är ett strålande exempel, eller för den del den sundhedsreform som debatteras i dessa dagar (hälsofrågor är ett specialintresse sedan hans tid som *amtsborgmester*).

Men det var lättare förr, som då med efterlønnen. Dagens parlamentariska läge underlättar inte breda grepp av la Løkke. Man kunde också förledas att tro att det vore enklare med en enpartiregering, som 2015–2016, men inte när det handlar om ett parti som dras med så många stridande viljor som Venstre. Det var på håret att Løkke hade förlorat

det. Men för det var konkurrensen för stor och Danmark för litet.

Att ställa upp till Løkkes försvar i Odense och i andra skarpa lägen har dock inte lönat sig något vidare. Lars Løkke Rasmussen är inte sina vänners vän. Fråga bara de båda trofasta vännerna och försvarsministrarna i Løkke II-regeringen, Carl Holst och Peter Christensen, som lämnades ute i kylan när chefen hade andra planer.

Peter Christensen – eller PC som han kallas – fick vackert flytta på sig när regeringen utvidgades från ett till tre borgerliga partier i november 2016. Den manövern räddade dels Løkke kvar vid makten, dels försåg den lilla Liberal Alliance med en välkommen reträtt från de många ultimativa krav om sänkningar av *topskatten* som hade förordat det borgerliga

samarbetet ett bra tag; ideologiskt rättänt men parlamentariskt helt ogörligt, vilket alla insåg utom LA:s partiledare Anders Samuelson.

Livet med tre partier som ska sam-sas har dock inte blivit så mycket lugna-re, framförallt inte eftersom Løkke III i alla lägen behöver stöd i folketing-et från Dansk Folkeparti. LA och DF befinner sig ideologiskt så långt ifrån varandra som tänkas kan inom ett och samma block, och med personkemin är det inte mycket bättre ställt. De båda partiledarna sägs knappt ens kunna vis-tas i samma rum.

På något vis har Løkke och hans tred-je regering ändå nu regerat tillsam-mans under snart två och ett halvt år. Frågan är om han gör det, tillsammans i någon konstellation eller med hjälp av stödpartier, även efter årets val. Opi-nionsmätningarna är inte uppmunt-rande, och nya partier – Nye Borgerli-ge och det pinfärska och märkliga par-ti som just lanserats av förre Venstre-mannen och fängelsekunden Klaus Riskær – ger statsministern nya gråa hår. Å andra sidan är det inte mindre stökigt på den röda sidan, där Socialde-mokraternas Mette Frederiksen, vis av erfarenheterna från den förra socialde-mokratiskt ledda regeringen, har för-klarat att det blir en enpartiregering denna gång om de vinner valet.

Räkna ut Lars Løkke Rasmussen ska man dock inte, även om siffrorna pekar just nu åt fel håll för det borgerli-ga lägret. Som Trier Mogensens och Qvortrups bok visar, är han en överle-vare av format; ett slags danskt svar på Bill Clinton, *The Comeback Kid*. Den talangen lär han få god användning för under de närmaste månaderna fram till valet, när det nu kommer. Men stats-ministern till varje pris – *til enhver pris* – tän-ker Løkke inte bli, har han förklarat. Fast det sa han ju förra gången också. ❀

Ann-Sofie Dahl

FOR ENHVER PRIS
DRAMATISK INSIDER-
FORTELLING OM LØKKE
OFRINGER FOR AT OVER-
LEVE SOM STATSMINISTER
 HENRIK QVORTRUP &
 LARS TRIER MOGENSEN
 People's Press 2018

Pokémon Go: ny form av kapitalism.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Hur du skapar värde

EKONOMI

Ni minns kanske *Pokémon Go*. Spe-let lanserades som mobiltele-fonapp 2016. Virtuella Pokémon-figurer i glada färger fanns utplacerade i din lokala miljö och du var tvungen att fysiskt ta dig dit för att ”fånga dem” och därmed få poäng. Det blev en världssuc-cé och det skrevs otaliga tidningsartiklar om att det här var en ny form av dataspel: ett som fick folk att faktiskt lämna huset, gå ut i friska luften och lära känna sina kvarter. *Pokémon Go* var hälsosamt. Eller i alla fall oskyldigt.

Harvardprofessorn Shoshana Zuboff håller inte med. Hon beskriver i sin nya bok att *Pokémon Go* var något helt annat. Detta var ingen snäll skärmbase-rad utomhusaktivitet att ägna sig åt till-sammans med barnen under en lördags-promenad: *Pokémon Go* var en ny form av kapitalism.

Och en oerhört destruktiv sådan.

Det populära spelet var i själva ver-ket ett sätt för techbolagen att samla in enorma mängder data från människor som trodde att de bara lekte en lek. Och bara ett par dagar efter det att appen lan-serades erbjöds företag att köpa virtuell närvaro i *Pokémon Go*. McDonald's, Star-bucks och andra betalade för att ove-tande spelare skulle styras mot deras vidöppna dörrar. Det här var en jakt på Pokémons som inte alls tog ut männi-skor i ”den riktiga världen”, utan ut i en

av techbolagen kontrollerad verklighet där vartenda steg övervakades och styr-des av högst betalande kommersiella intressen via en mobiltelefon-app.

Detta är, principerna för vad Shosha-na Zuboff, kallar övervakningskapita-lismen: ett ekonomiskt system som vi ganska omedvetet har trätt in i.

Hennes 700-sidiga tegelsten *The Age of Surveillance Capitalism* har blivit väl-digt omdiskuterad internationellt sedan den kom ut i februari. Boken har jäm-förts med Rachel Carsons *Tyst vår*, som på 1960-talet blev ett av startskotten för den tidiga miljörörelsen. *Tyst vår* gjorde folk medvetna om bekämpningsmedel och deras oerhört negativa konsekven-ser för människa och miljö. På samma sätt tror en del recensenter att Shoshana Zuboffs bok kommer att gå till historien som den text som gjorde människor upp-märksamma på hur de utnyttjas av tech-bolagen. Ja, *The Age of Surveillance Capi-talism* har rentav jämförts med *Kapitalet* av Karl Marx, det verk där Marx analyse-rade den framväxande industriella kapi-talismen. Shoshana Zuboff tar sig för sin del an det hon kallar för den framväxan-de övervakningskapitalismen. Båda två försöker hitta begrepp som begripliggör en ny ekonomisk ordning samtidigt som densamma växer fram.

Vad är då ”övervakningskapitalismen” och varför bör vi oroa oss för den?

Oavsett om du debatterar politik på Facebook, diskuterar dina finnar på en hemsida dedikerad till folk med acne, >>

Online shopping: Systemet anar vad du vill ha.

FOTO: ALAMY

letar recept på Google, tar bilder av din tioåring, tittar på tv eller beställer tvätt-medel så blir alla dessa aktiviteter idag till data som sparas. Din mobiltelefon väcker dig på morgonen, termostaten i ditt sovrum sätter på varmvatten och informationen skickas vidare till en central databas. Nyhetsflasharna poppar upp på din surfplatta samtidigt som du äter frukost och information om vilka flashar du klickar och inte klickar på följs noga upp och sparas av systemet. All data förs in i algoritmer. Snart vet de det mesta om dig. De vet vad du köper, vilken slinga du joggar på morgonen och vem du är vän med. Allt spelas in, processas, analyseras och förpackas.

Sedan säljs informationen vidare.

Det är nämligen såhär som techbolagen idag i huvudsak tjänar sina pengar. Av all den data som dina aktiviteter genererar bygger de modeller som sägs kunna förutsäga ditt framtida beteende. Vad kommer du att klicka på härnäst? Vad kommer du att köpa? Vilken typ av restaurang kan du tänkas besöka? Vilken form av försäkring behöver du? Dessa modeller av ditt framtida beteende säljs sedan vidare till andra företag. De är väldigt värdefulla eftersom de går att använda för att fortsätta att sälja saker till dig med.

Shoshana Zuboff definierar det som att övervakningskapitalismen tar varje aspekt den kan komma åt av vår mänskliga erfarenhet, samlar in information från varje apparat vi äger och förvandlar det hela till ett sätt att förutsäga och styra vårt framtida agerande. Övervakningskapitalismen är därmed så mycket mer än den där irriterande Googleannonsen för joggingskor som har följt dig över halva internet i en veckas tid. På samma sätt som den industriella kapitalismen förvandlade naturens råmaterial till varor, omvandlar övervakningskapitalismen vårt mänskliga beteende till en vara som köps och säljs.

Oftast utan att vi är medvetna om det. Som Shoshana Zuboff berättar historien började det hela med Google. Företagets mål att försöka organisera all information på internet och göra den tillgänglig ändrade i grunden vårt samhälle och formade vad internet sedan blev. Företaget upptäckte i sina försök att överleva kommersiellt att det satt på en ny form av tillgångar: information om våra tankar, handlingar och idéer. Samt att allt detta kunde säljas med hög vinst på en ny marknad som försöker förutsäga våra behov.

Samt förstås skapa nya.

Facebook och de andra jättarna tog efter Google och idag är detta den huvudsakliga kommersiella modellen för techbolagen, såväl stora som små, menar Shoshana Zuboff. Skandalerna runt företag som Cambridge Analytica, som vi förstås har hört allt mer om de senaste åren, är inga isolerade incidenter, utan tillfället då vi får en verklig glimt av vad som pågår under huven på den nya kapitalismen. Det här är en ny ekonomisk och social logik som har tagit över planeten samtidigt som vi själva är upptagna med att lägga ut bilder på Instagram.

I en värld där varje apparat med en internetuppkoppling (och detta inklude-

helt enkelt ett medel för att nå andra kommersiella mål. Den nya kapitalismen göder sig inte på människors arbete som den gjorde i den berättelse som Karl Marx skrev, den göder sig på varje aspekt av den mänskliga erfarenheten, skriver Shoshana Zuboff.

Allt den kan komma åt och allt den kan göra till data.

Stora delar av debatten om Google och Facebook det senaste decenniet har handlat om personlig integritet och vår rätt till vårt eget privatliv. Men det verkar som om de flesta av oss inte riktigt bryr oss om detta. Människor verkar vara villiga att ge upp litet av sin personliga integritet för att gratis få tillgång till de produkter som techbolagen erbjuder. Shoshana Zuboff tycker att vi istället bör prata om "rätten att fatta beslut". Alla människor bör ha rätt att bestämma över vad de ska göra utan att bli manipulerade av osynliga kommersiella intressen, beväpnade med information om våra innersta tankar och drivkrafter.

Och detta är vad som står på spel. Algoritmerna blir allt bättre på att få oss att göra vad de vill att vi ska göra. Ju mer data de matas med, desto mer effektiva kommer de att bli. Den underliggande idén här är förstås att mänskligt

"Algoritmerna vet vad du köper, vilken slinga du joggar på morgonen och vem du är vän med. Allt spelas in, processas, analyseras och förpackas."

rar idag alltså även i allt högre grad saker som kylskåp, personliga assistenter och termostater) samlar in information om vårt beteende på heltid: Vad händer då med vår idé om ett privatliv?

För att inte tala om vår idé om människan och hennes frihet?

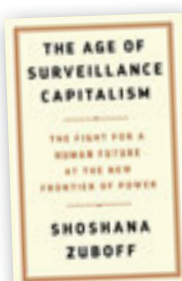
Det har länge hetat att "om det är gratis så är du produkten". Facebook och de andra techbolagen kan ge oss gratis tjänster om vi går med på att ge upp våra privata data. Vi blir produkten som de sedan tjänar sina pengar på. Men Shoshana Zuboff går längre än så. Du och jag är tekniskt sett inte produkten: vi är "råvaran" som produkten tillverkas av. Och produkten är då alltså modellen som ska förutsäga vårt framtida beteende: vad vi kommer att klicka, köpa och göra baserat på vad vi har klickat, köpt och gjort förut. Andra företag köper sig makt över vår framtid genom insikter om vårt liv och tankar. Det digitala är idag

beteende just kan modelleras, förutsägas och kontrolleras till den grad som techbolagen själva är övertygade om.

Huruvida de har rätt är förstås en öppen fråga. Men lyckas de, konstaterar Shoshana Zuboff, så riskerar vi att förlora både den fria viljan som vi känner den – och den fria marknaden.

Hennes bok är tung. Och den balanserar ofta på gränsen till det pompösa: dundrande undergångsstämning sida upp och sida ner. Men den är en genuint oroväckande läsupplevelse och kommer säkert, vilket många redan har konstaterat, att bli något av en klassiker. ✨

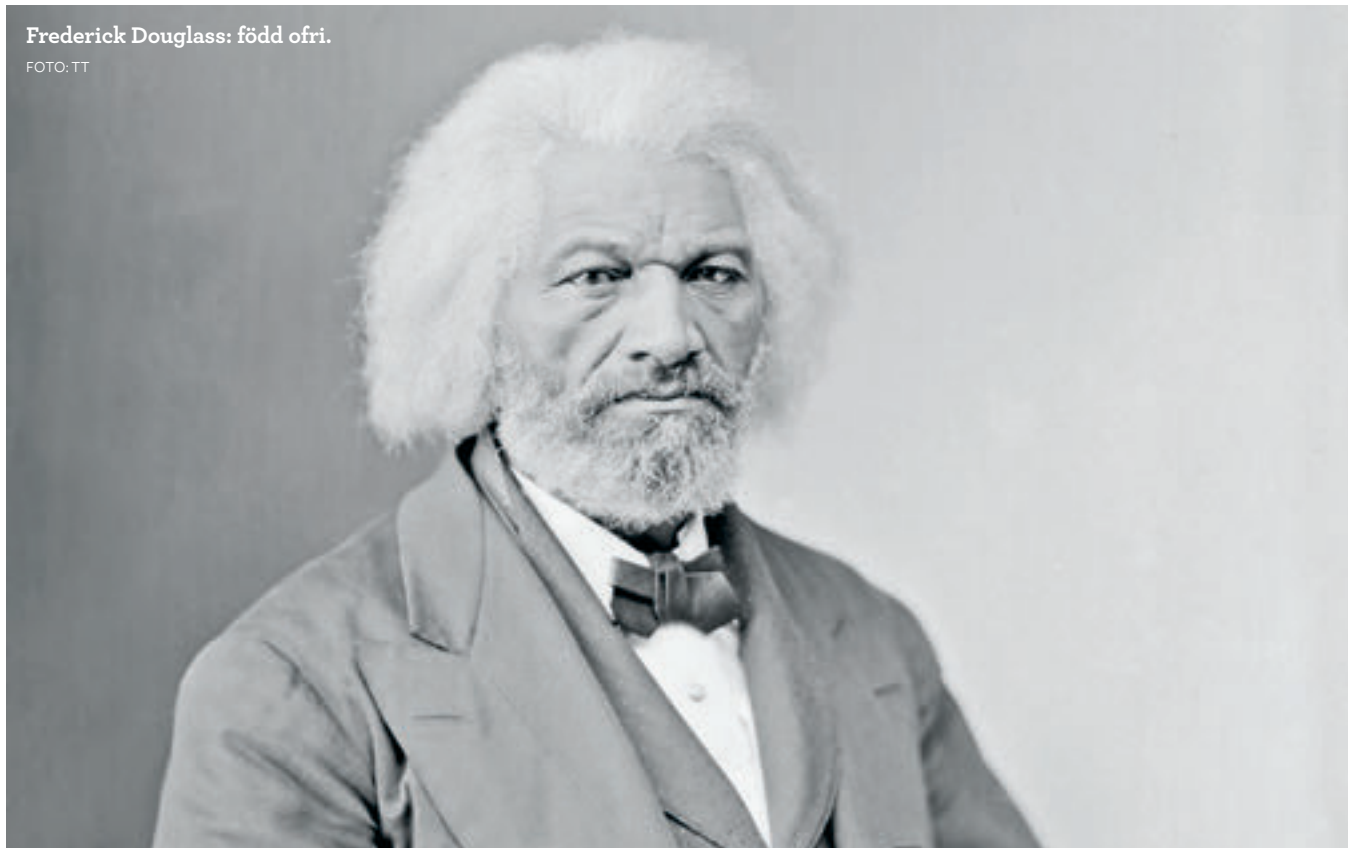
Katrine Marçal

THE AGE OF SURVEILLANCE CAPITALISM
THE FIGHT FOR A HUMAN FUTURE AT THE NEW FRONTIER OF POWER
SHOSHANA ZUBOFF
Hachette Book Group 2019

Frederick Douglass: född ofri.

FOTO: TT

På egna ben

BIOGRAFI

I ett vitt hus på en kulle i stadsdelen Anacostia i den amerikanska huvudstaden bodde Frederick Douglass (1818–1895) de sista decennierna av sitt liv. Där kan man idag se hans violin, hans sovrum och bordet där han skrev otaliga artiklar och anföranden för jämlikhet mellan svarta och vita, men också mellan kvinnor och män, för republikanska presidentkandidater, liksom texter som argumenterade för självtillit och nykterhet. Från Cedar Hill, som kullen heter, kan man norrut se ända till Capitol Hill och kupolen på kongressens byggnad, och det finns en klar förbindelse mellan hela USA:s historia och Douglass, men lika klar är hans förbindelse till de profeter i Gamla testamentet som ännu citeras i grannskapets många baptistkyrkor.

Författaren James Baldwin skrev en gång: ”Frederick Douglass var i första hand en människa – ärlig men begränsad av sin karaktär och sin tid, ganska ofta missledd, ibland pompös, begåvad men inte alltid en hjälte och alls inget helgon”.

200 år efter det att Douglass föddes och på bortåt 800 sidor bekräftas dessa ord nu av David Blight, historiker med en rad verk om slaveriet och om amerikanska inbördeskriget bakom sig. Boken, som redan har utnämnts till ett standardverk, bärs av ett engagemang, som inte förminskas utan förstärks av att Blight ser klart också på sin huvudpersons mörka sidor och vändor.

Douglass föddes till en slavtillvaro nere i Maryland. Sin mor kände han knappast och han var sju år gammal då han såg henne sista gången. Fadern förblev okänd men kunde mycket väl varit mammans ägare – såväl den ljusa hudfärgen som ansiktsdragen hos Douglass tydde på vitt påbrå. Tillvaron som slav hade han tidigt svårt att finna sig i. Han var intelligent och lärde sig själv att läsa och skriva, han var stolt och råkade i slagsmål med uppsyningsmän. När han stod inför Chesapeake Bay och såg ut över havet där skeppen seglade förbi fylldes han av en längtan som han beskrev i den första av sina tre klassiska självbiografiska böcker: ”Era förtöjningar har lossats och ni är fria; jag är fast i mina kedjor och är en

slav! Ni rör er muntert i den milda vinden, jag rör mig sorgset under den blodiga piskan! Ni är frihetens snabbvingade änglar som flyger världen omkring; jag hålls nere av band av järn. O om jag vore fri! O om jag vore där på ett av era ståtliga däck och under er skyddande vinge! Ack, mellan er och mig rullar djupa vatten.”

Tack vare vänligt inställda vita fick han en chans att komma till Baltimore, där han lärde sig till varvsarbete och tog chansen att med falska papper och med hjälp av en viss Anna Murray fly till en relativ säkerhet i norr. Han hamnade i Massachusetts, där han och Anna gifte sig och snart hade barn på väg. Men de stora förändringarna hade bara börjat. När han i början av 1840-talet framträdde offentligt talade han med sådant språkligt mästarskap om sina erfarenheter att han omedelbart gjorde sensation. Snart turnerade han tillsammans med William Lloyd Garrison, ledande aktivist mot slaveriet, och gav 1845 ut sin första självbiografi, *Narrative of the Life of Frederick Douglass, An American Slave, Written by Himself* (*En amerikansk slavs liv*, 1991). Boken blev en omedelbar succé, trycktes

>>

i många upplagor, och han sålde den också under en omfattande turné på de brittiska öarna. Där stannade han i två år och med pengar från brittiska och irländska sympatisörer friköptes han ur slaveriet. Under tiden var Anna hemma med parets tre, snart fyra barn, under osäkra ekonomiska förhållanden.

Blight påpekar att hjälten samtidigt var sårbar: "På ett sätt var han alltid kränkt och hade svårt att ta nya kränkningar, även om dessa härstammade från hans egna uppfattningar eller egen fantasi. Med fräscha vita skjortor under bonjouren, med fylligt hår som var pryddigt benat, klädde sig Frederick med en elegans som i sällskapslivet vanligtvis dölde hans vrede mot slaveriet. Men denna bröt fram när han stod i talarstolen och ibland privat och mot hans närmaste bekanta."

Med en sådan personlighet hade han med tiden svårt att finna sig i att underordna sig Garrisons idéer om ickevåld och att inte delta i den dagspolitiska kampen. Efter att upprepade gången utsatts för våldsamma överfall och efter att ha själv värt sig med tillhyggen och fått permanenta skador blev Douglass alltmer militant, talade för att slavägare kunde dödas och insåg tidigt att USA var på väg mot inbördeskrig. När detta väl bröt ut år 1861 använde han sina sidor i tidningen *North Star* och sin talekonst för att mana folk att ansluta sig till unionstruperna, dit också hans tre söner anslöt sig, och han mottogs också av den beundrade Abraham Lincoln.

Heroism kan vara problematisk. Hjälten kan mördas efter att segern är vunnen, som skedde med Lincoln. Hjälten kan, som Douglass, ställas inför frågor om vad han skulle göra för produktivt av sitt liv efter det att segern är vunnen. Särskilt när segern inte var så varaktig eller fullständig när allt kom omkring, som fallet var med USA. Under den första tiden efter unionens seger, den som kallas *Reconstruction*, garanterades de befriade slavernas mänskliga och medborgerliga rättigheter av trupper som fanns stationerade i de forna slavstaterna. Men i takt med att nordstaterna togs över av politiker intresserade av försoning med de forna fienderna, rustades bevakningen ner och segregation och lynchningar tilltog snabbt i Södern.

Vad göra? Douglass använde de medel som stod honom till buds, framförallt orden. Han turnerade som talare, dels för att försörja sig och den familj han sällan träffade, dels för att han alltid hämtade sin inspiration från profeter som Jeremia, Hesekiel och den Jesaja som sade: "Ni har blod på händerna. / Tvätta er, rena er! / Låt mig slippa se era

Profeten Jeremia: inspiratör.

FOTO: ALAMY

illdåd. /Sluta göra det onda/och lär er göra det goda. /Sträva efter rättvisa, /stöd den förtryckte."

Men retoriken var motsägelsefylld. Han insåg de enorma hinder som mötte frivolva svarta, som saknade egendom och jord, och som var omgivna av sina gamla herrar. Men samtidigt kunde han predika en individualism som hävdade att den nyss frivolve borde få klara sig

"Douglass turnerade som talare, dels för att försörja sig, dels för att han alltid hämtade sin inspiration från profeter som Jeremia, Hesekiel och Jesaja."

själv och ta sig i kragen, så som han själv hade gjort. Hans ord "om negern inte kan stå på egna ben, låt honom falla" var som gjorda för att tas ur sitt sammanhang och missbrukas, vilket också skedde. Han drog sig heller inte för att ibland använda rasistiska argument mot andra folkgrupper, som när han framställde irländare som berusade och godmodiga och när han ställde indianerna som "inte ens kommer att imitera er klädedräkt, utan håller fast vid sin filt, bor i ihåliga träd och dör till sist" mot svarta som "vill vara mitt i civilisationen". Han stödde kampen för kvinnlig rösträtt, men menade att rösträtten för svarta (män) var viktigare, vilket ledde till ytterligare konfrontationer med kvinnliga rösträttskampar,

som menade att svarta, kineser och nyanlända européer inte var värdiga rösträtten och som istället allierade sig med vita nationalisterna.

Hans stolthet höll i sig, han var sin tids mest fotograferade amerikan, med kraftfullt ansikte, intensiv blick och håret kammat till en lejonman. Men tiden förändrades också hans retorik, han talade mindre om sig själv som representant för de svarta och mera om sig själv som representant för USA och dess demokrati, vilket också avspeglades i olika officiella utnämningar. Biografen skildrar Douglass också efter de heroiska åren, då han fick en post som *Marshal*, alltså ungefär polismästare i huvudstaden, sedan en post som registratör som gjorde det möjligt för honom att anställa ett par av sina söner som medarbetare. Han utnämndes senare till USA:s ambassadör på Haiti, republiken som grundats av svarta revolutionärer och som sedan dess (och som bekant fortfarande) har drabbats av kris efter kris. Det var en utnämning med prestige, men samtidigt en prövning, Douglass var dels tvungen att etablera en relation till en alltmer auktoritär inhemsk regim, dels fungera som representant för ett alltmer expansionistiskt USA som ville etablera en flottbas i den suveräna grannstaten.

Förtjänsten med Blights biografi är inte bara hans fullständighet utan också att han ger försummade vardagshjältar en rättvisare plats i historien. I första hand Anna Murray-Douglass, livskamraten som hjälpte till vid flykten, som var ankalet i familjen under årtionden, som aldrig lärde sig läsa och därför inte kunde konstatera med hur få ord, knappast några,

han nämnde henne i sina tre olika självbiografier. Å andra sidan fick Douglass, med eller mot sin vilja, och i uppenbar konflikt med det budskap om självtillit han predikade som talare, ägna oerhörd mycket tid och ansträngningar åt att ordna jobb åt och ge ekonomisk understöd till sina vuxna barn som aldrig tycktes få någon ordning på sitt liv: söner som inte kunde behålla jobbet, dottern med sitt trassliga äktenskap. Föredragshållarens predikningar om självtillit mötte privatlivets ironiska verklighet. Med Anna kunde han dock förenas i sorgen för en rad barnbarn som dog, det ena efter det andra.

Douglass omgavs av skvaller om sitt förhållande till de många kvinnor, många av dem vita, som sympatiserade med

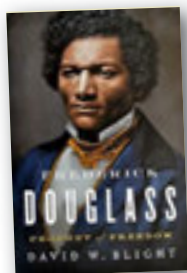
honom och stödde hans kamp. Klart är dock att han hade stort intellektuellt utbyte med den brittiska Julia Griffiths, som hjälpte honom redigera hans tidning, och den tyska skribenten Ottilie Assing, som gjorde sig till ständig gäst i Washington. Skandal blev det då han kort tid efter Annas bortgång år 1882 gifte sig med den 20 år yngre Helen Pitts, som hade arbetat som hans sekreterare under hans tid som offentlig tjänsteman. Hans barn och närmaste var oförberedda, både svarta och vita utslungade offentliga anklagelser för svek, Helen Pitts Douglass försköts av sin familj men var en orädd och jämställd medarbetare till Douglass under resten av hans liv, tills han föll ihop i en hjärtattack och dog hastigt.

Men inte förrän han hade utkampat en sista strid, också den tillsammans med en kvinna, den unga svarta journalisten Ida B Wells, som under stora personliga risker ägnade sitt liv åt att rapportera om de alltmer tilltagande lynchningarna i Södern. *Lessons of the Hour* ("Stundens lärdomar") var rubriken för Frederick Douglass sista stora föredragsturné, då han talade om hur brottet mot den enskildes mänskliga rättigheter inte är någons enskilda privatsak, utan något som till slut hotar oss alla: "Då laglöshetens gift en gång finns i luften, liksom pestens smitta som vandrar i mörkret, tar himmelens vindar tag i det och sprider det. Även om det faller den svage idag kommer det i morgon att fälla den starke."

Frederick Douglass föregriper i sin person fler av senare tiders svarta ledargestalter som Martin Luther King, som också baserade sitt språkbruk på Bibeln, som Malcolm X, som också hävdade rätten till våld i självförsvar, och Barack Obama, som i likhet med Douglass insåg nödvändigheten av att arbeta inom den existerande politiska apparaten. Och i sina varningar för hur en återuppväckt

rasistisk retorik, hur laglöshetens gift hotar oss alla, föregriper han en situation som vi känner igen. ✨

Lars Åke Augustsson

FREDERICK DOUGLASS
PROPHET OF FREEDOM
DAVID W. BLIGHT
Simon & Schuster 2018

Brandenburger Tor: i östermanades till enighet.

FOTO: GETTY IMAGES

Omsluten av en diktatur

TYSKLAND

Förmodligen, och intill full visshet i fredstid, har någon annan radiostation aldrig haft 90-procentigt förtroende hos lyssnarna, som RIAS i Berlin hade 1946. Därtill var även namnet suspekt, *Rundfunk im amerikanischen Sektor*. Och egentligen var det inte heller fredstid.

RIAS förmedlade en berättelse och en *Weltanschauung* tillrättalagd av nätverket Frihetens Utpost. Detta nätverk vilade på tre ben: tysk-amerikanska intellektuella, USA:s ockupationsmakt, samt socialdemokratiska återvändare ur exilen. Uppdraget, att försvara stadens "frihet" mot den "enighet" som förespråkades från östra sidan av Brandenburger Tor, kan tyckas som en promenad i vad som fanns kvar av parker i den illa åtgångna staden utan kratrar och blindgångare.

För märk väl, Röda armén hade i sju veckor ensamt fått styra Berlin efter kapitulationen i maj. Än värre, radiostationen *Berliner Rundfunk*, förvaltd av Sovjetunionens ockupationsmakt, hade från den 13 maj monopol i etern i ett år innan RIAS kom i sändning.

Det räckte för att sedan lämna efter sig en massiv illvilja bland befolkningen.

Marskalk Zjukovs felsteg ifråga om urvalet av trupper – närmast epoksättande – innebar att civilbefolkningen utlämnades åt soldateskens övergrepp, plundring och fylleri. När Röda arméns andravåg med elitförband några dagar senare ordnar utdelning av bröd och utspisning från soppkök till berlinarna är effekterna av illgärningarna irreparabla. US Army kommer med Juicy Fruit och Lucky Strike. I ruinerna formateras den politiska arenan, agendan är dock förutsägbar efter att Walter Ulbricht och dennes kamrater är tillbaka från sin exil i Moskva. Uppdraget är att eliminera det som Ulbricht kallar "den österrikiska faran". Kommunistpartiets 5 procent av rösterna i Österrikes val i november 1945 får inte upprepas. Därför ska tyska kommunistpartiet KPD och socialdemokraternas SPD slås samman.

DETTA – SNART nog förvrängt av *Berliner Rundfunk* – är förutsättningen för det fortsatta narrativet i Scott H Krauses lysande bok om hur kampen om demokratis återkomst i och till Berlin blev öppnings- respektive slutakter i kalla kriget. Mellanakterna – luftbron 1948, 17 juni-revolten 1953, muren 1961 och borgmästarval i Västberlin – blev världsnyheter. Att man i en doktorsavhandling, vars *kudos* vanligtvis vinnas för svada och utträkning, tycker sig skönja skug-

>>

gor av figurer ur Le Carrés romaner är lästips nog.

Tysklands minne av kupper och omvälvningar, senast den i januari 1933, återuppväcktes i april 1946. Till Sovjetmaktens misräkning höll SPD medlemsomröstning om sammanslagning med KPD, 72 procent deltog: 82 procent av dessa röstade mot. Otto Grotewohl fick bära evig skam för sveket att ändå godkänna SPD:s tvångssammanslagning i *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, SED. Västberlin valde SPD:s Ernst Reuter, åter från exilen i Turkiet, till folkvald borgmästare.

Medlemsomröstningen – som hölls innan RIAS var luftburen, före självaste luftbron, som mötte invändningar också inom delar av den amerikanska ockupationsmakten för att den störde enigheten i fyrapartsalliansen – blev det legitima underlaget för nätverket Frihetens Utpost. Förvisso var Berlin ojämförligt som geopolitisk materia, en ockupationsstyrd enklav omsluten av en diktatur som hade besegrat en annan diktatur. Aktörerna kom till förhandlingsbordet i Potsdam med blandat bagage: fransk revanschism, brittisk utmattning och amerikansk hybris skulle stängas mot Sovjetunionens raka anspråk. Alliansen USA-SPD överraskar endast i tillbakablick. I amerikanska demokraternas New Deal och västeuropeisk socialdemokrati sammanföll synen på framtiden, med sedvanlig reservation från franska vänstern.

Med det svepte USA kristdemokraterna åt sidan. CDU i Berlin blev bondfångat av SED, enrollerat under en nationell

"US Army kommer med Juicy Fruit och Lucky Strike. I ruinerna formateras den politiska arenan."

folkfront tillsammans med andra mario-nettpartier. Inte förrän i Västberlins kommunalval 1958, när Willy Brandt valdes till borgmästare (53 procent), skulle SED pröva lyckan i ett fritt val: partiet fick 2,0 procent av rösterna. SED:s centralkommitté kommenterade valet som resultat av "... starkt stöd av de amerikanska ockupanterna för Brandts gång".

Frihetens Utpost, i vilken amerikanska officerare efterhand ersattes av civila i enheter med omväxlande förkortningar (inte bara CIA), hade en pendang i den transatlantiska kultur- och bildningselitens Congress for Cultural Freedom. Även denna finansierades av amerikanska stiftelser som Ford Foundation, av federala bidrag och till slut CIA. Gemensamt, först som sist, var antikommunismen. Därefter kunde politikområden skilja deltagarna inbördes: marknadsekon-

Amerikanska cigaretter: god pr. FOTO: TT

mins omfattning, demokratis byggstenar, finansiering av socialförsäkringar och så vidare.

Det amerikanska samarbetet med "socialister" kom till Joseph McCarthys kännedom. Ännu återstod SPD:s partikongress 1959 i Godesberg och uppgörelsen med marxismen, som om det för McCarthy hade spelat någon som helst roll. Hans korståg sände spanare till Berlin för att avslöja kommunister i amerikansk tjänst. Som hemmavid i Washington var US Army obevaklig, medan personal i Berlin kopladd till utrikesdepartementet lämnades att uthängas av McCarthy.

Nätverket Frihetens Utpost fortsatte att erövra stödjepunkter i tysk politik i en omfattning som överträffade

det som grå eminenser normalt åstadkommer. Utöver och förstärkt av inbörden gentemot öst – DDR:s Ulbricht och Sovjetunionens Chrusjtjov – förvaldade Västberlins SPD sin gräsrotsseger 1946 som alternativ linje i partiets Tysklandspolitik.

Ausgang, Stimme, Loyalität? SPD:s ordförande Kurt Schumacher förväntar sig *lojalitet* mot partiledningen för tysk återförening och landets neutralitet mellan USA och Sovjetunionen. Naivt, menar Willy Brandts rådgivare, statsvetaren Richard Löwenthal, och myntar uttrycket "finlandisering" i en replik. Konrad Adenauers CDU överväger *utträde*, att ta enbart västtyska Förbundsrepubliken in under skydd av

Vatikanen, EEC och Nato. För Frihetens Utpost är utfallet egalt: Västberlin skall kastas under den kommunistiska bussen. Brandt väljer igen *omröstning* i frågan, nu via Bonn och nu även som kanslerskandidat inför valet till förbundsdagen 1961.

Ännu som borgmästare inleder han valrörelsen redan i februari 1959. Brandt åker i öppen bil nedför New Yorks Femte aveny, pyntad i vad virvlande konfetti som regnet medger. Inte långt därefter tas han emot av president Kennedy i Vita huset. CDU, i partiets frustration, inspireras också av amerikanska kampanjetoder: skitkastning. Vad gjorde egentligen Willy Brandt i landsflykten i Norge och Sverige? Hur utövar han sin måttlighet vad gäller vin och kvinnor? Och var inte Reuter, liksom hans efterträdare Brandt och rådgivare Löwenthal, i grunden kommunister?

Garderobsdörrar öppnas och blir Gsvängdörrar. CDU och Bayerns CSU hade givetvis alltför många förtroendevalda med förflutet i Tredje riket. Att Reuter och Brandt sedan 1953 hade klarat granskningen och den löpande övervakningen av amerikanska regeringens tyngsta namn, bröderna John Foster och Allen Dulles, varefter Brandt under sin USA-turné 1959 setts vid middagsbjudningar med CIA-chefen Allen – presbyteriansk antikommunist – borde ha lett till att CDU:s rödmålning blev avblåst.

Frihetens Utpost når vägs ände i Willy Brandts tal i förbundsdagen i Bonn den 19 juni 1991 inför voteringen om huvudstadens återflyttning till Berlin: "Dessutom, skulle ingen i Frankrike ha fått idén att stanna kvar i det ganska idylliska Vichy efter att utländsk makt inte längre stod i vägen för återvändande till huvudstaden." För: 338 röster. Mot: 320 röster.

Invändningen mot Krauses ansats – om livskraften och den sårbara elegansen i berättelsens spann över 46 år – har sin osökta plats. Vid de upprepade kriserna i Berlin finner han återigen aktörer, veteraner som arvtagare till Frihetens Utpost i centrala roller. Den löpande politikens handlingsutrymme, om alternativa öppningar, utvägar och blindgator, överläts åt läsaren att tillfoga. Må vara. I

**BRINGING COLD WAR
DEMOCRACY TO
WEST BERLIN
A SHARED GERMAN-
AMERICAN PROJECT,
1940-1972
SCOTT H. KRAUSE
Routledge 2019**

sin iver att sälja sin berättelse, sitt narrativ, lämnar Krause efterbörden av sitt avgörande forskningsfynd understuderat: SPD:s medlemsomröstning våren 1946 om tvångssammanslagningen med KPD till SED.

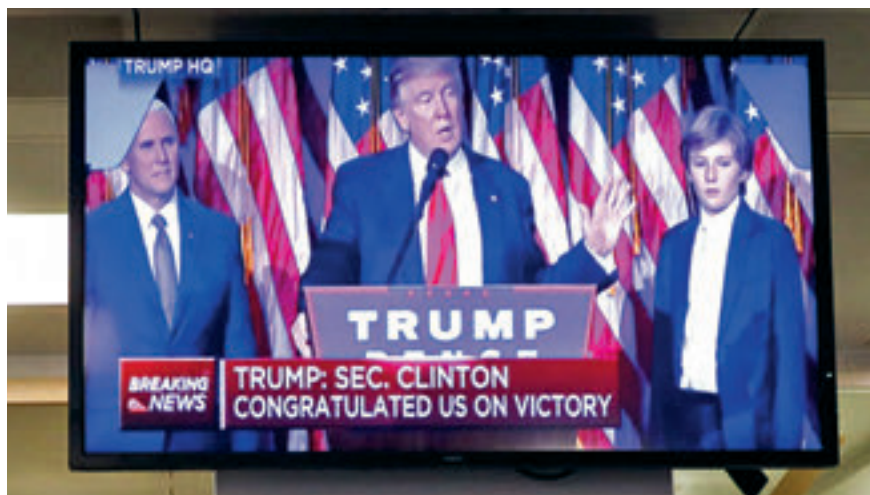
Det tyska forskarsamhället röjer fortfarande sin ideologiskt laddade miljö genom att strida om huruvida det "egentligen" var tvång inblandat: 82 procent mot räcker alltså inte. Även den annars förträffliga *Deutsche Post* tolkade siffrors elasticitet 2008 [sic!] med att utge myntet "Nystart och partienighet" till minnet om sammanslagningen, med porträtt av Grotewohl och Pieck. "Smaklöst", var domen från *Frankfurter Allgemeine*. Myntet indrogs.

Medlemsomröstningar – och likartade "wildcat polls," jfr Åland, Israel, Skottland, Katalonien – i anslutning till statsbyggande inför Timmen Noll är ett forskningsvärt moment. Vad enkannerligen om järnridåns förspel? Var i så fall höll även "vildkatter" sina omröstningar, i Tjeckoslovakien kanske? Varur hämtade SPD lokalt ledarskap och kraft att mobilisera kadrer och massorna efter tretton års förtryck, mindre än ett år efter VE-dagen och sedan tusentals socialdemokratiska aktiva i Sovjets ockupationszon arresterats? Demokratin biter, ibland släpper den inte taget! Att resultatet blev fundamentalt bekräftades: 82-84-86.

Luftbron, Västalliansens beslut att undsätta Berlins invånare efter Sovjetunionens avspärrning av landbaserad trafik i juni 1948, lyfte bildligt på folkets tilltro. 84 procent litade på att den osannolika logistiken skulle lyckas! Nästa 80-procentiga gensvar kom i valet 1949, det som Sovjetunionen åter uppmanade folk att bojkotta, nu understruket av att deltagande kunde innebära ett "återupptagande av nätter av bombningar". 86 procent röstade. Ett år senare hölls val till DDR:s Volksskammer, 98,5 procent röstade, 99,7 procent på Nationella fronten. Nätverket Frihetens Utpost delade rimligtvis välmenat och med medlidande äran respektive förstämningen bland dessa namnlösa.

Vid Brandts sista val som kansler 1972 fick SPD 46 procent av rösterna, vid partiets senaste val 21 procent. Europas socialdemokratiska partier trivdes under kalla kriget, i vadhelst som kunde uppstampas av det egna och lånade "Västberlin", deras nätverk och dess berättelser. I dagens sektionaliserade sektorer finns allt färre berättelser, "väggåskådning" ersätter världsåskådning. ✨

Ulf Lindström

Trump blir president: till många förtvivlan.

FOTO: CHRIS RATCLIFFE/GETTY IMAGES

I väntan på barbarerna

POLITIK

Jag har nog aldrig sett så många vuxna människor gråta på en gång som onsdagen den 9 november 2016. Det var förstas dagen efter att republikanen Donald Trump hade valts till USA:s president. Vid det amerikanska elituniversitet där jag då arbetade rådde ett slags kollektivt chocktillstånd. Akademiska seminarier förvandlades till utdragna grupperapisessioner, där mina psykolog- och psykiaterkolleger plötsligt fick fullt upp med att trösta varandra. Deras reaktion stod i stark kontrast till den jag observerade bland vanligt folk. Mannen på gatan verkade lika oberörd av detta presidentval som av de närmast föregående. För den amerikanska intelligentian symboliserade Trumps seger däremot något fasansfullt – ett nederlag för öppenhet, vetenskap och demokrati i kampen mot reaktionens mörka arméer.

Kort efter valet frågade sig två Harvardprofessorer i *New York Times* om president Trump utgjorde ett "hot mot demokratin". I sin bok *What Happened* från 2017 beskrev Hillary Clinton landets demokratiska institutioner som "under belägring", och anklagade presidenten och dennes kumpaner för att ha "skapat en alternativ verklighet där vetenskap förnekas". Genom att "föra krig mot sanning och förnuft" skulle Trump ha underminerat folkets förmåga att tänka själva och fatta rationella beslut. Fru Clinton frågade sig hur länge en demokratisk republik kan förväntas överleva när så många av dess medborgare vänder ryggen till sina intellektuella och vetenskapliga eliter.

Detta är också det spörsmål som författarna till *Anti-science and the Assault on Democracy* försöker besvara. Boken utgörs av en samling essäer skrivna av diverse vänsterlutande akademiker, som på uppdrag av statsvetaren Michael J Thompson förklarar varför demokrati och vetenskap går hand i hand. Professor Thompson sätter tonen direkt genom att postulera att en demokrati endast kan fungera om politiker och väljare uppvisar en "vetenskaplig attityd". De måste vara fullkomligt "objektiva" och "skeptiska gentemot rådande idéer" – i synnerhet sådana som har sin grund i "religiösa, politiska eller moraliska" traditioner. Den gängse synen på demokrati som en "kamp mellan olika intressen och världsåskådningar" förkastas av Thompson som "irrationell" och "förmodern". Medborgarna måste istället fostras att tänka "universellt" och bortom sina egna, egoistiska preferenser.

Men hur ska då detta gå till i praktiken? Och vem ska ta på sig ansvaret att leda de olärdas massorna mot förnuftets utopi? En som anmäler sig frivilligt till uppdraget är fysikern Lee Smolin. I en av bokens tidiga essäer skissar Smolin upp det "nya system" som kommer att behöva byggas om mänskligheten ska kunna räddas från de annalkande klimatförändringarna. Dr Smolin, som också är ekonom på fritiden, har bland annat räknat ut att marknaden är oförmögen att sörja för korrekt prissättning av varor och tjänster. För detta krävs istället omfattande, global reglering, och författaren ser här en viktig roll för "intellektuella" att spela på världsarenan. Lee >>

Smolin hänvisar också till molekylärbiologi och kvantmekanik i sitt resonemang, som i viss mån går mig över huvudet. Kontentan är dock att mänskligheten illa kvickt behöver underkasta sig en "global form av politisk organisation", styrd av individer kapabla att fatta "rationella" beslut å hela planetens vägnar.

Man kan fundera över hur ett sådant projekt ska kunna rättfärdigas politiskt, om inte alla är med på noterna. Lyckligtvis ägnar filosofiprofessorn Philip Kitcher sin essä åt just denna fråga. Dr Kitcher börjar med att försäkra läsaren om att demokrati minsann är helt okej i största allmänhet. Men medborgarnas röster bör endast beaktas i den mån de reflekterar sagda medborgares "verkliga intressen" – här definierade av Kitcher själv. Till skillnad från experterna förmår nämligen inte populasen skåda in i framtiden. Därför är den ur stånd att avgöra sitt eget bästa, i synnerhet i klimatfrågor.

Philip Kitchers dilemma speglar på sätt och vis det som Lenin och hans bolsjevik ställde inför i början av förra seklet. Att utbilda samtidens trögtänkta västerlänningar om växthuseffekten ter sig ungefär lika hopplöst som att förklara den historiska materialismens dialektik för miljontals illiterata ryska bönder.

"Intelligent design kan beskrivas som ett slags biblisk omskrivning av Darwins teorier, där evolutionen med jämna mellanrum får sig en 'knuff' av Gud Fader.

Att en "fri och öppen debatt" skulle kunna lösa framtidens problem är således "realistiskt", menar professor Kitcher, som likhet med Lee Smolin förespråkar en mer radikal och "global" lösning på problemet.

Det är inte bara tjockskalliga väljare och "klimatförnekare" som kommer att behöva omyndigförklaras i denna sköna, nya värld. Författarna till *Anti-science and the Assault on Democracy* för också en hård linje mot övrig "pseudovetenskap". Att till exempel homeopati och vaccinationsmotstånd förpassas till denna skamliga kategori är kanske inte så kontroversiellt.

Andra exempel är mer tvivelaktiga. Trots att ingen av författarna är ekonom nämner flera av dem "austerity" (besparingspolitik) som ett exempel på pseudovetenskap, utan att förse läsaren med någon vidare förklaring. Detta ter sig en smula godtyckligt. När exakt övergår gammal hederlig sparsamhet i en pseudovetenskaplig ideologi? Och åsyftas enklart statligt sparande, eller även kommunalt, eller rentav privat? Är mitt eget beslut att äta överbliven falukorv till kvällsmat, snarare än indisk hämtmat, ett uttryck för ett pseudovetenskapligt tankesätt?

Författarnas utförliga kritik av kreationism och "intelligent design" är desto mer rimlig, men ter sig en smula passé. Intelligent design kan beskrivas som ett slags biblisk omskrivning av Darwins teorier, där evolutionen med jämna mellanrum får sig en "knuff" av Gud Fader. Dylka idéer var mycket i ropet i USA vid början av seklet, och den kristna tankesmedjan *Discovery Institute* lobbade då hårt för att intelligent design skulle läras ut i grundskolan. Deras kampanj krossades fullständigt år 2005, då en federal domare underkände intelligent design som vetenskap och därmed bannlyste den från landets skolsystem. *Discovery Institute* försvann nästan genast från löpsedlar-

na och har levt i skymundan sedan dess. Att institutets förlegade lärar nu plötsligt framställs som ett "hot mot demokratin" i *Anti-science and the Assault on Democracy* vittnar om en viss hysteri hos bokens skribenter. Deras särskilda avsky för just kristendom är hur som helst en smula paradoxal i sammanhanget, med tanke på att den moderna demokratin uppstått i historiskt kristna samhällen. Att kristen tro går hand i hand med demokrati är empiriskt klarlagt, men om den kan samexistera med en vetenskaplig utopism av det slag som Dr Smolin och Dr Kitcher förespråkar återstår att se.

Vad gäller bokens övriga medförfatta-

re, så rör det sig om en brokig skara. Alba Alexander och Kurt Jacobsen är anhängare av den freudo-marxistiska Frankfurtsskolan och betraktar all vetenskap som förgiftad av rasistiska motiv. De anser att modern genetik är en bluff, och att schizofreni är en sjukdom som

Jordan B Peterson: krypto-antisemit?

FOTO: MIKKO STIG/TT

inte finns på riktigt. Filosofen Barbara Forrest anklagar den republikanske Louisianaguvernören Bobby Jindal för att ha förvandlat sin delstat till en kristen "teokrati". Statsvetaren Joseph Chuman är en "demokratisk socialist" som vill införa en minimilön på 15 dollar, och tycker att Trump är en "instabil, obeläst, patologisk narcissist och lögnare". Filosofen Landon Frim vill kombinera en nietzscheansk teknofuturism med marxistiska, emancipatoriska ideal, vad nu det kan betyda. Gregory Smulewicz-Zucker är också något slags marxist, och anklagar psykologen Jordan Peterson för att sprida krypto-antisemitism på internet. Och så vidare, och så vidare.

I sin klassiska studie *Anti-Intellectualism in American Life* från 1963 beklagade sig historikern Richard Hofstadter över hur amerikaner alltid har haft större respekt för uppfinnare än för intellektuella. De förstnämnda höjs till skyarna för sina tekniska stordåd, medan de senare avfärdas som excentriska "eggheads", isolerade från vanligt folk i sina akademiska elfenbenstorn. Om författarna till *Anti-science and the Assault on Democracy* i någon mån är representativa för "intellektuella" i allmänhet, så ter sig denna fördöm som ganska rimlig. Kanske har amerikanerna till och med sin anti-intellektualism att tacka för det faktum att deras författning har överlevt i drygt 200 år – längre än någon annans. Jämför till exempel med Ryssland, där progressiva intellektuella fick härja fritt i början av förra seklet. Eller varför inte med de intellektuellt mer dynamiska fransmännen, som för närvarande är inne på sin Femte republik?

Donald Trump må vara en "obeläst, patologisk narcissist", men han skrämmer mig inte hälften så mycket som männen och kvinnorna bakom *Anti-science and the Assault on Democracy*. För det amerikanska folkets skull kan jag bara hoppas att dessa tänkare hålls på behörigt avstånd från maktens spakar, och kanske även från vassa föremål. ✱

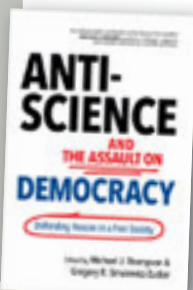
Erik W Larsson

ANTI-SCIENCE AND THE ASSAULT ON DEMOCRACY

DEFENDING REASON IN A FREE SOCIETY

MICHAEL J THOMPSON & GREGORY R SMULEWICZ-ZUCKER (RED)

Prometheus Books 2018

Charlottesville: Donald Trump slirade.

FOTO: MATTHEW HATCHER/GETTY IMAGES

Då som nu för alltid

HISTORIA

Alla författare hoppas naturligtvis att de har tur med tajmningen. Eller att de tack vare sina unika känslspröt skrivit rätt bok vid rätt tidpunkt. För Deborah Lipstadt är det mer komplicerat. Tajmningen är förvisso perfekt, men hon hade kanske gärna sett att hennes nya bok skulle vara hopplöst inaktuell vid publiceringen.

Titeln är kortaste och rakaste tänkbara, men ändå laddad. *Antisemitism. Här och nu*. Deborah Lipstadt, professor i modern judisk historia och Förintelsestudier vid Emory University, förekom i rubrikerna i Storbritannien, USA och andra länder för drygt 20 år sedan.

Lipstadt stämdes då för förtal av den brittiske författaren David Irving, som i sina böcker framställde Hitler i sympatisk dager och minimerade antalet offer i Förintelsen. Han hävdade att hon hade förstört hans rykte som historiker när hon pekade ut honom som "en av de farligaste talesmännen" för Förintelseförnekarna i boken *Denying the Holocaust*.

Målet David Irving v. Penguin Books

and Deborah Lipstadt avgjordes i Lipstadts och förlagets favör efter en lång rättegång och skildrades senare i filmen *Denial*. Domaren fastslog i ett bitande skarpt utlåtande att Irving inte bara var Förintelseförnekare, utan även antisemit, rasist och medbrottsling till nynazister.

Minna från den uppslitande perioden återkommer ibland på sidorna i den nya boken. *Antisemitism* är en saklig och pedagogisk genomgång, med början före medeltiden. Lipstadt inleder med att vittna om svårigheterna. Att skriva, forska och föreläsa om Förintelsen som hon har gjort så länge var enklare. "Oavsett hur fasansfull Holocaust var" hör den till det förgångna. Dagens antisemitism utspelas i nuet, "vad många gör, säger och utsätts för", och än värre, det handlar om framtiden eftersom antisemiter blåser upp detta urgamla hat och dessa urgamla vanföreställningar återigen. Om de nu någonsin försvann, nästan hörs en suck från boksidorna.

Strukturen med fiktiva brev från lika fiktiva judiska studentskan Abigail och den icke-judiske universitetskollegan Joe kan man ha olika åsikter om. Det är ett

effektivt sätt att ta tag i en aspekt eller en händelse, men det blir lite krystat med ungefär samma språk i både de brev där diverse frågor ställs och i de svar som författaren ger. De senare riktas till både Abigail och Joe, och någon gång även till Abigails lika fiktiva kurskamrater.

Lipstadt lättar upp framställningen med anekdoter och skämt. Om någon går vilse i jakt på en judisk sevärdhet någonstans är det bara att följa efter basebollkepsarna som de för säkerhets skull har gömt sina kippor under. Och hon återger det slitna, men lika fullt träffande 1930-talsskämtet:

"Två judar sitter på en av de få parkbänkar som avsatts för judar. Den ene bläddrar i *Berliner Gemeindeblatt*, en judisk lokaltidning, den andre i den hätskt antisemitiska nazipublikationen *Der Stürmer*. "Varför i hela friden läser du den blaskan?" frågar den förstnämnde. Han får svaret: "Jo, när jag läser judiska tidningar handlar det bara om vårt elände och hemska öde. I *Der Stürmer* får jag veta att vi kontrollerar bankerna, medierna, regeringar i hela världen och hur mäktiga vi är. Jag gillar det mycket bättre."

>>

Antalet antisemitiska utfall och hatbrott som kan rubriceras som antisemitiska ökar i Europa. Som svensk bosatt i USA skäms jag när nyheten om sådana incidenter når hit. Likaså skäms jag över det faktum att judiska skolor i Sverige måste ha beväpnade vakter. I Sverige! Beträffande USA är det inte så länge sedan judar var utestängda i vissa sammanhang, men i takt med de skärpta antidiskrimineringslagarna och en allmänt större tolerans för minoritetsgrupper förpassades antisemitismen till några okända fickor som sällan vändes ut och in.

Men det har ändrats, vilket syntes i vit makt-fackeltåget med budskapet "Jews will not replace us" i Charlottesville i Virginia i augusti 2017. President Donald Trump, som hade slirat tidigare, fick nu chansen att en gång för alla fördöma antisemitismen, något han inte gjorde. Attentatet i oktober mot synagogan Tree of Life i Pittsburgh, med elva döda, ägde rum efter det att Lipstadt hade lämnat in sitt manuskript. I en tv-intervju strax efter dådet upprepade hon sina anklagelser om att Trump ägnar sig åt ett "blink-blink"-godkännande av fördomar som grasserar i delar av hans "bas".

Vinkeln med sociala medier som ny megafon, oftast utan kontroll, förekommer givetvis på flera ställen med vittnesmål om signalspråket mellan cyberantisemiterna. Till exempel när de ringade in namnen på förmodat judiska journalister som var kritiska mot Trump med ((OO)). En anmärkning, dock. Lipstadt motsätter sig bestämt jämförelser med 1930-talet. Den gången var det statligt sanktionerad antisemitism som myndigheter och akademiska institutioner "deltog i med stor entusiasm".

"Om du ogillar honom eller henne ett uns mer för att han eller hon är jude, då är det antisemitism."

Deborah Lipstadt katalogiserar flera typer av antisemiter: extremisterna; påskyndarna; judar som riskerar att göra klichéer legitima genom att svänga sig med sådant som "Jewish American Princess" förkortat JAP; de aningslösa som inte fattar att de har anammat de stereotypa uppfattningarna; "middagsbjudnings"-falangen som säger Jag har massor av judiska vänner, alltså kan jag inte vara antisemit (eller, bättre, som Trump, ha en judisk svärson och en dotter som har konverterat). Och så "jamen"-gruppen som resonerar att "ja, det är hemskt det som skett, men betänk varför". Här drar Lipstadt en parallell mellan icke-muslimer som visade förståelse för fatwan mot författaren Salman

Orbán och Netanyahu: omaka par.

FOTO: TT

Rushdie och med inställningen att antisemitism och antisionism bland muslimer är tillåtna reaktioner på västerländsk kolonialism.

Precis som förr förekommer antisemitism på både höger- och vänsterflankerna. Trump får representera den ena sidan och den brittiske Labourledaren Jeremy Corbyn den andra. Fast i avsnitten om östra Europa konstaterar Lipstadt tydligen att där går det tydligt att vara proisraelisk antisemit. Hon exemplifierar med den ungerske premiärministern Viktor Orbáns attacker mot George Soros och hyllandet av den antisemitiske ledaren i landet i andra världskrigets slutskede. Benjamin Netanyahu bjöd in Orbán som "en sann vän av Israel" som dessutom "insåg behovet av att bekämpa antisemitismen".

Realpolitik från Netanyahu i kontakterna med ett av få Israelvänliga EU-länder, resonerar Lipstadt, som varnar för sådana vänner och undrar vad de kan ta sig till härnäst. "Blir det fantasier i ungerska skolor om att landet var ett offer

för nazisterna men i själva verket försökte rädda judar?" frågar hon. Dessvärre bidrar detta till tvivel på Netanyahus försäkringar om att Israel är judarnas främsta beskyddare undan antisemitism och förföljelse i världen (återstår att se vad som händer med mutanklagelser och utgången i valet den 9 april). Lågg därtill indirekt samtycke till Orbáns attacker mot de demokratiska principer som skapar öppnare och tolerantare samhällen.

Den välkända frågeställningen: Kan man vara kritisk mot Israel utan att vara antisemit? besvarar Deborah Lipstadt med ett ja. Hon synar den välfinansierade

Boycott and Divest Organization, BDS, som manar till bojkott av Israel på bland annat universitet. Här framhåller Lipstadt att en negering av den israeliska staten, stadfäst av FN 1947, är ett slags antisemitism, "om inte avsiktligt, så de facto". Sionismen, påpekar hon, kan för övrigt inte jämföras med rasism, det står för den judiska frihetsrörelsen.

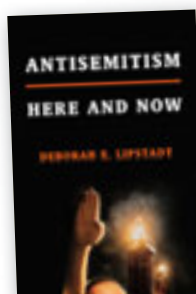
Möjligen borde hon ha tänkt ett varv till på formuleringen "... att argumentera att endast judar, av alla folk i världen, inte ska tillåtas att ha ett nationellt hem (eller mer precist återvända till sitt nationella hem) är att förneka det judiska folket [Jewish peoplehood]". Att åtskilliga folkgrupper har nekats och nekats ett eget land kunde ha nämnts.

Vid en eventuell uppdatering – som inte kan uteslutas – får Lipstadt ägna några rader åt den demokratiska kongressledamoten Ilhan Omar från Minnesota. Efter bara ett par månader i representanthuset utsattes hon, som klär sig i hijab och har rötter i Somalia, för hård kritik efter flera uttalanden, till exempel har hon talat om hur amerikanska judar känner lojalitet med ett annat land, vilket är en klassisk antisemitisk markör. Talmannen Nancy Pelosi försvarade henne med att hon var okunnig, men skyndade sig att baxa igenom en resolution med fördömanden av antisemitism och antimuslimska fördomar. Pelosi passade på att säga att till skillnad från president Trump anser inte demokrater att det "finns bra människor på båda sidor".

Parallellt med läsningen av Lipstadt tittar jag på tv-serien *Shtisel*, en släktsaga i ultraortodox judisk miljö, som har sänts i Axess TV och nu ingår i Netflix utbud. Kalla det för "mjuk" tvärkulturell förståelse och den typ av utbildning och upplysning som Deborah Lipstadt efterlyser. Och hennes egen handbok med de logiskt underbyggda exemplen på vad som utgör antisemitism bör ingå. Lipstadt drar själv upp filosofen Isaiah Berlins enkla regel – "du må ogilla någon på grund av åsikter eller handlingar, men om du ogillar honom eller henne ett uns mer för att han eller hon är jude, då är det antisemitism".

Kanske kommer någon att ge Ilhan Omar ett exemplar av boken. ✱

Karin Henriksson

**ANTISEMITISM
HERE AND NOW**
DEBORAH E. LIPSTADT
Schocken 2019

Rosencrantz och Guildenstern
(med Hamlet i mitten): framträder
olika i olika versioner av pjäsen.

FOTO: ROYAL SHAKESPEARE COMPANY

Samma sak men bättre

LITTERATURHISTORIA

Den välkända litteraturjuridiska maximen av T S Eliot står att läsa i en essä om 1600-talsdramatikern Philip Massinger: "Omogna poeter imiterar; mogna poeter stjälar." Och i en annan, ännu mera berömd essä ("Traditionen och den individuella begåvningen") slår han fast att de bestulna inte nödvändigtvis har något att beklaga sig över: de mest individuella delarna av en diktares verk, skriver han, "är de i vilka de döda poeterna, hans anfäder, allra kraftfullast tillkännager sin odödlighet". Ett praktexempel på denna förmåga att absorbera och omvandla föregångarnas verk är, menar Eliot i samma essä, Shakespeare, som "insöp mer grundläggande historia från

Plutarchos än vad de flesta skulle kunna göra från hela British Museum".

Eliots ord är berömda men de är knappast originella i sak. Att Shakespeare i sina dramer använde sig av idéer, intriger, gestalter och även hela passager som har hämtats från olika förlagor hade man varit klar över ända sedan 1600-talets slut, samtidigt som man paradoxalt nog alltsedan romantiken också såg honom som ett naturgeni som oupphörligt öste ur egna källor. Detta ledde till ett svårlost estetiskt dilemma. Bestod hans originalitet helt enkelt i förmågan att på ett nyskapande sätt utnyttja de original han så ofta utgick från?

Hundra år efter det att Eliot skrev sin essä är denna fråga fortfarande fruktbar. Och idag är förutsättningarna för en fördjupad diskussion av Shake-

speares förhållande till sina "källor" – kort sagt, hans originalitet – i många avseenden bättre än tidigare. Det menar i alla fall John Kerrigan, litteraturprofessor i Cambridge och författare till en rad uppmärksammade verk om engelsk renässansdramatik. Nyligen har han gett ut en behändig liten bok med titeln *Shakespeare's Originality* i vilken han föresätter sig att med utgångspunkt i såväl äldre som nyare forskning utreda vad man idag kan säga och tänka i ämnet. Det ska genast sägas att det inte rör sig om en vetenskaplig storsatsning i stil med den studie om *Shakespeare's Binding Language* som han publicerade för tre år sedan, utan om fyra relativt korta kapitel som behandlar Shakespeareska innovationer från var sin utgångspunkt. Formatet och upplägget kommer sig av att boken bygger på de fyra Oxford Wells >>

Shakespeareföreläsningar (uppkallade efter veteranen Stanley Wells) som Kerrigan höll hösten 2016.

Till sina ursprungliga föreläsningar har Kerrigan fogat en inledning som dels rekapitulerar hur orden "origin" och "original[ity]" har använts på engelska, dels redogör för hur Shakespeares förhållande till sina förlagor beskrevs i hans egen livstid av konkurrenter och teaterbesökare innan de så småningom blev föremål för forskarnas mera systematiska utredningar och bedömningar. Vad gäller den första frågan kan man konstatera att "original" på Shakespeares tid enbart betecknade "ursprung", "förlaga" och först omkring 1650 syftar på "något som någon har skapat utan mellanhand", för att sedan via betydelsen "inte kopierad efter förebild" (belagd år 1700) på 1740- och 1750-talet bli vanlig i den moderna betydelsen "förmåga att skapa något unikt".

Pikant nog kom ett annat ord med relevans i sammanhanget – "plagiarism", plagiat – i svang redan på Shakespeares tid. När Shakespeare omnämns för första gången i tryck som dramatiker – 1592 i en pamflett av konkurrenten Robert Greene – beskylls han just för att vara en plagiatör, en imitator och en uppkomling: *an upstart crow, beautified with our feathers* är det välkända uttryck som Greene använder. I bakgrunden finns en Horatiuspassage där den gamle romaren karakteriserar en författarkollega som en kråka som stoltserar med lånta fjädrar.

När Shakespeares anseende började växa på allvar under 1700-talets andra halva uppfattades han av många som ett naturgeni, en oskolad begåvning vars *Nature* hade visat sig väl så slagkraftig som den klassiskt bildade konkurrenten Ben Jonsons *Art*. Paradoxalt nog kunde den knoppande Shakespeareforskningen samtidigt belägga att han hade lånat intriger och ibland långa passager både av inhemska konkurrenter och av franska, italienska och klassiska förebilder. Vad man inte tänkte på var att både Jonson och Shakespeare var produkter av ett skolväsende som lade stor vikt vid *imitatio*, efterbildning av klassiska förebilder, och att båda hade skrivit pjäser som följde detta program men samtidigt också hade författat pjäser som visade deras förmåga till *inventio*, att skapa helt oberoende av förebilder, och *aemulatio*, imitation som syftar till att överträffa och utkonkurrera förlagan.

Ju fler avslöjanden källforskningen kunde lägga på bordet på 1800-talet, desto tydligare blev det att en av Shakespeares viktigaste talanger hade bestått i hans förmåga att absorbera impulser, idéer, motiv och tekniska grepp från andra och omsätta dem i pjäser som stod

**Prospero (i *Stormen*):
sufflerad av Ovidius.**

FOTO: NIGEL NORRINGTON/TT

sig väl i den benhårda konkurrens som rådde i Londons teatervärld mot slutet av 1500-talet. Att Shakespeare av Ben Jonson litet nedlåtande sades ha "small Latin and less Greek" var uppenbarligen ingenting som hade hindrat honom från att skriva verk som var inpyrda med stoff från beundrade antika auktorer.

Utforskningen av Shakespeares sätt att använda sina förlagor pågick i stort sett obruten fram till på 1970-talet, då hela litteraturstudiet genomgick en kursändring som bland annat innebar att de komparativa och genetiska perspektiv som hade åtnjutit självklar prestige började kännas inaktuella, kanske därför att Shakespeareforskarna inte längre hade den förtrogenhet med klassiska språk som tidigare hade varit vanlig (och som

renässansförfattarna själva hade haft). Nyhistoricismen medförde i och för sig ett ökat intresse för renässanslitteratur, men hade inget tålamod med källstudier. Poststrukturalismens tes att "alla texter är [...] en mosaik av citat" bidrog inte heller till att inrikta intresset på specifika förlagors betydelse. Intresset för textbaserade studier styrdes istället över på en satsning på textutgåvor som utgick från det faktum att de äldsta tryckta utgåvorna så gott som aldrig var av författarna genomsedda slutgiltiga versioner, utan oftast bara arbetsmaterial. Den nya *Hamlet*-upplagan i den välkända Ardenserien är till exempel inte en av nutida utgivare framredigerad text (som tidigare), utan består av tre sinsemellan olika (och olika långa) tidigmoderna versioner; första och andra kvartoupplagan och 1623 års folio-

upplaga. *Hamlet* finns alltså inte i absolut mening: det finns inget original, bara tre varianter. Och medan den föregående Ardentexten, utgiven 1982, innehåller ett 30 sidor långt avsnitt om dramats källor, utreder 2006 års upplaga "historien om *Hamlet*" på knappa 15 sidor.

Nu är emellertid läget återigen gynnsamt för ett seriöst studium av Shakespeares bruk av sina förlagor, menar Kerrigan. Forskningen har under de senaste decennierna gjort viktiga framsteg på områden som nu kan komma källstudiet till godo. Vi förstår numera bättre hur olika "textsorter", muntliga och skriftliga, folkliga och lärda, bidrog till och fortlevde i litteraturen. Vi vet mer om hur man använde böcker som arbetsredskap, hur man kompillerade fakta, sensenser och retoriska grepp och hur man ur dessa kompilationer skapade nya texter. Likaså har *imitatio*-begreppet fått ett delvis nytt innehåll genom att ett mer begränsat intertextualitetsbegrepp har utarbetats. Här kunde Kerrigan ännu mer eftertryckligt ha lyft fram en bok som Thomas M Greenes *The Light in Troy* (1982), som visar hur förlagor rekontextualiserades och moderniserades i översättningar, adaptationer och omdiktningar. Och Greenes bok är inte den enda. Det

"Frågan blir alltså vad vi överhuvudtaget kan mena med originell i en tid då imitation var en accepterad, ja till och med rekommenderad arbetsmetod."

har lagts fram en rad liknande studier som ger detaljerade inblickar i hur engelska renässansförfattare, som Eliot så brutalt uttryckte det, stal från klassiska och kontinentala förebilder och därigenom skapade något nytt och unikt. Christopher Marlowe, John Webster och George Chapman – ja till och med den Robert Greene som kallade Shakespeare plagiator – alla arbetade de hela tiden med "källor". På den punkten skilde sig Shakespeare inte ett dyft från sina kolleger. Frågan blir alltså vad vi överhuvudtaget kan mena med "originell" i en tid då imitation var en accepterad, ja till och med rekommenderad arbetsmetod.

Till detta ska läggas att tidsnöden ofta krävde att flera författare samarbetade på ett manuskript och att man reviderade befintliga manus när en pjäs senare skulle användas i ett nytt sammanhang. Sådana omarbetningar kunde medföra att sättet att utnyttja en förlaga ändrades. Så skedde i *Hamlet*. Rosencrantz och Guildenstern, som är hämtade från fransmannen Belleforests prosaberättelse om *Hamlet*, är inte samma gestalter i de tre versioner av pjäsen som har bevarats.

William Shakespeare: förädlar diverse hittegods.

FOTO: ALAMY

Det är alltså ett forskningsfält i påtaglig förändring som Kerrigan vill ge läsaren sin syn på och samtidigt vill han förmedla egna bidrag till kunskapen om Shakespeares bruk av sina källor. Eftersom utrymmet är begränsat har denna dubbla ambition lett till att boken, trots att den är bräddfull av elegant summerad kunskap, på vissa punkter säger mindre än vad man önskar. Kerrigan retar till exempel inledningsvis läsarens nyfikenhet med frågan om det är sant att vissa av Shakespeares mest kända monologer är

ningen. Han menar nämligen att Shakespeare utformade vissa delar av *Kung Lear* med Sofokles dramer om *Antigone* och *Oidipus* som förebild. Detta har rimligen skett via latinska översättningar av de grekiska originalen; sådana var inte svåra att komma över för den boksynte Shakespeare. De här sidorna är en höjdpunkt i boken och illustrerar också en iakttagelse som Kerrigan gärna hade fått uttala ännu tydligare: att Shakespeares originalitet inte minst bestod i hans förmåga att gång på gång utmanövrera sina konkurrenter genom att göra samma sak som de fast bara ännu bättre, ännu mer virtuost. I det här fallet är det väl rimligen Ben Jonson, som stoltserade med sin affinitet med de antika klassikerna, som har anledning att känna sig avundsjuk.

Detta är långt ifrån det enda exemplet Kerrigan ger på vad han menar med Shakespeares originalitet. I första kapitlet leder en diskussion om hur sinnrikt en kärleksintrig i *Mycket väsen för ingenting* varierar ett motiv som återfinns hos flera föregångare till reflektioner kring hur kläder och texter skapades och återanvändes. Och i nästa kapitel utgår Kerrigan från skådespelarnas fotarbete och författarens sätt att gå i föregångarnas fotspår och gör detta till utgångspunkt för analyser av hur Shakespeare i sina pjäser ibland följer sina förlagor både mycket nära och ibland med stor frihet.

Shakespeares originalitet var sådan att han själv så småningom blev ett original, en förebild. I det fjärde kapitlet undersöker Kerrigan hur Shakespeare i *Stormen* inte bara själv utnyttjar förlagor som Vergilius och reseskildringar om Bermudas, utan även själv blir en förlaga på sent 1600-tal. Här visar sig hans originalitet, kan man tillägga, på ett negativt sätt. *Stormen* är i många avseenden en mer lysande manifestation av sina förlagor än vad dessa sena imitationer av *Stormen* är av sin förlaga. Ställd inför sådana paradoxer tvingas man fråga sig om den knarige gamle Dr Johnson ändå inte hade rätt när han menade att Shakespeares verkliga geni inte bestod i förmågan att gestalta en intrig utan i "the Representation of Life": att av förlagor skapa sällsynt levande bilder av liv. ✨

Lars-Håkan Svensson

SHAKESPEARE'S ORIGINALITY
JOHN KERRIGAN
Oxford University Press 2018

Nu ska det genast sägas att Kerrigan i någon mån kan ursäkta sig med att han i sitt tredje kapitel levererar ett nytt och originellt bidrag till forsk-

Farliga kartonger

INFÖR EN FLYTT blir det en hel del gluttande i gamla kartonger. Svåra beslut måste fattas. Vad som ska sparas och vad som ska slängas. Det är en inte helt harmlös syssla.

I en kartong hittar jag en reklamlapp – ordet ”flyer” var ännu inte uppfunnet – från mitt första biblioteksframträdande, för trettiofem år sen. Jag var tjugo och hade nyss romandebuterat. Fyra andra författarnamn står med på lappen. Av oss fem är bara jag fortfarande verksam. En av oss dog ganska ung. De andra gick vidare till annat. Blev översättare, journalister eller fackboksförfattare. Varför blev det så?

En egenskap som jag visat mig ha, och som kan ha varit värdefull – ja, ni märker hur jag öser på med ängsliga reservationer, för vad vet man – är en förmåga att fästa blicken framåt. Oavsett om en bok blivit succé eller fiasko, eller rentav refuserad, har det bara varit en sak som gällt: nästa projekt.

I en annan kartong hittar jag en debattartikel från samma veva. Gissningsvis mina första kalviga steg i en ”kulturdebatt”. Rubriken lyder: ”Jag kan höra rävorna från -68 fnysa.” Eller något i den stilen. (Fnyser rävar?) Jag knölar snabbt ner den i kartongen igen. För nu minns jag vad den handlade om, och inser att jag fortfarande skriver samma debattartikel, gång på gång, men i lite olika varianter. Och att jag så har gjort i trettiofem år.

REDAN NÄR JAG var debutant fick jag höra att den unga samtidslitteraturen var navelskådande, världsfrånvänd och irriterande apolitisk. Det glunkades här och var, i recensioner och kulturartiklar, på mingel och krogar. Jag fick höra att mina romankaraktärer saknade framtidstro, tågluffade till Paris och tillbaka och aldrig ställde sin konst i de arbetande massornas tjänst; att jag saknade ”klassperspektiv” i mina berättelser – genus och vithetsnorm var ännu inte uppfunnet – och att jag svek socialismen genom att inte ingjuta något hopp i läsaren, inte peka ut någon uppbygglig väg framåt, inte låta mina romanfigurer dra de rätta slutsatserna av sin vilshenhet och apati, nämligen att den var kapitalismens fel.

Redan som tjugoåring kände jag uppenbarligen ett starkt behov av att fräsa ifrån och skaka av mig alla tunga händer som landade på mina finniga axlar för att fösa mig åt än det ena, än det andra hållet. Jag ville inte att mina böcker skulle stå i någons eller någots tjänst. Den enda rättighet jag var beredd att kämpa för var rätten att vara trolös och opålitlig. Det enda jag svor min lojalitet mot var den historia som jag berättade, och människorna i den.

Under mellanstadiet hade jag, upptänd av storasyskonens progglattor och Sven Wernströms valkiga samhällsanalyser, skådat socialismens ljus. Jag ansökte om medlemskap i Kommunistisk ungdoms sektion i Fisksätra (Röda tuppen) men avvisades eftersom jag ansågs för ung.

DET DRÖJDE INTE LÄNGE innan jag förstod att en ideologisk övertygelse kräver att man skär bort vitala delar av sig själv, eller inte låtsas om dem. Men i romanerna kunde jag ge röst åt alla människor som, liksom jag, inte passade in i ismernas snajdigt utskurna mallar. Eller kände sig fångna och skaviga i dem. Och det har jag fortsatt med. Men så fort jag tycker mig höra det där glunkandet igen, om att litteraturen borde vara samhällsnyttig och bana vägen för ditten eller daten som leder till en lyckligare och rättvisare värld, ja, så fort jag känner händerna som försöker smyga in betslet i munnen på

mig, då börjar jag sparka bakut och stegra mig och bete mig allmänt otidigt.

Det här är alltså den städa-de versionen. Den som jag tycker om att berätta, eftersom den sveper in mig i ett tilltalande skimmer. Det är den åldrande

mannens favorithistoria, vars sensmoral är: ”så här har jag tyckt i hela mitt liv, jag har haft rätt hela tiden och aldrig vikit en tum från mina övertygelser”.

Men i källaren, vid den gapande flyttkartongen, kommer en förfärlig tanke virvlande.

Tänk om kraven på samhällsnytta bara fanns i mitt eget huvud? Eller rättare sagt: Tänk om det var ett glunkande bland många andra glunkanden, men som av någon anledning retade vissa delar av mig, och som jag blåste upp till proportioner som det inte förtjänade? Och att jag tuggat mig fast vid samma vanföreställningar, eftersom de kommit att utgöra en trygghet i en föränderlig värld?

Tänk om den ståndaktige senioren som otrottligt slagits för sin konstnärliga integritet snarare är en dånfink som gjort samma tjur-rusningar mot samma väderkvarnar i snart fyra decennier?

NÄR JAG LOMMAR upp från källaren tror jag mig förstå varför jag varit så ovillig att titta bakåt. När du minst anar det kan ljuset falla från ett oväntat håll, och det som förut var en tryggt och snyggt paketerad version av din historia, vem du är och hur du blev sån, kastar plötsligt främmande och skrämmande skuggor på väggarna. Det är som att komma in i sin lägenhet och upptäcka att ingenting står kvar där man lämnade det.

Sannerligen säger jag eder: Akta er för flyttkartonger.

Bengt Ohlsson

Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, istället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om den är oönskad. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

**Förstå vad som händer. Innan det händer.
Läs Fokus.**

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

**Erbjudande: 8 nummer
för endast 299 kronor!**

☐

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus för 299 kronor (lösnúmerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben: fokus.prenservice.se och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer, 299 kronor.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GERBORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/5 2019 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

PosttidningB

Axess Magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

#BORN TODARE

BLACK BAY

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

TUDOR